Operele lui

SPIRU HARET

VOLUMUL IX POLEMICE
1911–1912 și POLITICE

comunicare.ro

Operele lui Spiru C. Haret

Operele lui Spiru C. Haret

Ediție îngrijită și note de Constantin Schifirneț

Volumul IX
Polemice și politice

1911–1912

comunicare.ro

Redactor: Lucian Pricop
Coperta: Cristian Lupeanu
Tehnoredactor: Olga Machin

Toate drepturile asupra acestei ediții aparțin Editurii Comunicare.ro, 2010

SNSPA, Facultatea de Comunicare și Relații Publice
Strada Povernei 6, București
Tel./fax: 021 313 58 95
E-mail: editura@comunicare.ro
www.comunicare.ro
www.editura.comunicare.ro

Editat cu sprijinul Autorității Naționale pentru Cercetare Științifică.
Tiraj: 1000 de exemplare.
Preț de vânzare al unui exemplar (mai puțin adaosul comercial): 107 lei (vol. VII–XII).

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
HARET C., SPIRU
Operele lui Spiru C. Haret / Haret C. Spiru; pref.: Remus Pricopie, Constantin Schifirneț. Ed. a 2-a, rev. – București: Comunicare.ro, 2010
11 vol.
ISBN 978-973-711-206-4
Vol. IX: Polemice și politice: 1911–1912. – Bibliogr.
ISBN 978-973-711-216-3

I. Pricopie, Remus (pref.)
II. Schifirneț, Constantin (pref.)

821.135.1-821
821.135.1

INTRODUCERE

În acest volum se cuprind publicațiile polemice și politice din ultimii ani ai vieții lui Haret.

I

Vom vorbi întâi despre broșura intitulată „Criza bisericească", apărută în 1912.

Pentru generația de după războiul cel mare, chestiunea aceasta este uitată; iar, după reforma organizării bisericii din România, ea nu mai are actualitate. Totuși, fiindcă e vorba de a judeca în întregime activitatea lui Haret ca om politic, se impune să privim cu oarecare amănunte atât desfășurarea acelei crize cât și împrejurările politice de atunci.

* * *

În ultimul an al celui de al treilea ministeriat, Haret a fost adesea acuzat, nu numai de adversari politici, dar, *in petto*[1], chiar de amici politici, că a produs greutăți și încurcături guvernului din care făcea parte. Între altele, proiectul pentru modificarea legii sinodale a fost un bun prilej pentru asemenea manifestări.

* * *

Va trebui să arătăm îndeosebi ce s-a întâmplat în timpul cât a fost Haret ministru și ce s-a întâmplat după aceea.

Prima întrebare care se înfățișează celui care voiește a cerceta lucrurile este aceasta: de ce a făcut Haret acest proiect de lege? Fost-a ambițiunea unui om politic, doritor de a-și lega numele de o reformă importantă? Fost-a dorința de a atrage asupră-și privirile țării, pornirea spre aventură, căutarea scandalului care să-i dea aureola de mare politician, dacă nu de om politic? Pentru cine a putut cunoaște pe Haret omul, răspunsul nu poate fi decât negativ. Nu era în firea lui să pornească la drum fără să-și ia toate măsurile pentru a ajunge la țintă. Afară de aceasta, opera sa ministerială era, în 1909, destul de importantă încât n-avea

nevoie să i se mai adauge ceva în plus. A trebuit dar să fie o adâncă convingere că va putea face un serviciu țării sale.

Pentru cineva care n-ar ști ce mai lucrase înainte Haret și cum lucrase, examinarea împrejurărilor ar fi îndestulătoare ca să-i dovedească temeinicia acțiunii lui Haret.

* * *

Haret avea, firește, prin studiile ce făcuse, o educațiune rațională, o libertate de spirit în judecarea oamenilor și evenimentelor, care făcuse pe unii din adversarii săi să-l numească *ateu,* deși aș putea afirma, fără să fiu dezmințit, că aceia erau „duși la biserică" mai puțin decât el. Mi-aduc aminte, în privința aceasta, campania pornită contra lui în 1908 când a chemat la locul de secretar general al Ministerului pe Dim. A. Teodoru(2), fost socialist militant într-o vreme și despre care se zicea că nu și-ar fi botezat copiii. Era ocazie binevenită pentru politicienii care știu să se agațe de orice fapt puțin însemnat și să-i mărească proporțiile așa fel ca să servească la anumite scopuri nu totdeauna vrednice de laudă.

Nu este exclus ca un om de știință să fie în fundul sufletului său un religios: s-au văzut câteva exemple celebre(3); deci nu se poate susține în mod peremptoriu că orice om cu pregătire științifică trebuie să nu iubească biserica. Dar este sigur că orice om politic serios recunoaște influența credinței religioase în viața popoarelor. Dacă sufletul omenesc trebuie să aibă o frână care să oprească pornirile animalice care zac în el, pentru mare parte din omenire frâna este în legiuirile represive, dar și – poate chiar mai mult – în poruncile religiei și îndeosebi ale creștinismului. Acestea se pot prea bine concilia cu convingerile formate printr-o cultură înaltă despre necesitatea onestității și a altor virtuți care înalță pe om ca individ și ca membru al societății.

Oricum ai privi deci lucrurile, trebuie să găsești foarte natural ca un om ca Haret să iubească biserica țării sale și să-i dorească o cât mai puternică influență asupra locuitorilor.

Dar influența aceasta este, în bună parte, condiționată de calitatea slujitorilor bisericii. Oricât adevăr ar fi în recomandația populară „Fă ce zice popa, nu ce face el", nu se poate tăgădui că exemplul acestora are greutatea lui. Haret a avut prilejul să se ocupe de modul cum se pregătesc viitorii preoți, încă din 1884, când era inspector al școalelor și mai apoi ca secretar general al Ministerului. Se știe rolul ce a avut el în lupta întreprinsă de ministrul D. A. Sturdza pentru înlăturarea relelor care făceau atunci ca seminariile preoțești să nu servească mai deloc scopului pentru care fuseseră înființate. Cu timpul, situația s-a îndreptat. Școlile preoțești au dat elemente din ce în ce mai bine pregătite, s-a ajuns chiar să se înființeze o facultate de teologie în București; dar apropierea de popor a slujitorilor bisericii nu s-a realizat în măsura în care s-ar

fi cuvenit, şi preoţimea întărită acum cu o întinsă cultură teologică, recunoscând această scădere, socotea că avânturile şi putinţa ei de acţiune ar fi mărginite de faptul lipsei de legătură între ea şi clerul superior, adică episcopatul.

Se mai întâmplase în „Epoca“ aceea oarecare fapte care produseseră tulburări în sânul înaltului cler: cu câţiva ani mai înainte caterisirea mitropolitului Ghenadie şi revenirea Sinodului asupra hotărârii sale, apoi – mai aproape de anii de care ne ocupăm – demisiunea mitropolitului Moldovei, Partenie, în nişte împrejurări care îl puneau într-o lumină destul de urâtă.

În asemenea situaţiune, Haret a socotit că trebuie să se facă *ceva* pentru a se îmbunătăţi această stare de lucruri, pentru a face să înceteze lâncezeala în care se găsea biserica creştină a României.

* * *

Se poate afirma că în primul rând l-a sedus pe Haret reforma bisericii ortodoxe din Transilvania, făcută de Şaguna(4), şi după aceasta a redactat primul său proiect, cu gândul de a apropia preoţimea de mir de episcopat şi de laici. La această idee l-a condus, firește, şi votul Divanului *ad hoc* al Moldovei din 1857, căci de acolo se vedea că chestiunea s-a discutat cândva şi în principate. La redactarea propunerii de atunci au contribuit, pe lângă o sumă de laici (ca Lascăr Catargiu, Anastase Panu, Petre Mavrogheni, Manolache Costache ş.a.) şi doi arhimandriţi: Melhisedec Ştefănescu(5) şi Neofit Scriban(6), care au avut – mai apoi – rol important în publicistica şi în activitatea noastră bisericească. Iată propunerea votată: „înfiinţarea unei autorităţi sinodale centrale pentru treburile duhovniceşti, canonice şi disciplinare, *unde va fi reprezentată şi preoţimea fiecărei eparhii*“.

Să se gândească orice om imparţial: înainte chiar de a studia anteproiectul de reformă al lui Haret, poţi să te îndoieşti despre temeiurile bisericeşti şi politice ale ei, când se sprijină pe o *reformă realizată de un episcop erudit* şi pe o propunere venită de la *doi călugări cărturari* şi de la nişte bărbaţi politici care au reprezentat în istoria noastră *ideea conservatoare*? Eu cred că chiar sub această formă dacă s-ar fi prezentat proiectul lui Haret, el ar fi putut să fie susţinut cu argumente destul de serioase şi ar fi trebuit să-l voteze şi un parlament conservator, nu numai unul liberal.

Haret, însă, deşi nu putea să creadă că un Şaguna ar fi făcut ceva contra intereselor bisericii sau că un Lascăr Catargiu şi alţi patrioţi români ar fi putut primi ceva care să fie contra intereselor ţării, deşi vedea că în Rusia sunt membri în Sinod doi arhimandriţi şi un simplu preot, tot asemenea în Serbia şi în Grecia[1], şi-a zis totuşi că e bine să consulte şi pe oamenii de atunci. În acest scop a adus

1. Vezi vol. VI, p. 183, din colecţia de faţă.

proiectul său la cunoştinţa bărbaţilor politici adversari ai Partidului Liberal şi la cunoştinţa oamenilor bisericii. Ascultând pe unii şi pe alţii, şi-a modificat proiectul de mai multe ori, lucru pe care l-a mărturisit însuşi. De ce? El – care era acuzat de regulă că este un autoritar şi un încăpăţânat – dorea ca o asemenea lege, care urmărea scopuri atât de înalte şi fără vreo preocupare de interese de partid, să se facă printr-un consens general, căci nu se putea zice că ar fi fost o doctrină *liberală* în această privinţă, ba încă unii oamenii politici conservatori (cum a fost P.P. Carp) au declarat că ei ar fi fost partizanii unei reforme mai radicale.

Dintre oamenii bisericii, cred că acela care l-a influenţat mai mult a fost mitropolitul Atanasie(7). Am avut ocazia să-l cunosc de aproape, pe când era episcop, şi să lucrez alături de el în comisiunea pentru alcătuirea programelor din 1899 ale învăţământului secundar. Era un spirit, nu zic sectar, dar apărător fără şovăire al intereselor bisericii, gelos ca drepturile ei să nu fie atinse cât de puţin şi critica aspru profesorimea laică fiindcă i se părea că nu vrea să facă destul loc preocupărilor de natură bisericească în organizarea nouă şcolară. A publicat atunci chiar o broşură[1] pentru susţinerea ideilor sale. Se putea oare admite ca acest om, ajuns în fruntea Episcopatului român, având acum o autoritate şi mai mare, să facă sau să lase a se face – cu voia lui – ceva contra intereselor bisericii, chiar mai strâmt înţelese? S-a zis: era mitropolit liberal (fiindcă fusese ales când erau liberalii la guvern). Dar, dacă admiţi că i s-ar fi frânt cerbicia de altă dată şi ar fi vrut să *servească* Partidul Liberal – şi deci pe Haret – atunci de ce nu ar fi primit prima soluţie a lui Haret (adică *în Sinod* să fie reprezentată şi preoţimea)? După sfatul lui, însă, Haret a renunţat la prima sa idee şi a înfiinţat *Consistoriul superior bisericesc* (cu preoţi de mir, cu câţiva călugări şi câţiva laici) şi acest Consistoriu pe de o parte avea să se ocupe cu chestiuni care până aici se rezolvau de Ministerul Cultelor şi să dea hotărâri, iar pe de alta cu unele care până aici erau în competenţa Sinodului şi să exprime deziderate ce trebuia să aibă ratificarea Sinodului.

Caracterizând sensul proiectului aşa cum l-a alcătuit în urmă, Haret zice: *„Ambiţia noastră era să cercăm a face din cler o forţă activă şi vie, pusă in servicul naţiunii; să căutăm să apropiem cât se va putea mai mult clerul de sus de cel de jos, pentru a înlesni acţiunea lor comună, permiţându-le să se cunoască şi să se aprecieze mai bine, pentru a mări autoritatea celui dintâi şi încrederea în sine a celui de al doilea“*[2].

Astfel modificat, proiectul lui Haret a fost citit în particular mai multora din membrii Sinodului – poate, tuturor – şi a fost *aprobat* de cei mai mulţi, *necombătut* de niciunul, dar cu *rezerva* expresă a unuia singur: episcopul Gherasim

---

1. Broşura intitulată: *Noua lege a învăţământului şi religia în şcoalele secundare.* Bucureşti, 1898.

2. Vol. IX, p. 62.

Safirin al Romanului. Mitropolitul primat însuşi a primit să fie raportorul proiectului în Senat.

Aici discuţiile au fost lungi. Atunci episcopul Gherasim iese din rezerva sa şi afirmă că creaţiunea Consistoriului Superior este contrarie *canoanelor.* Aceasta nu putea să-l mire pe Haret. Mirarea lui a fost, însă, mare când a văzut că reprezentanţii opoziţiei şi îndeosebi ai Partidului Conservator unit cu junimiştii, al căror şef admisese principiile proiectului, îl atacă cu violenţă. Cu toate acestea, legea se votează şi în Senat şi în Cameră, unde-l combătuse deputatul N. Iorga[1].

Acum începe partea a doua a chestiunii.

Votată în martie 1909, legea avea să se aplice făcându-se regulamentul Consistoriului, după care urma ca acesta să înceapă a funcţiona. Vine sesiunea din mai a Sf. Sinod, ea se desfăşoară fără ca să se întâmple ceva deosebit.

În sesiunea din octombrie însă, la 12 ale acelei luni, episcopul Gherasim depune pe biroul Sf. Sinod o întâmpinare în care susţine că legea este anticanonică, cum zisese şi în Senat, şi că el nu se va supune ei, nici nu va mai veni la Sinod. Ce spera de la Sinod? Ce putea face Sinodul? Chiar dacă majoritatea membrilor lui ar fi fost de părerea episcopului Gherasim, de vreme ce nu reuşise să împiedice votarea ei, nu putea face nimic valabil *acum*, după trecerea timpului, după ce lucrase regulamentul noii legi. Dar faptele nu erau aşa. Membrii Sinodului, câţi erau senatori, votaseră legea, ba unii luase cuvântul ca s-o susţină. Era natural ca acestea să fie ştiute şi înţelese de episcopul Gherasim, mai ales că el însuşi declarase că se va resemna şi nu lăsase nici să se înţeleagă că ar putea ajunge la o rezistenţă activă[2]. Firește, Sinodul nu a dat nicio urmare intervenţiei episcopului, deşi acesta ameninţa cu afurisenia şi declara că rupe orice legătură canonică cu el. Episcopul ştia bine că Sinodul n-are ce să facă şi că urmarea logică a acţiunii sale este să-şi dea demisiunea. Dar tocmai la aceasta nu voia să ajungă.

Ce se întâmplase? Haret îşi pune şi el întrebarea, dar nu vrea să fie prea precis. I se pare natural că cineva „a deschis capul“ celui *nemulţumit* pentru ca să-l transforme într-un *răzvrătit.* Aşa a zis în Senat; a precizat mai mult în broşura de care ne ocupăm: a fost jocul partidelor din opoziţie. Erau atunci două partide: vechiul Partid Conservator, unit cu junimiştii, şi noul Partid Conservator-Democrat, prezidat de Take Ionescu. În 1909, fiecare spera că va lua el cârma, după retragerea liberalilor. Atunci s-a petrecut un fapt pe care nu-l putem decât deplânge.

Pe când se discutau diferitele forme ale proiectului lui Haret, conservatorii *puri* îl aprobau, ceilalţi îl combăteau, dar nici ei cu o mare vehemenţă. Când

1. Vezi în colecţia de faţă, vol. VI, p. 175 ş.u.

2. În şedinţa Senatului de la 6 martie 1909 (vezi Dezbaterile Senatului 1908–1909, p. 925). Episcopul a zis: „dacă s-ar întâmpla ca statul să nu ne mai fie prieten, *cum ne este,* noi şi atunci suntem *datori* să respectăm statul *şi legile sale*, cu singura deosebire ca *să ne spunem şi noi cuvântul*“.

vine proiectul în discuția Parlamentului, toată opoziția e contra lui. Se vedea că respingerea acestui proiect ar putea aduce căderea guvernului și deci… „e rândul nostru", zicea fiecare.

Dar proiectul se votează, deci prilejul așteptat pare pierdut. Atunci începe acțiunea ascunsă. Trec șase luni de zile și în acest interval totul se pune la cale: Episcopul Gherasim va începe lupta, cerând înlăturarea legii sau schimbarea ei în punctul nevralgic: „Consistoriul superior". Din două lucruri, unul: ori guvernul va ceda și atunci va fi nevoit să se retragă după un act atât de rușinos; ori se va împotrivi, va da în judecată pe Gherasim, Sinodul îl va caterisi, se va produce scandal ca în vremea afacerii Ghenadie și guvernul se va retrage ca și atunci.

Cred că rolul cel mai important în organizarea acestei lupte l-a avut, desigur, Partidul Conservator-Democrat, fiindcă centrul acțiunii este ziarul „Adevărul"[8], condus de C. Mille[9], amicul lui Take Ionescu. Acest ziar mai totdeauna s-a arătat adversar lui Haret, fiindcă știa că este dintre miniștrii cu mâna strânsă în administrarea banilor statului, care nu lăsau să curgă sumele acordate ziarelor pentru publicitate după considerațiuni personale, cum procedau alții care reușeau să rămână neatacați pe când guvernul din care făceau parte era lovit cu asprime.

De aceea, în campania de presă dusă contra lui Haret și contra guvernului liberal se striga adesea: „Dacă nu vă convine ce face episcopul Gherasim, dați-l în judecată! Vă este frică! Haret e un fricos! Vede că a greșit-o, că a călcat canoanele, că a transformat biserica românească într-o biserică eretică și i-e rușine să dea îndărăt, i-e frică să meargă înainte".

Ca să precipite lucrurile într-un sens sau în altul, episcopul depune la Sinod, la începutul lui decembrie 1909, un alt protest contra legii, declară că el n-o va aplica în eparhia lui. Să vedem – își va fi zis el – cum are să se prezinte biserica noastră împărțită în două: într-o serie de eparhii aplicându-se o lege, iar într-o eparhie neaplicându-se.

De faptul acesta s-a servit Partidul Conservator-Democrat pentru ca să intervină și, în adevăr, în ziua de 15 decembrie 1909, C. Dissescu adresează o interpelare ministrului de Culte, înfățișând situația creată în biserică și întrebând ce măsuri intenționează ministrul să ia. Afirmând că intervenția sa pornește dintr-o mare dragoste pentru liniștea bisericii, arăta diferitele posibilități de a soluționa conflictul și găsea că cea mai bună – singura bună – este ca Haret să modifice legea, căci trebuie să fie acum convins că ea este anticanonică, după cum s-a convins el însuși, care la început ezita. Și – cum știa Dissescu câteodată să poetizeze chestiile cele mai aride – arată pe episcop ca un adevărat ierarh ca acei din vremea persecuțiilor, gata să moară pentru credința lui: „Nu vedeți cum îl admiră toată lumea, chiar acei care nu prea sunt bine edificați despre cele conținute în canoane, când îi vede tenacitatea cu care susține convingerea sa? Nimic alt decât interesul bisericii – în sensul înalt al doctrinei adevărate – nu

îndeamnă pe episcop în ceea ce face! Sufletul lui curat nu poate fi liniştit când vede că se lovesc temeliile principiale ale bisericii ortodoxe. Vreți pace în biserică? Lăsați-o așa cum au așezat-o sființii părinți, n-o stânjeniți în mersul ei, căci Hristos va pedepsi pe cei ce strică așezământul lui și fiindcă – el, Gherasim – nu vrea să cază asupra-i blestemul celui de sus, îl aruncă asupra celor *păgâni și vameși,* care sunt frații lui din Sinod".

Haret a arătat în răspunsul său – în ședințele Senatului de la 15 și 16 decembrie – că nu duhul creștinesc, nu dragostea de păstoriții săi determinau pe episcop în măsurile ce lua spre administrarea eparhiei, ci duhul diavolesc al trufiei și credința că este deasupra legilor.

Dar atitudinea lui în chestia legii sinodale era oare, în adevăr, așa „frumoasă", cum zicea Dissescu? Să fi fost *o adâncă* convingere că chemarea preoților de mir alături de episcopi este o *erezie* atât de mare încât să prefere *orice* numai să n-o vadă aplicată? O analiză scurtă a faptelor dovedește contrariul. În discursul ținut în Senat la începutul discuției proiectului lui Haret, în martie 1909, episcopul a vorbit și despre o altă *necanonicitate* a legii, despre existența arhiereilor, care sunt episcopi *fără eparhie,* ceea ce este oprit de canoane. A stăruit mult, a adus argumente numeroase, încât Dissescu a declarat că se convinge și el.

Acești arhierei nu erau propuși prin proiectul lui Haret, ci existau mai de mult și nu putea fi – și nici n-a fost – vorba de desființarea lor. Atunci, dacă erezia existenței arhiereilor era o convingere tot atât de *adâncă* precum era chestia Consistoriului superior, de ce episcopul Gherasim a primit să fie și el arhiereu (fără scaun) și apoi să stea în Sinod alături de alți frați *necanonici*? De ce acum nu poate sta alături de cei care au votat Consistoriul cu preoți de mir? Și apoi, de ce a așteptat din martie până în octombrie, făcând în acest interval acte care arătau că *poate sta alături* cu frații săi la anumite ceremonii la care participase și el slujind?

Orice om nepărtinitor va trage concluzia că alte considerații – cu totul *omenești,* nu *bisericești* – l-au îndemnat să iasă din resemnarea de la început și să ia atitudine războinică și dârză.

Care erau acelea? Ne spune Haret. În 1909, înainte de a veni proiectul în discuție particulară, erau vacante două locuri de mitropolit: al Ungro-Vlahiei și al Moldovei. Atunci profesorul Chiricescu[10] a făcut să se transmită ministrului de Culte rugăciunea de a alege pe Gherasim mitropolit, adăugând: „El e cel mai bun și *va fi și pace în biserică*".

Haret, care cunoștea modul cum Gherasim conducea eparhia sa, firește, nu putea să-l propună; dar nu înțelegea ce înseamnă partea a doua a motivării aduse de amicul episcopului. Era o *amenințare* neînțeleasă, dar sensul ei a început a se preciza cu mersul împrejurărilor.

În ianuarie 1910, episcopul aduce iarăși în Sinod chestia modificării legii și Haret zice că, dacă se va dovedi că există imperfecțiuni sau greutăți în aplicarea ei, va cere el însuși modificarea ei. Sinodul, firește, a luat act de declarația

ministrului; dar episcopul, întrebat de Haret, care sunt anume articolele care dorește să fie modificate și în ce sens, n-a răspuns nimic. Dar, în ședința Senatului de la 3 februarie 1910, episcopul adresează ministrului o interpelare prin care cerea să se facă *imediat* modificarea legii, pe motivul că *Sinodul a declarat-o necanonică.*

Motivul nu era adevărat. Haret a citit textul încheierii Sinodului și a arătat ce declarase el. Firește că nu se putea o atitudine mai logică și mai leală.

De aici o nouă supărare a episcopului, de aici articole violente în ziare, de astă dată nu în contra legii, dar în contra Mitropolitului Atanasie, acuzat de imoralitate, deci nedemn de a se opune acțiunii lui Gherasim, nedemn de a sta în Sinod, nedemn de a mai fi mitropolit.

Atunci înțelege Haret rostul conversațiunii ce avusese cu profesorul Chiricescu la 6 ianuarie 1910 și rostul amenințării aceluiași în 1909 că va fi pace în biserică numai dacă episcopul Gherasim va fi ales mitropolit. Iată cum este descrisă acea scenă din ianuarie, demnă de un roman foileton senzațional:

„Cu aerul său cucernic, d-sa scoate din buzunar un pachet de scrisori vechi, alege una din ele și mi-o citește, subliniind cu înțeles anumite fraze și cuvinte ca să mă facă să le pricep mai bine. Aceasta era scrisoarea pe care, cu 11 ani mai înainte, în septembrie 1899, P.S. Atanasie, pe atunci episcop al Râmnicului, o adresase dlui Chiricescu, *amicul său cel mai intim*, pentru a-i cere un oarecare serviciu. Amicul intim, omul în care un prieten își pusese toată încrederea, care ocupa în societate un loc înalt când primise scrisoarea lui Atanasie, ceea ce a înțeles a fost că ea *putea să fie într-o zi o armă și un bun mijloc de câștig pentru dânsul*... Ascultam îngrozit lectura pe care mi-o făcea dl Chiricescu, cu glasul lui potolit, cu mișcările lui cuvioase; îl ascultam când îmi vorbea, punând ochii în pământ cu evlavie, urmăream șirul gândurilor lui pe când, cu cea mai deplină liniște, comitea cea mai mare infamie ce se putea închipui și-mi ziceam că am în fața mea o ființă în adevăr excepțională, care reușise să întrupeze în ochii mei un adevărat cap-de-operă de fățărnicie, perversitate și răutate“.[1]

Ce voia profesorul? Venea în numele episcopului Gherasim spunând că, dacă guvernul l-ar da în judecată, el are cu ce să se apere.

Emisarul episcopului a arătat scrisoarea și membrilor Sinodului și mai multor oameni politici.

De aceea, în ziua de 3 februarie, episcopul Gherasim a putut să spună orice, a putut să ridice tonul amenințător față de ministrul care știa ce armă are în mână și ministrul trebuia să tacă. E adevărat că chestiunea nu privea personal pe Haret; dar mâhnirea lui era nespus de mare, când se gândea la efectul ce se va produce în public, dacă scrisoarea s-ar publica.

A fost un moment în care oamenii politici ai țării ar fi putut să facă bisericii naționale un mare bine. Înțeleși cu toții, căci toți știau faptele, ar fi chemat pe

1. Vol. IX, p. 112.

emisarul episcopului şi l-ar fi convins să distrugă scrisoarea, sau chiar pe episcop şi i-ar fi comunicat că toţi vor fi contra lui, că niciun glas nu se va ridica spre a-l apăra şi că va fi sigur caterisit, pedepsit ca răzvrătitor, iar legea nu va fi modificată, căci toate dovedeau că nu gândul acela era preocuparea lui adevărată, ci setea de răzbunare contra mitropolitului, al cărui loc credea că-l merită dânsul[1].

Acest lucru nu s-a întâmplat. Ar fi fost prea frumos, înălţător chiar, din partea capilor opoziţiei dacă ar fi renunţat atunci numai în vederea unui scop patriotic, la tot câştigul ce se prevedea că pot să aibă. Se vede însă că luptele politice nu se împacă uneori cu asemenea consideraţii. Episcopul Gherasim cerea acum ca el şi mitropolitul să fie daţi în judecata Sinodului, căci ştia ce are în buzunar. Scandalul creştea din zi în zi. Autorii lui voiau să-l facă şi mai mare cu ocazia procesului.

Dar Haret? Haret a fost învins. Putea să aibă vreo ieşire? Eu cred că, dacă membrii Sinodului ar fi avut energia să judece pe episcop după primele sale acte de răzvrătire şi dacă înainte nu l-ar fi încurajat prin îngăduinţa lor, ar fi putut cu o *strânsă unire* să cruţe bisericii ruşinea pe care a suferit-o. Haret socotea, însă, că nu era nicio ieşire. S-a mulţumit să împiedice ca lucrurile să se petreacă în timpul cât era el ministru şi să lase „*oprobriul să-l sufere aceia care erau adevăraţii vinovaţi*".

Haret a fost învins, pentru că s-a înşelat. A crezut în cuvântul oamenilor politici, adversarii săi, a crezut în patriotismul lor, a crezut în adevărata dragoste pentru biserică a membrilor Sinodului, n-a crezut că scrisoarea ar putea să fie publicată; a fost un om deplin cinstit, un creştin iubitor al bisericii poporului. De aceea a fost învins; de aceea se explică amărăciunea cu care a scris el cartea de care ne ocupăm: *Criza bisericească*.

Astfel, guvernul liberal se retrage când agitaţia produsă de acţiunea episcopului Gherasim era în plina ei dezvoltare şi la 29 decembrie 1910 se formează guvernul prezidat de P.P. Carp, în care portofoliul Instrucţiunii şi Cultelor e încredinţat lui C.C. Arion.

* * *

Venind noul guvern, Adunările se dizolvă, noile alegeri se fac în februarie şi Parlamentul se deschide la 7 martie 1911. Se întreba toată lumea: ce se va face cu conflictul de la Sinod? Se ştie că sesiunea de toamnă a Sinodului se

1. O dovadă a afirmaţiunii noastre că chestiunea modificării legii era numai pretextul pentru a putea provoca scandalul care să dezonoreze pe mitropolitul primat este faptul următor: Arion făgăduieşte solemn modificarea legii la 14 mai 1911. Episcopul, în loc să aştepte întâi realizarea acestei modificări şi pe urmă să pornească cu mai multă tărie lupta contra lui Atanasie, el *sileşte,* prin toată atitudinea sa şi prin protestele ce redacta, desfăşurarea procesului. Astfel că, în decembrie 1911, când s-a adus chestiunea în discuţia Parlamentului, episcopul era scos din scaun.

terminase, lăsând deschisă această chestie şi că episcopul Gherasim ceruse să fie dat în judecată pentru protestările contra legii şi pentru acuzaţiile ce adusese mitropolitului[1].

Noul ministru a socotit că soluţiunea este găsită: Episcopul aruncase anatema asupra fraţilor săi pe motiv că aceştia au primit să aplice o lege eretică şi ceruse imperios ministrului Haret să modifice imediat legea, ceea ce el refuzase, explicându-se. Mai înainte, Dissescu sfătuise şi el pe Haret să modifice legea pentru a se aduce pacea în biserică. Deci – îşi zicea Arion: Dacă voi modifica acum legea, ceea ce ar fi normal pentru mine, de vreme ce am combătut-o, am desfiinţat motivul de nemulţumire, de răzvrătire al episcopului şi deci pacea în biserică vine de la sine.

Ce bine ar fi fost să fie aşa! Dar… se vede că Arion nu cunoştea toate împrejurările.

În adevăr, în ziua de 14 mai, la deschiderea sesiunii de primăvară a Sinodului, Arion anunţă că guvernul *va modifica* legea sinodală, *după indicaţiunile date* în Senat şi în Sf. Sinod de *P.S. Gherasim al Romanului* şi adaugă: „*pentru ca legea să fie deplin canonică şi în concordanţă cu dogmele*“. Deci, recunoştea ca întemeiată acţiunea episcopului şi-i acorda o deplină satisfacţiune, căci guvernul avea să se conducă nu de consideraţii teoretice, nu de argumentarea făcută de Arion la discuţia proiectului, ci după indicaţiunile episcopului Gherasim. Se putea concepe o mai mare victorie? Ce se întâmplă însă? Episcopul Gherasim, în loc să exprime mulţumiri pentru acest neaşteptat triumf, se ridică şi citeşte o adresă în care se plânge că mitropolitul îl terorizează şi cere ca *acesta să fie judecat* de „un sinod canonicește constituit al părţilor“; consideră nule şi fără efect orice hotărâri va lua Sinodul cât timp va fi prezidat de mitropolitul primat. După aceea, depune hârtia pe birou şi pleacă. Atunci se produc două curente în Sinod: unii zic să se lase chestiunea lui Gherasim după modificarea legii; alţii cer să se rezolve întâi conflictul; iar ministrul – bănuiesc eu, surprins – răspunde că nu are nimic de propus: „*nu voi face altceva decât voi aduce la îndeplinire cele ce veţi hotărî*“.

Această atitudine este imediat criticată şi de „Adevărul“ şi de organul partidului lui Take Ionescu: „Acţiunea“. Unul zice cu ironie: „guvernul se crede foarte abil“: „iar celălalt o numeşte „situaţie nenorocită“; dar toate gazetele au titluri cu litere mari în fiecare zi: „*Scandalul bisericesc“ sau „Scandalul de la Sinod*“. Ministrul înţelege repede că nu poate să se menţină în această atitudine. Dacă criticase înainte – pe vremea când Haret era ministru – străduinţa Sinodului de a respinge fiecare cerere a lui Gherasim prin formula „nulă şi neavenită“,

1. În şedinţa Sinodului de la 28 octombrie, Episcopul Gherasim n-a venit, dar a trimis o scrisoare prin care spunea că, *fiind bolnav*, nu poate lua parte la şedinţele Sinodului *până când nu se va lua o hotărâre* în chestia ridicată de P.S.S. în sesiunea de primăvară şi *a fi chemat în judecată Sf. Sinod.* (Dezbaterile Sinodului în revista „Biserica Ortodoxă Română“. 1910–1911, p. 881.)

formulă de care „Epoca“ râdea de câte ori avea ocazia să lovească în Haret; dacă „Epoca“ (oficiosul guvernului) vorbea de *„neruşinarea* unui partid care *n-a fost în stare să facă nimic“, –* trebuie să mărturisească oricine că şi mai vrednică de critică era în momentul acela declaraţia ministrului Arion că *va aplica orice va decide Sinodul.* Aşa se întorc câteodată lucrurile în luptele politice.

Să observăm că acum situaţia era mai rea, fiindcă înainte episcopul Gherasim cerea să fie judecat *el* pentru *răzvrătire,* ştiind că are cu ce să se apere; acum îşi schimba situaţia: nu se mai considera *acuzat,* ci *acuzator*; deci nu mai era vorba să se judece *procesul lui,* ci procesul *mitropolitului Atanasie.*

Firește că Arion a înțeles criticabila situație în care s-ar pune dacă ar stărui în atitudinea de simplă expectativă. De aceea, chiar în ședința de la 16 mai roagă Sinodul „*să ia o hotărâre* bine chibzuită, în concordanță cu dogmele și canoanele“. Însă la 18 mai, când – în prezența ministrului – Sinodul alege o comisie care să propună modificările de adus în lege, formată din episcopii de Argeș, Dunărea de jos și de *Roman*, P.S. Gherasim citește o nouă adresă contra mitropolitului și pleacă. Împrejurările *sileau* pe ministru să iasă din situația de spectator; atunci el zice că, *fără a voi să prejudece* hotărârile Sfântului Sinod, guvernul *este de părere* ca P.S. Gherasim *să fie tras la răspundere* de către Episcopatul Român. Ministrul începe deci să aibă o părere. Imediat mitropolitul Atanasie lasă prezidența Sinodului mitropolitului Pimen al Moldovei. Arion zice că *trebuie* să se ia o hotărâre. Se și votează *în unanimitate* darea în judecată a lui Gherasim; se alege comisia de chemare; iar ministrul, ieșind din ședință, spune ziariștilor: „Vă autorizez să publicați că guvernul înțelege să lase pe episcopul de Roman *să se apere fără nicio condițiune și să producă orice dovezi pentru apărare*“. (Deci dat în judecată era episcopul.)

Episcopul vine și în ședința următoare (20 mai). Ministrul citește petiția adresată de episcop Regelui, în care zice că, dacă nu va curața biserica de imoralitate și erezie, *va face apel la bisericile ortodoxe* în contra hotărârilor Sf. Sinod și se va adresa și tribunalelor civile. Rugat atunci de episcopul Nifon[11] să lase orice ură și să aducă pacea în biserică, *episcopul refuză.*

Deci procesul trebuia să înceapă. Arhiereul Teodosie redactează, delegat de Sinod, actul de acuzare pentru faptul de răzvrătire. Episcopul nu vrea să fie judecat el, ci întâi mitropolitul primat: depune *o scrisoare* a acestuia și o listă de martori. Fără a aştepta decizia Sinodului, face o altă petiție prin care recuză pe cei trei arhierei care au cerut darea în judecată. Dacă s-ar fi retras aceştia, Sinodul nu mai avea 12 membri liberi ca să judece pe episcop și… nu știu ce s-ar fi întâmplat, afară numai dacă nu s-ar fi trimis afacerea la Curtea de Casație. E greu să-mi spun părerea, când acolo era un jurist, adică un avocat foarte experimentat. Dacă n-a făcut-o, se vede că nu convenea guvernului ori altcuiva ori nu va fi fost legal.

Într-o ședință, episcopul Conon[12] de la Huși propune să se ceară demisia ambilor ierarhi și totul să se sfârșească. Propunerea a fost refuzată, natural, și de unul și de altul.

Deci, încă o dată, *trebuia* să se înceapă procesul. Care? Al episcopului, pentru răzvrătire ori al mitropolitului, pentru imoralitate? Scandalul era mare, cu răsunet general. Guvernul era în mare încurcătură. Primul lucru ce găsește de făcut este să acuze pe Haret. „Epoca", oficiosul guvernului, scrie în ziua de 27 mai 1911: „dintr-un *capriciu* de om ce se crede atotputernic sau dintr-un *calcul de acaparare politică*, Haret, prin legea Consistoriului bisericesc, a dat *naștere conflictului actual*; deși „Acțiunea", *oficiosul Partidului Conservator-Democrat,* scrisese la 7 mai că Arion, la deschiderea ședințelor Consistoriului, a *adus elogii* acestei instituțiuni[1]. De aici ar rezulta, pentru un om nepărtinitor, că legea nu era chiar așa de rea cum zicea „Epoca" și vina lui Haret nu era așa de mare. Dar manualul perfectului politician, după care orice greutate trebuie aruncată în spinarea adversarului, cerea să se procedeze altfel și de aceea „Epoca" scrie: „Conflictul a fost alimentat de becisnicia fostului prim-ministru și fostului ministru de Culte". Și, pentru că adesea la noi – și altădată și azi – nu se prea alege vocabularul ziaristic în momente de luptă aprigă, precizează în ce constă vina lui Haret: *„D.* Haret a avut atitudine *de borfaș"* [putea să nu-i mai zică *domnul*], *„făgăduind* în plin Sinod *modificarea* legii prilejuitoare de zavistie și *revenind* asupra cuvântului dat". Chiar dacă autorul articolului ar fi știut că lucrurile nu stau așa, chiar dacă ar fi asistat la discuția interpelării episcopului Gherasim în Senat și ar fi auzit explicațiile ministrului și ale mitropolitului Atanasie, chiar dacă ar fi citit sumarul ședinței sinodale[2], totuși ar fi scris tot așa, fiindcă credea că face un serviciu ministrului Arion. Nu se gândea însă ca un prieten l-ar fi putut întreba: „Bine, nene, dacă pricina răzvrătirii lui Gherasim ar fi *călcarea făgăduielii* de către Haret, de ce n-a zis *mersi* lui Arion când a anunțat că vrea să modifice legea chiar după indicațiile lui?"

Așa ar fi cuvântul bunului-simț sau al bunei-credințe; dar în lupta politică uneori....

---

1. În adevăr, la deschiderea sesiunii Consistoriului la 2 mai 1911, ministrul C. Arion a zis că „este un adevărat parlament bisericesc, care are menirea înaltă de a cunoaște toate nevoile sufletești ale poporului avizând la mijloacele de îndreptare… Biserica noastră este biserică de stat și cine tulbură pacea bisericii tulbură și statul". (Dezbaterile Consistoriului în revista „Biserica Ortodoxă Română", 1911–1912, p. 252.)

2. În ședința Sinodului de la 13 ianuarie 1910, Episcopul Gherasim a zis: „Eu cer ca Sf. Sinod să uzeze de dreptul său și să facă intervenire la Onor. Guvern ca să modifice legea în părțile în care se lovește în drepturile Chiriarhilor și ale Sf. Sinod. *Dar nici eu nu cer, nici Sf. Sinod nu cere să se facă modificarea acum*". *Ministrul* Haret, în răspunsul său, a zis: „Rog pe P.S. episcop să lase lucrurile să meargă pe cale normală. *Nimeni n-a zis că legea nu se va modifica, dar trebuie* să se vadă *mai înlâi părțile rele… M-am opus să declar că voi schimba legea imediat,* pentru că nu este vorba numai de prestigiul corpurilor legiuitoare, ci cestiune de prudență, pentru că eu nu m-am convins că legea este rea". (Dezbaterile Sinodului în revista „Biserica Ortodoxă Română", 1910–1911, p. 385.)

Adevărul era că nu modificarea legii dorea Prea Sfințitul episcop, ci depărtarea mitropolitului primat ca să ia el locul ce i s-ar fi cuvenit în 1909. Adevărul era că, în ziua de 10 ianuarie 1910, când a trimis pe posesorul scrisorii depuse acum la Sinod, episcopul voia să anunțe pe Haret să nu-l dea în judecată, căci *are cu ce să se apere,* iar acum în 1911, când putea fi sigur de modificarea legii și când noul ministru nu cerea decât să se astâmpere episcopul pentru ca să-l lase în pace, acum nu mai era vorba de modificarea legii, nu mai era vorba de *apărare,* ci acum el, Gherasim, devenea acuzatorul, el, purificatorul Bisericii Ortodoxe, deși ar fi putut lesne să-și dea seama de arma cu care voia să ucidă pe mitropolit.

Dovadă că și-ar fi putut da seamă de toate acestea este faptul că, imediat după ce episcopul depune la Sinod scrisoarea pe care o deținuse Chiricescu, ministrul Arion îl dă pe acesta în judecata comisiunii disciplinare a Facultății de teologie pe următoarele motive: „a făcut nu numai o indelicatețe pe care orice om de inimă trebuie să o reprobe… această scrisoare a păstrat-o timp îndelungat fără a face uz de ea… pune în circulație zvonul că o posedă și că o va produce dacă nu se vor satisface unele păreri sau cerințe, căutând să exercite o presiune inadmisibilă…“[1].

Astfel s-a început procesul. În timp de o lună de zile, tot felul de martori au fost aduși în fața Sinodului și scene rușinoase s-au petrecut, dând materie de critică acerbă ziarelor Partidului Conservator-Democrat și „Adevărului“. Cei care n-aveau niciun interes pentru creștinism ori niciun fel de credință ca C. Mille, ca și câțiva români trecuți la catolicism, au găsit ocazia să batjocorească biserica noastră națională pentru a o discredita. Procesul s-a terminat cu demiterea lui Gherasim din episcopie și prin achitarea mitropolitului Atanasie de învinovățirile aduse de dușmanul său[2].

Scandalul a continuat și după aceea, căci fostul episcop n-a voit să părăsească scaunul decât silit de procuror.

---

1. Lucrările comisiunii s-au trăgănat până ce s-a isprăvit procesul la Sinod: dar, în cele din urmă, profesorul a fost exclus din învățământ.

2. Deși, formal, a fost un singur proces, Sinodul a dat două hotărâri în ziua de 24 iunie 1911: una privind pe Mitropolit, alta pe Episcop. Prima se încheie așa: „Considerând deci că toate acuzațiunile aduse I.P.S. mitropolit Primat sunt neîntemeiate, Sf. Sinod, cu puterea harului ce i s-a dat de către Domnul nostru Iisus Hristos întru Duhul Sfânt, hotărăște: achită pe I.P.S. mitropolit Atanasie Mironescu, recunoscându-l nevinovat de toate pârile și acuzațiunile ce i s-au adus“. A doua: „Având în vedere că P.S. Ep. de Roman Gherasim Safirin a ridicat contra I.P.S. mitropolit acuzațiuni dovedite calomnioase… Având în vedere că este vinovat de răzvrătire contra Sf. Sinod… Având în vedere că în petițiunea către M.S. Regele, a amenințat că va face apel către Sinoadele bisericilor ortodoxe străine… hotărăște ca P.S. Gherasim să fie depus din demnitatea de episcop al Romanului și roagă pe Onor. Guvern să aducă la îndeplinire această hotărâre“. (Dezbaterile Sinodului în revista „Biserica Ortodoxă Română“,1911–1912, p. 663 ș.u.)

Curând şi Mitropolitul Atanasie a demisionat[1].

Toate împrejurările sunt povestite de Haret în broşura sa. În toată vremea cât a ţinut această criză, Haret a fost acuzat, atacat cu violenţă, insultat. El s-a abţinut de a răspunde şi chiar ziarele liberale rar au publicat articole de protestare, deoarece cuvântul de ordine era să nu facă nimic care ar fi putut fi interpretat ca o piedică pusă în calea guvernului conservator care voia să rezolve conflictul, dar nu putea.

De aceea, după ce totul s-a terminat, Haret a publicat broşura sa, zicând în prefaţă: „scriu pe răspunderea mea, fără să ascund nimic şi fără să menajez pe nimeni… Acum, că tot răul ce se putea face, s-a făcut, scrierea aceasta nu mai are alt obiect decât a stabili responsabilităţile“. Cine o citeşte înţelege indignarea din unele pagini, mâhnirea din altele, revolta care izbucneşte câteodată prin expresiuni mai violente decât se găsesc de obicei în polemicile lui. Eu, care am trăit acele momente de adevărată suferinţă pentru oricine doreşte binele ţării sale, care am cunoscut pe toţi eroii acestei drame, mă întreb acum, după 25 de ani, cum a fost cu putinţă să se petreacă acele fapte, mai ales: ce va fi fost în fundul conştiinţei aceluia care a deţinut cheia întregii desfăşurări? Mă rog lui Dumnezeu să nu am prilej să mai văd asemenea întâmplări.

II

Articolele publicate de Haret în „Revista generală a învăţământului“ sub titlul „*Învăţătorii şi politica*“ prezintă un interes deosebit, pentru că înfăţişează cu oarecare dezvoltări toată concepţiunea sa despre politică.

Fost-a Haret, în adevăr, un om politic? Iată întrebarea care s-a pus adesea de unii amici politici sau de adversari şi trebuie să recunosc că mulţi i-au contestat această însuşire. Epitetul de „omul şcoalei“ îi era dat de multe ori spre a-l lăuda, dar uneori spre a însemna o limită peste care n-avea drept să treacă. Argumentul acestora din urmă era: „fiindcă nu se pricepe“. Maiorescu a spus în Parlament că datoria lui Haret ar fi fost să vadă cum merg şcolile, cum îşi fac datoria învăţătorii, cel mult să alcătuiască şi vreo legiuire şcolară; aici poate să facă lucruri bune, dar ambiţia de a se amesteca în *politica statului* nu i se poate îngădui.[2] Alţii, ca Arion sau Take Ionescu, făceau aluziuni ori spuneau pe faţă că pregătirea lui de matematician îl împiedică de a prinde toate subtilităţile juridice şi politice. Când

1. Mitropolitul a demisionat în ziua de 30 iunie 1911, când a publicat şi o *Carte pastorală* „către toţi fraţii şi fiii duhovniceşti“ din Eparhie. (Publicată în revista „Biserica Ortodoxă Română“, 1911–1912, p. 362.)

2. Vezi vol. VI, p. 12, din prezenta colecţiune.

acțiunea lui a început a avea răsunete și urmări în alte domenii decât cel școlar, am întâlnit chiar admiratori de ai lui, unii dezinteresați, care regretau că Haret n-are temperamentul cerut pentru a fi om politic cu adevărat, căci nu știe și nu poate să canalizeze unele curente de opinie în direcțiuni voite de el. Această constatare n-a împiedicat pe alții să se teamă de o astfel de posibilitate și să-i pună bețe în roate la câte un moment bine găsit. *„Ne sutor, ultra crepidam“,* păreau a-i zice, reluând ironia pe care o exprima, în 1908, Titu Maiorescu. De multe ori am auzit aceasta, prin anii 1911 și 1912, mai ales când începuse a se înfiripa asociațiunea numită *Liga „Deșteptarea“,* concepută de Haret.

Au trecut de la moartea lui atâția ani, opera lui este – cel puțin, *ar trebui* să fie – cunoscută în toate amănuntele și, mai ales, în rezultatele ei; manifestarea de recunoștință a marelui public, grație căruia s-a putut înălța monumentul care să-i păstreze amintirea, este dovada prețuirii lui de către contemporani și de generația următoare. Este dar permis și avem destule elemente pentru a putea judeca pe Haret din punctul de vedere de care vorbim.

Se zicea de Ion Brătianu că-i plăcea să *descopere* ori pe unde oameni meritoși, care puteau servi în administrația țării. Venirea din Paris a lui Haret, primul român doctor în matematici de la Universitatea Franței, a fost observată din primul moment; numirea lui ca profesor la Facultatea de științe din București, întâi suplinitor, apoi titular, întrebuințarea lui în diferite însărcinări publice, în legătură mai apropiată sau mai depărtată cu profesiunea ce exercita, a atras și mai mult atenția președintelui Consiliului de atunci. Brătianu se interesa de aproape de cultura copiilor săi și pe cei trei băieți dorea să-i vadă ingineri diplomați ai școlilor speciale din Paris. Pentru a reuși să intre acolo și să urmeze cu folos cursurile, trebuia să aibă o bună pregătire în matematici. Și la cine se putea mai bine adresa în acele momente decât la tânărul profesor de mecanică de la București? Astfel, Haret deveni profesorul pregătitor al tinerilor Brătieni. Așa ne explicăm primele legături cu fruntașii Partidului Liberal, care, deveniți miniștri, îi deteră diferite însărcinări în ministerul Instrucțiunii. Pus la treabă, Haret se arată destoinic, ajunge inspector general al școalelor și Dim. Sturdza îl cheamă ca secretar general al ministerului.

Târziu, după retragerea Partidului Liberal în 1888, Haret se înscrie în cadrele Partidului și începe a doua fază a carierei sale. În activitatea de până aici putea să nu se preocupe deloc de chestiunile politice, de acum însă ele i se vor ivi în cale, fie ajutându-l, fie împiedicându-l în acțiunea sa.

Cum se va purta față de ele? Cum le va rezolva? Ce atitudine va avea în luptele politice? Firește, mulți – poate, cei mai mulți – din acei care iau parte la asemenea lupte nu-și pun întrebarea de natură teoretică, privind chestiunea *în întregimea* ei, ci se gândesc numai la ceea ce impune fiecare moment. Haret, poate din pricina pregătirii sale științifice, poate și din alte pricini, nu se gândește

numai la interesul *momentului*, uneori îl chiar înlătură cu totul, ci și la niște idei generale, la niște directive de ordin moral teoretic.

Ce este *politica*? Această chestiune a discutat-o el într-o ședință a Camerei (29 ianuarie 1903), cu ocazia unei interpelări.[1]

Cu aceeași întrebare se ocupă Haret în articolele intitulate „Învățătorii și politica" și dă același răspuns: *„A face cineva politică va să zică a se ocupa de afacerile statului, a lucra în interesul binelui general"*[2].

Cum trebuie înțeleasă această „nobilă îndeletnicire"? Aici dă el un răspuns, care va fi contestat de mulți din cei care „fac politică". El zice: „*Nu trebuie să se creadă că lupta pentru binele public este numai aceea care se exercită în adunările publice sau în funcții sau în comerțul așa-zișilor oameni politici.* Dacă s-ar înțelege lucrul așa, ar urma, spre exemplu, ca munca unui bărbat care ar crea pentru țara lui un izvor de bogăție nu ar avea preț față de *sărăcăcioasa activitate a cutărui deputat vorbăreț, care nu va fi produs în viața lui nimic altceva decât vorbe goale*". Deci „*orice muncă care are de scop să mărească buna stare materială sau să ridice nivelul moral sau intelectual al cetățenilor trebuie să se considere ca activitate politică rodnică și binefăcătoare".*

Haret recunoaște că acest punct de vedere nu este admis de toată lumea, că unii înțeleg prin *a face politică*: priceperea pentru *a dobândi sau a păstra o situațiune personală.* Aceasta pentru individ în parte, iar pentru *grupe* de indivizi: priceperea de a veni, sau de a rămâne, cum se zice, „*la putere*". În privința acestui cuvânt, mi-aduc anumite că Dim. Sturdza nu-l putea suferi și, de câte ori, în conversație, zicea cineva: „Când eram *la putere*, când vom fi *la putere..*", el întrerupea cu tonul lui obișnuit: „Nu, nu! vom fi la *datorie*"! Știu că unii râdeau de asemenea „manie", dar, judecând mai adânc, trebuie să recunoaștem că avea dreptate bătrânul. De ce, în adevăr, un partid cere alegătorilor să-i dea voturile și să obțină conducerea țării?

Ca să aplice – prin legi și măsuri administrative – anume idei care să ajute la binele material și moral al cetățenilor. Spune vreun orator că o face pentru ca el să devină ministru, un nepot deputat și altul prefect și așa mai departe? Niciodată niciunul n-a spus așa. Deci… Sturdza avea dreptate.

Așa înțelegea și Haret lucrurile. Și, pentru că, în fața definiției lui teoretice, se puteau pune diferite *realități,* care o contraziceau, el face – ca și Sturdza – o distincțiune de cuvinte. Fac *politică* ministrul care muncește cinstit pentru a mări buna stare a cetățenilor, fără să se preocupe de propria lui situație; deputatul care votează și susține numai legile care răspund cu adevărat interesului general; filantropul, preotul, omul de știință, simplul cetățean, care își îndeplinesc datoriile lor conform legilor și în interesul binelui general. Dar ceilalți?

---

1. Vezi în colecția de față, vol. V, p. 193 ș.u.
2. Vol. IX, p. 31.

Ministrul care adună în juru-i cât mai mulți partizani, ajutat de diferite mijloace bugetare ce-i stau la îndemână, pentru a se impune într-o situație de care nu e vrednic? Deputatul care, la votarea unei legi, caută să strecoare vreo dispoziție care să folosească lui sau familiei lui sau unui grup oarecare de deputați? Acela care azi e într-un partid și laudă, cu exagerare, și programul lui și pe conducători, iar mâine, pentru că nu a fost satisfăcut într-o împrejurare, trece la alt partid și găsește că partidul din care a plecat e vrednic de oprobriul țării, iar conducătorii lui vrednici de spânzurătoare? Șeful politic dintr-un județ care cumpără voturile cu bani, cu funcțiuni, cu promisiuni? Aceștia ce fac? Haret răspunde că ei fac *politicianism,* nu sunt *oameni politici,* ci *politicieni*[1].

Distincțiunea de termeni întrebuințată de Haret se ilustrează foarte bine prin „O scrisoare pierdută" a lui Caragiale. Ce sunt eroii lui? Sunt *oameni politici?* Avocatul care prin înșelăciune („Dă-i cu bere, dă-i cu vin") își însușește o scrisoare a d-nei Zoe Trahanache către prefect și vrea cu ea să silească pe acesta a-i susținea candidatura? Trahanache, președintele mai multor comiții și comitete, care strânge prietenește mâna celui dovedit că e un excroc și falsificator („Ești de ai noștri, onorabile")?

Avocatul Cațavencu însuși care pierde scrisoarea și e dovedit ca falsificator, iar ca să scape se înscrie în partidul pe care-l combătuse? Asemenea, candidatul ales, venit din București, care se impusese ministrului de Interne printr-o scrisoare pierdută de acela și găsită de el („Eu cu toate partidele ca românul imparțial")? Ce sunt aceștia? Ei nu pot fi „oameni politici" și, desigur, greșită concluzie au voit să scoată unii zicând că prin această piesă se zugrăvește toată politica țării românești într-o anumită epocă. Caragiale a arătat aici pe *„politicieni",* mari și mici, nu dintr-o epocă, ci de totdeauna, fiindcă asemenea tipuri nu pier, ci se adaptează împrejurărilor. Și poate de aceea piesa lui nu-și pierde actualitatea.

După ce am văzut ce înțelege Haret prin *politică,* să vedem ce este – după el – un *partid politic.*

Nu putem vorbi de partide politice la noi în țară decât de la mijlocul secolului XIX, când s-a pregătit și – treptat, apoi – s-a realizat renașterea statului român prin unire și prin așezarea instituțiilor politice democratice, luate, firește, de la alte popoare care le introdusese mai de mult și le încercase. Aceasta nu înseamnă că n-au existat și înainte „partide". Ce erau luptele pentru domnie în trecutul îndepărtat? Fiecare pretendent avea în juru-i oameni care credeau că el are mai multe drepturi sau mai multe merite, care se organizau pentru ca să-l susțină și pe atunci susținerea nu se putea face decât prin *luptă,* în înțelesul propriu: atacul unora

---

1. Cuvânt pe care l-am luat din franțuzește; înseamnă: „om care face politică, în sens rău". În englezește există („*politician*"), dar fără sens peiorativ. Italienii au altă vorbă: „*politicastro*", explicat prin: *cattivo politico* = om politic rău.

contra altora prin arme și succesul celui ce avea mai buni luptători sau mai mulți sau care avea iscusință mai mare în folosirea mijloacelor. Cel învins – în sens propriu – se refugia, dacă scăpa cu viață, într-o țară vecină sau mai depărtată, așteptând și „pândind vreme", cum zice cronicarul. Cel învingător devenea posesorul tronului și stăpânea țara ca bun sau rău domnitor, până la moartea lui naturală sau – mai des – până când venea asupră-i din nou vechiul adversar ori vreun complot, făcut adesea de cei mai apropiați ai lui, îi scurta firul vieții.

În toată desfășurarea istoriei noastre – ca și în alte țări, de altfel – partidele se strâng în jurul unei *persoane.* De abia la pregătirea Divanului Ad-hoc se formează partide în jurul unor idei: unioniști și anti-unioniști, iar după alegerea lui Cuza, adică în timpul domniei lui, țara noastră cunoaște lupta între concepțiuni politice reprezentate de partide politice, deci intră în adevărata viață a regimului constituțional reprezentativ. În acest regim, care trebuie să fie condițiile ca o grupare de oameni să merite numele de „partid"?

„În prima linie – zice Haret – trebuie să aibă cunoștință exactă de toate principalele nevoi ale țării, precum și idei hotărâte în privința modului cum ele pot fi satisfăcute… Se cere, apoi, ca partidul să aibă energia și priceperea necesară pentru a aduce la îndeplinire principiile sale, precum și *o mare doză de abnegație și de devotament pentru binele public, care să-i dea tăria cuvenită pentru a nesocoti loviturile, și, la momentele cele grele, a face și sacrificiile necesare.* Asemenea calități nu se găsesc cu înlesnire, dar niciun partid nu-și poate împlini chemarea, *dacă, cel puțin capii lui nu le întrunesc într-o măsură cât mai mare.* Mai trebuie ca partidul să posede toate elementele necesare pentru ca, la orice moment, să fie în stare a primi și a purta cu vrednicie *povara guvernului*... Se cere, în fine, ca programul politic al partidului să îmbrățișeze cu o egală solicitudine și dreptate *interesele întregii națiuni, iar nu să se preocupe numai de interesele unor anumite părți ale societății, în paguba și cu nesocotirea celorlalte".*

Cu asemenea calități, partidele sunt necesare, Haret zice chiar *indispensabile,* într-un regim parlamentar și crede că ar fi un „haos" într-o țară dacă „oamenii cu idei asemănate nu s-ar grupa la un loc pentru ca să poată aduce la îndeplinire ideile lor".

Se poate naște de aici o întrebare: este oare *indispensabil* ca orice om să fie înscris într-un partid? Haret o prevede și răspunde *negativ.* El zice că este chiar *necesar,* pentru bunul mers al vieții politice într-un stat cu organizația de care vorbim, ca un mare număr de cetățeni *să stea în afară de partide.* „Dacă toți cetățenii, fără deosebire, ar fi înregimentați în unul sau altul, cine ar trebui să judece între partide, cine să se pronunțe că a venit momentul a se imprima o schimbare în direcția politică a țării?".

Partidele vor fi, deci, formate din cetățeni care știu și pot să facă politică *militantă*, iar masa mare a alegătorilor să rămână ca arbitru. Așa se petrec lucrurile în Anglia, unde regimul parlamentar este vechi și a trecut prin multe momente grele.

De aici urmează că dreptul de alegător să fie dat la cât mai mulți. Desigur că, prin desfășurarea raționamentelor sale, Haret ajunge la concluzia că trebuie acordat „sufragiul universal". În teorie, e de această părere; dar pune o condițiune: „Ar trebui ca imensa majoritate a cetățenilor să fie *destul de luminată asupra nevoilor țării,* pentru ca să poată juca, în mod conștient, rolul de suprem judecător".

Pe vremea aceea România avea încă regimul cenzitar al colegiilor restrânse; sătenii votau în colegiul III, parte direct, parte indirect. Haret susține că votul universal este un deziderat la care trebuie să ajungem, are chiar un fel de intuiție că țara se află (în 1911) *în ajunul unei mari reforme sociale, că vom ajunge acolo.* Dar dacă lucrul e bun, necesar și va veni în mod fatal, datoria adevăratului om politic care prevede evenimentele este să lucreze așa ca nu cumva evenimentul să ne găsească nepregătiți, deci, în primul rând el trebuie să lumineze opinia publică asupra primejdiilor ce ar putea să vină dacă vom sta cu mâinile în sân.

În această privință, el formulează ca *adevăruri* fundamentale două afirmațiuni:

1. *„Nu mai este cu putință ca țărănimea să fie ținută în afară de mișcarea intelectuală, economică și politică a țării";*

2. *„Introducerea straiului țărănesc în viața publică nu se poate face fără oarecare precauțiuni".*

De ce se temea el? *„Fără oarecare educație,* cei chemați să se bucure de drepturi noi riscă a cădea *pradă ambițioșilor, intriganților și samsarilor de voturi sau să devină un element de tulburare și de nechibzuință în mersul treburilor țării".* Se temea ca nu cumva lărgirea dreptului de vot să vină într-o zi când *„masa noilor alegători se va găsi înaintea urnelor,* dezorientată, lipsită de direcție și de lămurire, lăsată în voia curentelor neconștiente și a manoperelor vânătorilor de voturi"[1].

Când privim cele ce se petrec în zilele noastre în politica țării, trebuie să mărturisim că avea dreptate Haret să spună că a fost o mare *greșeală* a oamenilor politici că nu s-au ocupat de educația maselor țărănești, și pe de altă parte să recunoaștem că ceea ce s-a numit „activitate extrașcolară" a învățătorilor a fost un inel dintr-un lanț de reforme mărunte și de măsuri administrative, care trebuiau să ducă *treptat* la *reforma cea mare.* El a lucrat cu toată convingerea la pregătirea acestei reforme. E trist că mulți oameni învățați și, desigur, cu iubire de țară nu l-au înțeles, l-au combătut. Am auzit pe unii care îl combat *și* astăzi socotind că el e răspunzător de ceea ce se petrece cu regimul electoral actual. E cea mai mare nedreptate ce i se poate face. Dacă l-ar fi ascultat pe el încă de la 1900, altfel s-ar fi petrecut lucrurile și nu ne-am găsi astăzi în situația de a vedea parcă îndeplinită trista lui prevedere din 1911: „*În ziua când politicianismul se va încuiba între țăranii încă necunoscători de noile lor drepturi și datorii, se vor ruina pentru*

1. Vol. IX, p. 47.

multă vreme – poate chiar pentru totdeauna – speranțele acelora care așteaptă cu nerăbdare întărirea statului prin adjuncțiunea acestor forțe“[1]. Haret a prevăzut multe. El a prevăzut și a discutat chestiunea *Partidului Țărănesc.*

Când învățătorii s-au adunat într-un congres în Târgoviște (1911) și au cerut să li se dea dreptul de a fi aleși în Parlament, în consiliile județene și comunale, se găseau într-o mare dezorientare în privința modului cum se vor petrece lucrurile când acestea se vor realiza, căci nu erau toți de acord asupra organizării politice ce trebuie să aibă, dar discuțiile au avut răsunet în presă și au dat naștere la felurite comentarii.

Haret nu face ca alți oameni politici, care se mulțumeau să-i numească semidocți îndrăzneți și să-i considere mai mult periculoși; el, încă din 1900, formulase ideile sale în privința rolului pe care îl pot avea în sate împreună cu preoții[2] și socotea ca ei pot deveni elemente folositoare în vederea unei politici care ar urmări chemarea la viață activă a păturii țărănești: *„cauza cea mare și sfântă a transformării masei inerte a satelor noastre“,* cum zice el. Haret și acum cercetează cu obiectivitate cele discutate de învățători în congres. Le recunoaște dreptul de a deveni și ei membri ai Parlamentului ș.a. la fel cu profesorii secundari și universitari; dar le arată, cu bună voință, relele ce ar putea să decurgă dintr-o rea înțelegere a dreptului pe care-l cer. Toată teoria politică pe care am analizat-o până aici lor le-o adresează.

Astfel respinge Haret, ca lipsită de orice sens, ideea ca membrii corpului didactic rural să constituie *Partidul Învățătorilor*[3]; apoi discută serios cealaltă idee a *Partidului Țărănesc.*

Cine dorește înființarea lui? Țăranii? Dar ei „în cea mai mare parte nici nu știu ce va să zică aceasta“. O cer diferite persoane care nu pot găsi locul dorit într-un partid existent: *„Țărănimea a ajuns a fi considerată ca scăparea supremă a ambițioșilor care vor să-și creeze un partid și care nu mai au ce să-și formeze la orașe, unde locul este deja prins de alții“.* El socotește că constituirea unui Partid Țărănesc este chiar imposibilă, *„în împrejurările actuale“*, zice el.

Nu e destul să se găsească *„un ambițios îndrăzneț înarmat cu un pachet de minciuni“;* acesta poate să formeze o „facțiune“, nu un „partid politic“ serios. Mai trebuie un program care să cuprindă *toate* trebuințele *naționale,* nu *revendicări ale unei categorii sociale,* mai trebuie *soluții* pentru acele trebuințe, trebuie *oameni capabili* să le aplice ș.a. Nu e destul să se arunce un cuvânt, o formulă sunătoare, și să se facă din ea o platformă de luptă electorală.

---

1. Vol. IX, p. 36.
2. Vezi vol. VII, p. 255.
3. Vol. IX, p. 39.

* * *

Dacă socotea că este imposibil a se constitui atunci un „Partid Țărănesc“ credea, însă, că, în vederea momentului când se va putea acorda țărănimii cu deplinătate drepturile politice şi când va putea să aibă un loc important în conducerea statului, pregătirea țărănimii cere înființarea unei „Ligi“ care să desăvârșească această pregătire.

Astfel s-a născut ideea „Ligii *Deșteptarea“* pornită din dorința curată de a răspunde unei mari trebuințe obștești, anume: ajutarea muncitorimii ca să se ridice la buna stare şi trezirea sufletească cerută de vremea în care trăim.

Iată primul articol din Statutele acestei Ligi înființate la 10 iunie 1912:

„Se întemeiază în România „Liga *Deșteptarea*“, al cărei scop este: – *propășirea intelectuală, morală și economică a sătenilor șt a muncitorilor din orașe; educația lor cetățenească și dezvoltarea simțului de solidaritate între păturile sociale“.*

Principalele mijloace prin care noua asociație își propunea să lucreze erau: publicarea de scrieri populare; întocmirea de biblioteci populare, conferințe şi şezători sătești; întemeierea de asociații speciale (corale, sanitare, religioase, de educație fizică); organizarea de serbări populare pentru comemorarea faptelor istorice; organizarea de excursiuni şi concursuri. Afară de acestea, firește, își propunea să susțină şi să dezvolte instituțiile existente ca: bănci populare, cooperative, obștii, şcoale de adulți etc.

Cum vedem, aproape că nu e nimic nou; este repetarea înfăptuirilor realizate pe cale administrativă cât a fost ministru sau pe cale particulară din îndemnul sau prin încurajarea lui. Este desfășurarea firului înfățișat teoretic în 1900, atunci când propunea o *Ligă a învățământului.* Acum ideea este lărgită şi întărită prin rezultatele experiențelor din cursul deceniului scurs de atunci.

Societatea avea un comitet central în București, compus la întemeiere astfel:

Președinte: Spiru Haret.
Vicepreședinți: V. G. Morțun, Dr. I. Cantacuzino,
Casier: Const. G. Ioneseu,
Secretari: G. Beiu-Paladi, I. I. Teodoru,
Membri: Gh. Adamescu, C. D. Anghel, C. Banu, M. Berceanu, Preot. I. Constantinescu-Lucaci, G. N. Costescu, Pompiliu Eliade, P. Gârboviceanu, Dr. N. Lupu, I. Nădejde, Ilie Niculescu-Dorobanțu, N. Nicolaescu, Emil Petrescu, I. Poiănaru-Bordea, Spiridon Popescu, N. Popovici Lupa, N. N. Săveanu, Dr. V. Sion.

Precum se vede, în acest comitet se găsesc persoane care, ca membri ai învățământului, fuseseră chemați, în timpul cât a fost Haret ministru, să lucreze în diferite funcțiuni ale Ministerului, acei numiți de adversarii lui „Cazacii lui Haret“,

apoi oameni politici care militau în Partidul Liberal şi mulţi din ei fuseseră în gruparea socialiştilor care intrase în Partidul Liberal.

Era natural să fie aşa, căci cei care îl combătuseră, ba îl combăteau şi în această vreme, când nu mai era în guvern, nu puteau să vină alături de el pentru a lucra la punerea în aplicare a unui program criticat de ei.

Totuşi Haret nu voia să dea acestei asociaţiuni o culoare de partid politic care luptă în cadrele actualităţii, ci voia să-i păstreze caracterul de *pregătire* pentru viitor. Adversarii săi ziceau că acţiunea cea nouă este numai o armă de luptă a *Partidului Liberal*. Ba erau chiar liberali care ar fi voit să vadă într-însa o „stângă" a partidului. Haret a precizat, însă, în diferite ocaziuni, că e mai bine ca în această asociaţiune să intre şi cei care nu fac, nu vor sau nu pot să facă politică militantă, precum şi cei care sunt înscrişi în alt partid politic. El amintea că, în cursul activităţii sale, a avut adesea concursul unor adversari politici şi arată că acţiunea Ligii s-ar compromite *dacă i s-ar da un colorit de partid politic.* Să vină într-însa toţi câţi se vor convinge de folosul ideilor noastre, să vină fără niciun interes, căci noi nu *promitem* nimic pentru *nicio persoană.*

În fiecare localitate din ţară trebuia să se înfiinţeze filiale şi s-au înfiinţat, în adevăr, destul de numeroase. În capitalele de judeţe erau comitete regionale.

Astfel organizată, societatea socoteşte că pentru acţiunea ei are neapărată nevoie de un organ destinat acelei păturі sociale pentru care se înfiinţase ea. Acest organ este intitulat *Liga Deşteptarea* şi apare la 7 octombrie 1912[1].

Vorbesc cu emoţiune de acele vremuri şi de acele fapte, fiindcă am lucrat în cadrul acestei întocmiri şi în redactarea revistei cu tot devotamentul şi cu experienţa pe care o dobândisem în vreme de aproape 20 de ani ca secretar al revistei populare „Albina".

Societatea şi revista au avut mari greutăţi, n-au avut suficiente mijloace materiale pentru propagandă, dar îmi permit să o spun că şi-a făcut datoria. Revista a apărut până la 6 noiembrie 1916. Evenimentele care s-au desfăşurat în anii aceia cu preocupări noi şi de altă natură au atras în altă direcţie atenţiunea, priceperea şi silinţele celor ce se ocupau de afacerile publice. Dar nu va fi socotită drept o lipsă de modestie să spunem că, urmând după directivele lui Haret, a contribuit şi Liga Deşteptarea la intensificarea *pregătirii pentru ceasul cel mare al luptei pentru marea idee a unităţii naţionale,* care a fost pentru dânsul o preocupare constantă în tot cursul activităţii sale publice.

Gh. Adamescu

---

1. Comitetul de redacţie era astfel compus: *Preşedinte:* Dr. I. Cantacuzino, *Director:* Spiridon Popescu, *Membri:* Gh. Adamescu, C. Anghel, C. Banu, I. G. Duca, P. Gârboviceanu, C. G. Ioneseu, Dr. N. Lupu, I. Nădejde, Dr. V. Sion. *Administrator:* G. Beiu-Paladi.

37.

Învățătorii și politica

Articolele acestea ale lui Haret au fost provocate, desigur, de congresul învățătorilor, ținut la Târgoviște între 20 – 24 august 1911. S-a accentuat atunci că se cuvine să se acorde și învățătorilor dreptul pe care-l au profesorii universitari și secundari de a fi aleși în consiliile comunale sau județene și în Parlament, *fără să fie siliți a demisiona din posturile for*. S-a votat chiar o moțiune în acest sens.

I

Chestia rolului politic al învățătorilor sătești nu de mult a fost ridicată. Dacă nu ținem seamă de câteva voci izolate care se auziseră și mai înainte, această preocupare a învățătorilor a luat naștere în urma înjghebării activității așa zise extrașcolară, și este o urmare a ei.

E adevărat că încă de când s-a făcut ultima modificare a legii electorale, s-a zis că colegiul III va fi colegiul preoților și al învățătorilor; dar aceasta a rămas o simplă zicătoare, pentru că, colegiul III continuând și după reforma legii electorale a nu fi un adevărat colegiu țărănesc, după cum voise legiuitorul, activitatea politică, a învățătorilor și a preoților nu avea niciun obiect.

Introducerea activității extrașcolare și avântul, neașteptat pentru cei mai mulți, luat de dânsa, a avut urmări mari și în această direcție.

Cea mai însemnată din toate a fost aceea că s-a dovedit cum că pătura țărănească posedă calități, nebănuite încă, de energie, pricepere și inițiativă. Pentru orice om care posedă cel mai elementar simț politic, descoperirea aceasta era de o importanță capitală.

În adevăr, problema cea mare, fundamentală, care trebuie să domine întreaga istorie a dezvoltării noastre ca stat modern este aceea de a face ca toate forțele națiunii să lucreze cu valoarea lor maximă pentru binele și întărirea ei. Și dacă această preocupare o au toate națiunile, chiar cele mai puternice, cu atât mai mult trebuie să o avem noi. Suntem un popor puțin numeros, împărțit și acela în patru sau cinci trunchiuri, dintre care numai unul are libera dispunere de soarta sa;

suntem de un neam deosebit de al tuturor acelora care ne înconjoară şi de care ne despart toate, şi limba, şi deprinderile, şi temperamentul, şi aspiraţiile; de aceea, la nicio simpatie adevărată nu trebuie să ne aşteptăm din partea vecinilor, iar aceia cu care ne potrivim sunt prea departe şi au şi ei prea mari nevoi ale lor, pentru ca să se mai ocupe de ale noastre. Afară de aceasta, locul ce ocupăm pe hartă închide multe drumuri şi zădărniceşte multe ambiţii, pe când însăşi existenţa noastră ca stat liber provoacă şi întreţine multe temeri şi bănuieli.

De aceea, trebuie să ne intre bine în minte că, la o vreme de nevoie, nu vom avea a conta decât pe noi înşine şi pe propriile noastre forţe. Politica internaţională nu este o chestie de sentiment, iar mai ales pe noi, propria noastră istorie ne-a învăţat ce preţ trebuie să punem pe dragostea şi dreptatea altora, când noi înşine nu suntem în stare să ne impunem respectului lor.

* * *

Sunt două feluri de a privi chestia utilizării forţelor naţionale.

După cea dintâi, un popor este asemănat cu o maşină, mai mult sau mai puţin puternică, însă lipsită de inteligenţă şi iniţiativă şi incapabilă de a lucra şi a se dirija singură; pentru aceasta ea are trebuinţă să fie sub tutela unei minorităţi, care ea cugetă şi chibzuieşte pentru toţi, ea regulează munca maşinii, ea porneşte sau o opreşte; ea hotăreşte ce şi cum are să lucreze; iar maşina tace, se supune şi munceşte.

Concepţia aceasta şi-a făcut veacul de acum 122 de ani, în ziua când s-au proclamat drepturile omului[13]. Azi nu mai merită nici să fie discutată. Asta însă nu va să zică cum că toate urmele ei au dispărut. În viaţa popoarelor, schimbările nu se fac niciodată în mod subit, ci trebuie totdeauna un şir de ani, uneori destul de lung, pentru a se trece de la o stare socială la alta. O stare de lucruri care durase sute sau mii de ani şi care avea rădăcini adânci în interese, în obiceiuri, în tăria celor de sus şi în slăbiciunea celor de jos, nu se putea schimba aşa de lesne. Şi de aceea nu rareori se văd şi azi, chiar în ţări înaintate, trăind rămăşiţe de ale trecutului, adevărate anacronisme în mijlocul societăţilor moderne, dominate de idei cu totul diferite.

După cealaltă concepţie de organizare socială, o naţiune este un organism viu şi inteligent, în care fiecare părticică, fiecare individ contribuie, în marginile sferei sale de acţiune, însă în mod conştient, pentru a întreţine viaţa socială şi a ajuta la dezvoltarea ei. În sistemul acesta se cere ca puterea de acţiune conştientă a tuturor indivizilor care constituie societatea să fie cât mai mare posibil. Acesta este principiul societăţilor democratice. Statul român este un stat democratic. Constituţia de la 1866, cu toate modificările ei ulterioare, precum şi toate legile noastre fundamentale, proclama principiul egalităţii de drepturi şi datorii pentru toţi cetăţenii ţării, fără deosebire de naştere sau de avere, şi desfiinţa orice privilegii, fie pentru anumite clase de cetăţeni, fie pentru anumite persoane.

Organizarea noastră legală de stat presupune dar că toți cetățenii țării iau deopotrivă parte, fiecare în marginea sferei sale de acțiune, la lucrarea comună de întărire și propășire națională; și, deoarece această lucrare trebuie să se facă în așa fel încât să dea maximul de efect util, se presupune că și fiecare individ este pus în măsură de a da maximul său de muncă conștientă și utilă.

Repet, încă o dată, că trebuința aceasta, ca toate forțele națiunii să fie încordate așa, ca în tot momentul să dea maximul lor de efect util este, pentru noi românii îndeosebi, o condiție fatală și ineluctabilă, fără care însăși existența noastră ca națiune liberă este în pericol.

Împlinește oare societatea românească, condiția aceasta? Suntem noi organizați în așa fel, ca orice român, începând cu cel mai modest sătean, să-și dea seama de rostul lui în stat, să-și cunoască bine drepturile și datoriile lui de cetățean și să aibă și mijloacele intelectuale, și putința materială de a îndeplini pe unele și de a face să i se respecte celelalte? Desigur că nu. Nimeni nu va zice, spre exemplu, că în imensa lor majoritate țăranii noștri se află în cazul acesta.

Este de prisos să cercetăm acum care sunt cauzele acestei stări de lucruri, cauze pe care cei mai mulți le cunosc și le înțeleg. Este și mai inutil să recriminăm. Starea actuală este urmarea unor împrejurări istorice, și istoria nu se poate trage la judecată, cum s-ar trage un om. Se pot însă judeca stările create de dânsa și îndrepta nedreptățile ce ea a comis.

Această operă de justiție socială noi suntem datori să o facem; și trebuie să o facem cu atât mai repede, și cu o energie cu atât mai mare, cu cât suntem mai întârziați față de restul lumii, și că pentru noi este aici o chestie de viață sau de moarte. Este o stare cu totul anormală ca cinci din șase părți ale unui popor să fie reduse în starea unei materii inerte, de niciun folos în viața intelectuală a neamului, masă incultă și inconștientă lăsată în voia întâmplării, a oricărui ambițios de rând, sau a pornirilor brutale nelipsite la mulțimile private de cultură, intelectuală.

Transformarea păturii țărănești în felul definit în rândurile de mai sus se prezintă ca o problemă foarte grea, care preocupă de multă vreme pe toți oamenii prevăzători. Nu au lipsit nici silințele, de multe ori foarte meritorii, de a i se găsi o soluție. Dacă silințele acestea nu au fost încoronate de succesul pe care-l meritau bunele intenții și devotamentul oamenilor de stat, cauza este că nu s-au pus în mișcare mijloacele de acțiune care să fie în proporție cu greutățile ce erau de învins. Pentru o asemenea lucrare, nu trebuia să se neglijeze niciuna din forțele care puteau fi întrebuințate cu folos pentru atingerea scopului ce se urmărea. Dar forțele acestea sunt foarte puține: preotul, învățătorul, administrația și atât.

Până acum zece ani nu s-a făcut apel decât exclusiv la administrație. Prefectul, subprefectul, primarul, jandarmul, vătășelul erau singurele organe prin care cei mai mari se sileau să lucreze în toate felurile asupra mentalității țăranului: să-l învețe să-și cultive mai bine pământul, să facă economie, să se deprindă cu regulile de igienă, să-și crească copiii mai bine, să-și cunoască îndatoririle

și drepturile sale de cetățean, și atâtea alte lucruri a căror enumerare nici nu ar fi cu putință a se face aici.

Era ușor de prevăzut că realizarea unui asemenea program numai cu mijloacele administrative va fi lucru imposibil; și așa a și fost. Sunt unele țări, nu multe, unde organele administrative sunt de ajuns pentru a asigura realizarea unora din deziderateле de mai sus, dar nu a tuturor. Așa sunt Austria și Germania. Dar pe acolo administrația dispune de un personal admirabil format și care se bucură de o stabilitate și de o autoritate care la noi sunt încă necunoscute. Pas de asigură, dacă poți, obligativitatea învățământului cu un primar care nu știe să scrie, sau păzirea regulilor de igienă cu unul care el însuși e deprins să trăiască mai rău decât un animal bine îngrijit de pe aiurea!

Lucrarea care trebuia întreprinsă era în prima linie o operă culturală și ca atare nu putea fi realizată decât prin factori culturali; aceasta este evident. Factorii culturali la țară nu sunt decât doi: preotul și învățătorul. Prin urmare, cine voia să întreprindă ridicarea culturală a satelor trebuia neapărat să se adreseze preotului și învățătorului; aceasta iarăși este evident. Bunul simț cel mai elementar arată că nu se putea face altfel și am fost nespus de surprins când am văzut cu câtă violență a fost criticată introducerea preotului și învățătorului în munca pentru ridicarea satelor. Ar fi fost cineva ispitit să creadă că adevăratul motiv al acestei aprinderi era tocmai că se pusese în fine mâna pe singurul mijloc propriu de a schimba în bine sălbăticia stărilor de lucruri de mai înainte; dar îmi repugnă de a crede că în patria mea se mai pot găsi oameni atât de lipsiți de prevedere și de patriotism.

Sunt unsprezece ani de când, într-o revistă a corpului didactic primar[14], am expus programul lămurit al unei acțiuni sistematice pentru ridicarea morală și economică a păturii țărănești! Apelul acela se adresa direct învățătorilor. Către preoți nu mă puteam adresa în același fel, pentru că ei nu pot recunoaște decât autoritatea episcopilor lor; dar m-am silit prin toate mijloacele ca să înlătur greutățile și din partea aceasta, și sunt mulțumit să constat că silințele mele nu au fost zadarnice.

Cu modul acesta, cauza cea mare și sfântă a transformării masei inerte a satelor noastre și a înmulțirii în proporția de la una la șase a forțelor active, inteligente și conștiente ale națiunii, are azi în serviciul ei o falangă harnică și entuziastă, care în scurtă vreme va face ceea ce șaizeci de ani de legi și decrete nu putuseră face.

Să lăsăm să vorbească detractorii care găsesc pete în soare și pun înainte greșelile, intenționate sau nu, ale câtorva rătăciți, pentru a lovi în activitatea întregului corp, care în imensa lui majoritate nu merită decât laude. Când detractorii aceștia vor izbuti să dovedească că, în munca aceasta, primarii rurali au ajuns, măcar pe departe, să se compare cu muncitorii de azi, ca pricepere și onestitate, se va putea sta de vorbă; dar proba aceasta nu se va putea face.

Toată desfășurarea activității economice şi morale a învățătorilor şi preoților, de unsprezece ani încoace, arată că ne aflăm pe calea cea bună. De aceea, trebuie să se stăruie pe dânsa, şi orice s-ar întâmpla, să nu părăsească frumoasele speranțe a căror realizare am văzut-o începută în chip aşa de fericit.

* * *

Cuvântul politică vine de la grecescul *polis,* care înseamnă *oraș* sau *stat,* de vreme ce la grecii cei vechi aproape fiecare oraș mai însemnat forma un stat deosebit. Toată *politica* însemna lucrurile care se refereau la afacerile statului, treburile de interes public.

După accepțiunea aceasta, care este cea bună şi cea adevărată, a face cineva politică va să zică a se ocupa de afacerile statului, a lucra în interesul binelui general. Politica aşa înțeleasă este cea mai înaltă şi cea mai nobilă îndeletnicire. Ea cere nu numai pricepere şi sârguință, dar şi cel mai desăvârşit spirit de abnegație şi sacrificiu, căci acel pe care l-a apucat vârtejul treburilor publice nu mai poate deloc să se gândească la sine. A face politică în acest sens este şi un drept, şi o datorie pentru orice cetățean, cât de modest, căci nu este niciunul care, într-o măsură oarecare, să nu fie în stare de a aduce contingentul său de muncă pentru binele comun.

Nu trebuie însă să se dea cuvântului un sens restrâns. Nu trebuie să se creadă că munca pentru binele public este numai aceea care se exercită în adunările publice, sau în funcții, sau în comerțul aşa zişilor oameni politici. Dacă s-ar înțelege lucrul în acest mod îngust, ar urma, spre exemplu, ca munca unui bărbat care ar crea pentru țara lui un nou izvor de bogăție nu ar avea preț față de sărăcăcioasa activitate a cutărui deputat vorbăreț, care nu va fi produs în viața lui nimic altceva decât vorbe goale.

Cu atât mai mult trebuie să se considere ca activitate politică, rodnică şi binefăcătoare, orice muncă care are de scop să mărească buna stare materială, sau să ridice nivelul moral sau intelectual al cetățenilor, căci prin aceasta se măresc forțele vii ale statului, deosebit de binefacerile care se revarsă asupra indivizilor.

Dar cu timpul cuvântul *politică* a deviat de la înțelesul său cel adevărat şi a ajuns să însemne cu totul altceva decât aceea pentru care fusese inventat. Astăzi *politică* se cheamă mijloacele de tot felul, mai mult sau mai puțin corecte şi oneste, pe care le pun în mişcare oamenii care se ocupă de treburile publice, pentru a impune ideile lor şi, prin extensiune, tot *politică* se zice că fac şi acei oameni care, fără nicio pregătire, fără devotament şi fără abnegație, socotesc că câmpul de muncă pentru interesele publice este tot aşa de propriu ca oricare altul pentru crearea unei situații personale. Dar felului acestuia de activitate, pentru a-l deosebi de celălalt, începe acum a i se da, cu o nuanță de dispreț, numele de *politicianism,* iar celor care îl practică li se zice *politicieni.*

După definițiile acestea, face politică bună și folositoare ministrul care muncește cinstit ca să rezolve greutățile administrației ce-i este încredințată și pentru a mări, în orice fel, buna stare a cetățenilor, fără ca să se preocupe de propria lui situație; omul politic, omul de știință, filosoful și simplul cetățean care aduc concursul luminilor și muncii lor, pentru același scop; filantropul care caută să aducă pacea și buna înțelegere în patria sa; preotul care aduce mângâiere, încurajare și sfat bun celor căzuți în nevoie; și așa mai departe. Din contră, face politicianism omul de stat pentru care întărirea situației politice sau altfel, a lui sau partizanilor lui, trece înaintea datoriilor lui către țară și care crede că e permis ca interesele de partid să treacă înaintea celor naționale; acela care, lipsit de bună credință și de rușine, nu se sfiește a-și schimba convingerile ori de câte ori prin aceasta are ceva de câștigat. Politicianism face și speculantul de voturi, fie el ministru, fie simplu agent electoral plătit cu câțiva lei pe zi.

Exemplele acestea se pot înmulți oricât.

* * *

Și acum să venim la întrebarea care face obiectul acestui articol: trebuie sau nu ca învățătorul să facă politică? Răspunsul este neîndoios.

Învățătorul nu numai are dreptul, dar e dator să facă politică. Dacă el ar fi o ființă cu desăvârșire incultă, cum cred și cum vorbesc unii care nici măcar nu-l cunosc, s-ar înțelege ca învățătorul să trăiască închis în cercul restrâns al nevoilor lui și al îndatoririlor lui strict profesionale. Dar nu e așa; învățătorul a petrecut unsprezece ani în școală, unde s-a căutat a i se forma mintea și inima, și a-l face să cunoască și să înțeleagă, atâta cât se poate până la o vârstă de 18 ani, toate marile nevoi ale neamului. Ca învățător și ca om cu o cultură cu mult superioară celei pe care o au consătenii săi, el și cu preotul sunt singurele elemente din sat care sunt în stare să se țină în curent cu principalele probleme care se agită cu privire la pătura țărănească, să le înțeleagă, și uneori să vadă, sau să întrevadă unele soluțiuni. A se pretinde că învățătorul și preotul sunt inculți pentru că nu au urmat prin universități este o absurditate. Este om cult acela care posedă gradul de cultură necesar pentru împlinirea conștientă a rolului social; și, din contră, este incult acela care, oricâte diplome ar avea, nu corespunde chemării lui în societate. Este, desigur, mult mai cult învățătorul care se ocupă de nevoile satului în care s-a născut și în care trăiește, decât omul învățat care are pretenția de a rezolva probleme pe care nu le cunoaște și nu le înțelege. Și cum pot vorbi de lipsa de cultură a învățătorului aceia care găsesc natural amestecul în treburile publice al orășeanului, chiar când nu are nici cele patru clase primare terminate și care atâtea zeci de ani nu au găsit că e absurd a se adresa, pentru împlinirea tuturor chemărilor sociale celor mai delicate, la primarul de sat care, pe lângă absoluta lipsă de cultură, era de foarte multe ori o simplă unealtă inconștientă în mâinile politicienilor locali.

În mediul în care trăiește el, învățătorul, ca și preotul, nu numai că este om cult, dar ei doi sunt singurele elemente culte. Așa fiind, ei au toate îndatoririle pe care le contractează către țara lui orice om care a căutat să-și însușească un grad oarecare de cultură. Ei au datoria de a împlini în satul lor acele chemări care nu se pot cere de la oamenii mai luminați decât cei cu care trăiesc, și cărora trebuie să le servească de luminători și de sfătuitori. Aceia pe care egoismul sau indiferența i-ar îndemna să-și nesocotească această îndatorire, ar fi tot atât de vinovați ca și acela care, văzând pe un orb că merge spre prăpastie, nu l-ar pune pe calea cea bună, sau care, văzând pe fratele său că se îneacă, nu i-ar întinde mâna ca să-l scoată la mal.

* * *

Discuția aceasta ridică la fiecare pas chestii delicate, unele poate chiar cam iritante. Nu este vina mea dacă sunt silit să le ating. Sunt silit, pentru că ele sunt în legătură cu subiectul de care mă ocup, care el însuși este destul de delicat. Și pe urmă, dacă unele din chestiile ce ating sunt întrucâtva iritante, cauza nu este că ar fi ele așa de felul lor, ci pentru că amestecul de interese și pasiuni personale au introdus nota iritantă acolo unde nu avea ce căuta. De aceea, voi continua a examina, în mod cât voi putea mai obiectiv, toate punctele care au trebuință să fie lămurite în discuția de față.

Cel care vine acum înainte este de a se ști dacă felul de activitate pe care o recomand eu pentru învățători și preoți, politica pe care trebuie să o facă ei la sate, este sau nu compatibilă cu îndatoririle lor profesionale. Căci s-a zis că învățătorul și preotul sătesc nu trebuie să se ocupe de nimic în afară de școala și de biserica lor, pentru că altfel nu și-ar putea îndeplini obligațiile lor școlare și bisericești.

Dar chestia pusă așa este pusă rău; datele ei trebuie răsturnate și enunțarea ei trebuie să se facă astfel: învățătorul și preotul au anumite datorii profesionale, care sunt precizate prin legi, regulamente, programe etc., ei sunt datori să-și împlinească aceste datorii în prima linie; dar, odată obligația aceasta împlinită, ei rămân cetățeni ca toți cetățenii, având aceleași drepturi și datorii ca și oricare altul.

Așa s-a înțeles lucrul când s-a înjghebat așa numita activitate extrașcolară. Toate ordinele, circulare, îndemnurile și sfaturile, scrise și verbale, ale ministrului de pe vremuri, recomandă mereu învățătorilor să nu piardă niciun moment din vedere obligațiile lor către școală, și nu o dată li s-a spus cu insistență că activitatea extrașcolară nu este obligatorie pentru nimeni, și că nimeni să nu întreprindă a face lucru care ar fi mai presus de puterile sale și care l-ar pune în imposibilitate de a-și îndeplini datoriile sale pur școlare. În discuția care se urmează de atâta vreme, mereu s-a pierdut din vedere – mă întreb dacă nu cu intenție – lucrul acesta pe care eu mereu l-am amintit și care atât de lesne se poate controla. Și dacă cu toate acestea atâtea mii de preoți și învățători au

crezut că pot şi au şi dovedit că pot să întreprindă o asemenea activitate, este că legea preciza în mod foarte lămurit îndatoririle lor profesionale, în afară de care se ştiau liberi să lucreze ca oricare alt cetăţean pentru binele satului lor.[1]

În ceea ce priveşte în special pe învăţători, legea (art. 61 şi 62) hotărăşte care sunt îndatoririle lor faţă de şcoală; iar prin art. 66, ea se ocupă de activitatea lor în afară de şcoală, şi pune principiul că le este interzis „orice comerţ şi orice profesiune incompatibilă cu demnitatea caracterului lor sau cu îndatoririle funcţiei". Alineatele finale din acest articol enumeră chiar unele îndeletniciri care sunt sau nu sunt compatibile cu chemarea de învăţător.

Atât şi nimic mai mult. Nicăieri în lege nu se găseşte vreo dispoziţie care să oprească pe învăţători de a lua parte la cercurile culturale sau la conducerea băncilor populare; şi ar fi fost monstruos ca să se găsească în lege o asemenea dispoziţie, căci dacă elementele culte ale satului nu ar avea dreptul să ţină cercurile culturale, cine să le ţină? Analfabeţii? Ori poate se crede că e periculos ca şi sătenilor să li se facă parte, măcar cât de mică, de cultură intelectuală? Şi dacă nu se cuvine să aibă parte la conducerea băncilor populare cei care singuri le-au înfiinţat şi le-au întărit, cine alţii trebuie să o aibă? Cămătarii şi cârciumarii? Ori se socoteşte că nu trebuie ca sătenii să se emancipeze economiceşte şi să scape odată de lăcomia nesăturată a acestor exploatatori?

Ceea ce trebuie este ca activitatea în şcoală a învăţătorului să fie controlată cât mai de aproape, şi cel care se găseşte că nu-şi îndeplineşte datoria pe deplin, să fie rechemat la dânsa prin toate mijloacele pe care le prevede legea. Dar îndată ce învăţătorul face faţă datoriilor sale profesionale, odată ce el nu întreprinde nimic care să fie „incompatibil cu demnitatea caracterului său şi cu îndatoririle funcţiei", îndată ce faptele sale nu sunt nici dezordonate, nici necorecte şi nici nu-l împiedică de a fi bun învăţător, nimeni nu are dreptul de a-l împiedica de la ceea ce este cel mai sfânt din drepturile omului: acela de a se face util semenilor săi şi de a se bucura de consideraţia şi iubirea care este dreapta răsplată a muncii pentru binele public.

De altfel este foarte curioasă această pretenţie de a se supune învăţătorii şi preoţii săteşti la un regim de excepţie, numai pentru că sunt săteşti. Ea este o nouă dovadă, de cât de greu este de a se dezrădăcina vechile deprinderi şi vechile prejudicii. Sunt zeci de ani de când privilegiile s-au desfiinţat şi s-a proclamat egalitatea absolută a cetăţenilor înaintea legii; şi cu toate acestea ce este campania ce se duce contra activităţii extraşcolare de la sate decât dovada cea mai evidentă că sunt încă unii care cred că cei de la sate nu au dreptul de a se folosi de libertăţile acordate prin legi în aceeaşi măsură cu cei de la oraşe?

În adevăr, pe când de patru ani şi jumătate se vorbeşte şi se scrie fără încetare contra activităţii extraşcolare şi extra-bisericeşti de la ţară, zisu-s-a măcar

1. Vezi în această privinţă cele publicate în colecţiunea de faţă vol. I, II, III, consultând indicele analitic la finele vol. III(15).

un singur cuvânt asupra celei de la orașe? Și, cu toate acestea, la orașe nu lipsește acest fel de activitate, ba încă este poate mai dezvoltată decât cea de la țară. Sunt nenumărați profesori care dau lecții particulare, alții care au școli private de care se ocupă de aproape. Unii sunt gazetari, alții avocați, ceea ce poate da loc la neajunsuri, căci nu o dată se întâmplă ca teoria dezvoltată de avocat să nu se potrivească cu cea profesată de pe catedră. O lege recentă permite profesorilor să fie prefecți și primari, și un preot chiar în momentul acesta servește ca ofițer de stare civilă. Nu insist asupra unor cazuri mai rele, cum a fost mai anii trecuți acela al unor profesori care deschiseseră o prăvălie de obiecte de consumație și supravegheau pe rând vânzarea, fiecare câte o zi, nici de acela al unuia care-și pusese numele pe firma unei berării, însoțit de mențiunea profesor.

În cazurile acestea și în numărate altele care nu se pot înșira toate, avem exemple nediscutabile de activitate extrașcolară, și cu toate astea nu am auzit niciodată ca să se fi ridicat contra ei vreunul din aceia care pretind să interzică învățătorilor dreptul de a face parte din cooperativele sătești și din băncile populare, instituții de evidentă utilitate și unde nu poate fi vorba de nimic contrar nici moralei, nici demnității de dascăl, nici îndatoririlor lui profesionale. Pentru ce deosebirea aceasta?

Închei partea aceasta a discuției cu singura concluzie logică care se poate deduce dintr-însa: activitatea extrașcolară și extrabisericească, așa cum a fost înțeleasă și practicată de învățători și preoți de la 1901 încoace, este o activitate binefăcătoare, și este un drept nediscutabil al lor, drept de cetățeni liberi și conștienți, de a o practica în măsura în care pot, întrucât împlinirea îndatoririlor lor profesionale este asigurată.

Practicarea acestei activități, care va avea de rezultat prefacerea din fundament a stării deplorabile de azi a păturii țărănești, este desigur cea mai frumoasă formă sub care învățătorii și preoții pot face politică, în sensul cel adevărat și cel bun al cuvântului.

Bineînțeles, prin aceasta nu înțeleg deloc că activitatea lor trebuie în mod fatal să se mărginească numai la forma aceasta. Din contră, munca lor se poate exercita sub orice formă de activitate de folos public, compatibilă cu datoriile lor profesionale și care să dea rezultate utile reale.

* * *

Dacă însă a face politică în felul cum s-a arătat până aici este pentru învățători și preoți nu numai o datorie de buni cetățeni, dar și un drept, în schimb ei trebuie să se ferească de a face politicianism. Politica cea bună înalță pe om și pune în mișcare toate însușirile lui cele bune; politicianismul îl înjosește și îl degradează, făcând din el un instrument în mâinile altora care rareori vor rezista tentației de a abuza de slăbiciunile sau de naivitatea lui, și excitând numai

pasiunile şi instinctele cele mai rele şi mai puţin onorabile. Însuşi caracterul lor de educatori trebuie să interzică preotului şi învăţătorului de a luneca pe acest povârniş periculos; căci ce poate fi mai contrar „demnităţii caracterului de învăţător sau de preot“, decât de a renunţa la demnitatea sa de om liber şi de a nu se da în lături de la acte reprobate de morală, pentru că aşa-i dictează interesul său propriu, sau interesul aceluia în a cărui soldă s-a pus?

Dar este şi un alt motiv pentru care politicianismul, pentru învăţătorii şi preoţii sătesti, ar constitui nu numai un act de înjosire personală, dar şi o adevărată crimă socială.

Totul arată că ne aflăm în ajunul unei mari reforme sociale, care va chema la viaţa publică păturile inferioare ale societăţii româneşti şi în special pe ţărani, care astăzi mai că nu participă la dânsa. În vederea acestui eveniment, toate silinţele oamenilor cuminţi trebuie să fie îndreptate în sensul de a pregăti această numeroasă clasă pentru exerciţiul drepturilor sale viitoare. Tocmai de aceea are aşa de mare însemnătate orice activitate care are de scop de a înavuţi pe ţăran, de a-l instrui, de a-l face să capete conştiinţa demnităţii sale de om. Tot de aceea trebuie conservată cât se poate mai neatinsă curăţenia lui de suflet şi să-l ferim de a face cunoştinţă cu urâtele moravuri politice care au infectat oraşele şi care dau de multe ori o înfăţişare aşa de nedemnă luptelor noastre politice.

Trebuie să ne gândim că, precum boalele molipsitoare sunt cu deosebire omorâtoare pentru organismele cele mai tinere şi mai curate, tot aşa şi contaminările morale sunt cu mult mai periculoase pentru masele noi şi încă neatinse de patimile care frământă pe cele mai vechi.

În ziua când politicianismul se va încuiba între ţăranii încă necunoscători de noile lor drepturi şi datorii, se vor ruina pentru multă vreme şi poate chiar pentru totdeauna, speranţele acelora care aşteaptă cu atâta nerăbdare întărirea statului prin adjuncţiunea acestor forţe.

Elementele culte de la ţară trebuie să fie cu atât mai mare băgare de seamă, ca să nu fie tocmai ele inoculatorii veninului politicianismului în sate, cu cât se cunosc destule încercări de a-l face să pătrundă şi acolo, din partea acelora care nu mai au nimic de câştigat la oraşe.

II

Nu mă îndoiesc că mulţi din aceia care îmi vor fi făcut onoarea de a mă urmări până aici vor avea impresia că am căutat să ocolesc chestia ce este în dezbatere. În adevăr, câţi sunt la noi aceia care prin *politică* înţeleg altceva decât politica de partid? Chiar la congresul de la Târgovişte au fost unii care au arătat că aşa înţeleg ei politica pe care trebuie să o facă învăţătorii. S-a vorbit, nu numai despre partidele existente sau care se muncesc acum ca să se formeze, dar şi de Partidul Ţărănesc, şi chiar de Partidul Învăţătoresc.

Eu sunt departe de a crede că singura politică posibilă este politica de partid. Cred, din contră, că se poate face foarte bună politică și în afară de partide, și aceasta m-am silit să arăt în cele ce preced. Dar, pentru ca discuția să nu rămână necompletă, voi vorbi ceva și despre așa zisa politică de partid, întrucât ar privi pe învățători.

Este de câtva timp la modă de a se arunca partidelor politice tot felul de învinuiri și chiar de insulte și de a li se contesta tot ce au făcut și fac ele, la început pentru înjghebarea țării și scoaterea ei din starea de haos, pe urmă pentru organizarea ei, pentru dezvoltarea forțelor ei, pentru scoaterea ei din greutățile și pericolele la care la tot momentul o expun situația ei geografică și micul număr de baionete de care dispune. Oameni de mâna întâi, patrioți necomparabili, azi trecuți dintre cei vii și în imposibilitate de a se apăra, oameni care și-au jertfit fără cruțare viața și avutul lor ca să ne facă și să ne lase o patrie înfloritoare, se văd terfeliți în modul cel mai nedemn de cel dintâi venit, pe care-l roade invidia sau ambiția de a răzbi la locul întâi fără întârziere.

Fără îndoială, și partidele politice, ca orice instituție omenească, au neajunsurile lor. Unele din ele se vede că sunt neseparabile de existența acestor instituții politice; dovadă este, nu numai că le vedem pretutindeni, unde funcționează regimul constituțional, dar că ele se regăsesc, și încă cu o intensitate și mai mare, chiar acolo unde se propovăduiește ca o dogmă lupta de exterminare contra vechilor partide, ca lipsite de pricepere, de patriotism și de onestitate.

Nu este locul, nici timpul, ca să mă ocup aici de asemenea excese de limbaj. Sper că învățătorii, pentru care mai cu seamă scriu aceste rânduri, în marea lor majoritate, au destul bun simț și cunosc îndestul istoria contemporană a țării lor, ca să știe, întrucât trebuie să țină socoteală de ele.

Cum că partidele politice sunt indispensabile într-un stat constituit pe baze democratice, nici nu încape discuție, și cel mai elementar bun simț arata că nu poate fi altfel. De nu ar fi așa, pentru ce tocmai aceia care mai mult strigă contra lor, tocmai ei se silesc să-și constituie partide, și pentru aceasta nu se sfiesc a se încărca și ei cu toate păcatele pe care le impută altora?

Într-un stat despotic, voința șefului este de ajuns pentru a imprima afacerilor publice o direcție determinată. Dar într-un stat constituțional, unde fiecare cetățean nu reprezintă decât o mică părticică din suveranitatea națională, ar fi un haos dacă oamenii cu idei asemănate nu s-ar grupa la un loc pentru ca, cu forțe unite, să poată aduce la îndeplinire ideile lor. Nu merită nici măcar onoarea unui răspuns afirmările mai mult sau mai puțin sincere ale acelora, care pretind că partidele politice nu ar fi altceva decât niște întovărășiri cu scopul de a exploata țara în interese personale. Eu vorbesc aici despre lucruri serioase și pentru oameni serioși, și nu mă pot ocupa de asemenea izbucniri bolnăvicioase.

Pentru ca o grupare de oameni să merite numele de partid politic, trebuie ca ea să întrunească anumite condiții.

În prima linie, trebuie să aibă cunoştinţă exactă de toate principalele nevoi ale ţării, precum şi idei hotărâte în privinţa modului cum ele pot fi satisfăcute. Soluţiile acestea pot să varieze de la un moment la altul, pentru că şi împrejurările se schimbă, şi ceea ce convine azi poate să nu se mai potrivească mâine; trebuie însă ca la fiecare moment partidul să ştie ce vrea.

Se cere, apoi, ca partidul să aibă energia şi priceperea necesară pentru a aduce la îndeplinire principiile sale, precum şi o mare doză de abnegaţie şi de devotament pentru binele public, care să-i dea tăria cuvenită pentru a nesocoti loviturile, şi la momentele cele grele a face şi sacrificiile necesare. Asemenea calităţi nu se găsesc cu înlesnire; dar niciun partid nu-şi poate împlini chemarea, dacă cel puţin capii lui nu le întrunesc într-o măsură cât mai mare.

Mai trebuie ca partidul să posede toate elementele necesare pentru ca, la orice moment, să fie în stare a primi şi a purta cu vrednicie povara guvernului. Pentru aceasta se cere ca partidul să numere oameni pricepuţi pentru fiecare fel de activitate publică. Sunt mulţi cei care cred că un guvern nu se compune decât din cei 9 miniştri; dar ce ar face aceşti oameni, dacă ar fi lipsiţi de colaboratorii necesari, pentru a pune în practică ideile lor şi ale partidului lor?

Se cere, în fine, şi mai presus de toate, ca programul politic al partidului să îmbrăţişeze cu o egală solicitudine şi dreptate interesele întregii naţiuni, iar nu să se preocupe numai de interesele unor anumite părţi ale societăţii, în paguba şi cu nesocotirea celorlalte.

O grupare care nu ar întruni toate aceste condiţii nu se poate numi partid politic şi nu are dreptul să pretindă a conduce afacerile ţării.

E natural ca fiecare partid să caute a-şi mări forţele, trăgând în partea sa cât mai mulţi partizani. De aici alergătura pentru recrutări, şi mijloacele foarte adeseori lipsite de corectitudine prin care se caută a se ademeni oamenii. Nicăieri mai mult decât aici nu are rol mai mare politicianismul cel mai fără frâu.

Fiecare cetăţean are, se înţelege, dreptul de a acorda preferinţa sa principiilor cutărui sau cutărui partid; el are dreptul a se înscrie în oricare din ele, după libera sa alegere. Şi, cu toate acestea, nu ar fi lucru normal ca toţi cei care se bucură de drepturile lor politice să fie numaidecât înscrişi în câte un partid.

În adevăr, cea dintâi condiţie de existenţă a unui partid este disciplina. Cel înscris se obligă, chiar prin faptul înscrierii, a sprijini principiile partidului în toate împrejurările, şi chiar când în chestii de detaliu nu s-ar potrivi la vederi cu dânsul, el trebuie să subordoneze propriile sale vederi programului comun. Înscrierea într-un partid constituie dar, nu trebuie să ne-o disimulăm, o oarecare restrângere a libertăţii sale de acţiune pe care şi-o impune cetăţeanul, şi care nu are rost decât atunci când el judecă cum că realizarea principiilor partidului este atât de necesară, încât merită acest sacrificiu. De altă parte, înscrierea în partid presupune că noul adept se pune la dispoziţia lui, pentru a lua parte activă, dacă ar fi chemat, la punerea în practică, a principiilor lui.

Dar împrejurările se schimbă mereu, şi ele fac că, dacă azi interesul ţării cere a se lucra în sensul vederilor unui partid, mâine să fie nevoie a se face apel la principiile celuilalt partid.

Dacă toţi cetăţenii, fără deosebire, ar fi deja înregimentaţi în unul sau în altul, cine ar trebui să judece între partide, cine să pronunţe că a venit momentul a se imprima o schimbare în direcţia politică a ţării? Este evident că partidul care ar avea cei mai mulţi membri înscrişi s-ar perpetua la putere.

Logica cere, din contră, ca să nu se înscrie în partide decât aceia care sunt în măsură de a face ceea ce se numeşte *politică militantă,* şi care eventual pot să se pună la dispoziţia partidului lor pentru a-l ajuta să guverneze. Numărul cel mai mare de cetăţeni însă ar trebui să-şi păstreze întreaga lor libertate, şi să fie ei arbitrii între partide, care să le judece faptele şi să le cheme sau să le depărteze pe rând de la cârma statului.

Aşa ar cere logica. Dar câte lipsesc pentru ca lucrurile să se poată petrece aşa! Ar trebui ca numărul celor cu drepturi politice să fie aşa de mare, încât nici chiar cea mai activă vânătoare să nu-i poată prinde pe toţi. Ar mai trebui ca imensa majoritate a cetăţenilor să fie destul de luminată asupra nevoilor ţării, pentru ca să poată juca în mod conştient rolul de suprem judecător, care după Constituţie le revine.

Noi, din nenorocire, suntem încă departe de a împlini condiţiile acestea; dar aceasta nu va să zică că nu trebuie să facem totul ca să ne apropiem de dânsele.

* * *

Şi acum să examinăm pe rând diversele păreri care s-au emis la congresul de la Târgovişte asupra acestei chestii.

Încep cu cea mai depărtată, aceea ca corpul didactic rural să se constituie într-un partid nou, *Partidul Învăţătorilor.*

Declar net că propunerea aceasta nu are niciun sens. Ce ar fi acest pretins partid al învăţătorilor? Are el, sau poate el să formuleze un program de guvernământ, care să îmbrăţişeze toate chestiile, mari şi mici, care interesează ţara? Are el soluţii gata, dacă nu pentru toate, dar cel puţin pentru principalele dificultăţi care sunt la ordinea zilei? Dispune el de personalul necesar pregătit în vederea conducerii treburilor ţării? S-ar simţi el în stare ca eventual să primească şi să poarte sarcina acestei conduceri? Răspunsurile la aceste întrebări sunt evidente.

Ori, din contră, acest partid nu ar urmări decât revendicările speciale ale învăţătorilor, cum ar fi modul de numire al revizorilor şcolari, modificarea programelor primare, sau îmbunătăţirea soartei materiale a învăţătorilor? Se gândeşte oare cineva că activitatea viitorului partid să constea în a face dificultăţi guvernelor, pentru a le smulge concesii în folosul exclusiv al învăţătorilor? Dar atunci nu ar fi vorba de un partid politic. I s-ar putea da numele de ligă, sau de

tovărășie, iar publicul nu va lipsi a-i zice coterie sau și mai rău. Tentează pe cineva perspectiva aceasta?

Nu, Partidul Învățătoresc este o absurditate, și chiar cuvântul acesta este un nonsens, căci nu poate fi partid politic acolo unde nu se agită interesele generale, ci numai acele ale unei fracțiuni a națiunii, oricât de interesantă ar fi ea.

* * *

Trec la a doua propunere, care merită o atențiune mai de aproape: aceea a Partidului Țărănesc.

Mai întâi, și numirea aceasta dă loc la critică, dacă nu i se precizează bine înțelesul. Dacă prin ea se înțelege că viitorul Partid Țărănesc se va preocupa exclusiv de interesele clasei țărănești, fără a se gândi la celelalte, sau chiar pentru a satisface pe cele dintâi în dauna celorlalte, recădem în cazul de mai sus, și deși aici nu mai este vorba numai de șase sau șapte mii de funcționari, ci de peste cinci milioane de muncitori, un partid care nu ar avea ochii decât exclusiv asupra intereselor acestora nu ar fi un partid, ci tot o ligă, sau o tovărășie, sau coterie. Altceva ar fi dacă numirea aceasta nu ar însemna alta decât că viitorul partid ar avea intenția de a da chestiei țărănești o atenție mai mare decât aceea pe care i-o dau celelalte partide, fără însă a se dezinteresa de celelalte chestii.

Dar chiar atunci, formularea unor anumite revendicări și propunerea unor anumite soluții pentru o grupă de necesități sociale, nu sunt de ajuns pentru a da naștere unui partid, cel puțin unui partid politic serios, gata de a răspunde la chemare, așa cum l-am definit în cele ce preced.

De câtva timp se vorbește mereu de înființarea Partidului Țărănesc. Este însă demn de observat că vorba aceasta nu o poartă țăranii, care în cea mai mare parte nici nu știu ce va să zică aceasta, ci oarecare personalități, care nu prea reușesc să-și ascundă gândurile adevărate ce au, când urmăresc ideea aceasta.

Căci trebuie să spunem lucrurile așa cum sunt; țărănimea a ajuns a fi considerată ca scăparea supremă a ambițioșilor care vor să-și creeze un partid, și care nu mai au cu ce să și-l formeze la orașe, unde locul este deja prins de alții. Oamenii aceștia își dau bine seama că în țărănime rezidă o enormă forță latentă, cu care va trebui să se stea serios de vorbă atunci când ea va fi organizată și va fi devenit conștientă de chemarea ei. Câți nu s-au silit deja să înjghebe un asemenea partid, rezervându-și bineînțeles primul loc într-însul! Și când se pare că vreunul are sorți de izbândă, împrejurul lui se ridică o furtună de atacuri din partea concurenților. Ca să nu mă duc prea departe în trecut, și de și nu s-ar cuveni să amestec aici o chestie întrucâtva personală, voi spune că nu m-am înșelat un moment asupra adevăratelor mobiluri ale campaniei duse contra mea în ultimii ani, pe tema raporturilor mele cu învățătorii și preoții sătești. Pe lângă că noul fel de activitate a acestor modești lucrători stânjenea multe interese, care nu cutezau

să se mărturisească sub forma lor adevărată, adversarii mei nu-şi puteau închipui că poate cineva dispune, cum credeau ei că dispun eu, de o forță capabilă de a duce la asemenea rezultate, fără să aibă gândul ascuns de a o întrebuința în folosul său personal. Ar fi putut adversarii mei să se gândească că, dacă avusem priceperea de a crea, pot zice din nimic, o asemenea forță, cu atât mai mult m-aș fi priceput să mă şi folosesc de dânsa, mai ales că pentru aceasta nu aveam decât să iau învățătură de la atâția alții în arta de a tulbura apa. Poate voi dezbate cândva chestia aceasta mai de aproape, dar nu aici. Este însă cert că se fac silințe mari, şi nu numai dintr-o parte, „pentru a lua pe învățători din mâna lui Haret“, şi că cuvântul acesta de ordine fusese dat şi la congresul din urmă.

Adversarii mei îşi fac spaimă degeaba. Nu am avut niciodată gândul de a mă pune în capul unui partid țărănesc. Pentru aceasta am două motive puternice.

Cel dintâi este că partidul politic din care am onoarea de a face parte a adus deja enorme servicii cauzei muncitorilor şi are încă şi putința şi voința de a-i mai aduce şi altele. Ca partizan convins şi sincer al cauzei țărăneşti, e natural să continuu a lucra cu un partid care împărtăşeşte vederile mele şi care este destul de puternic şi de bine organizat ca să poată realiza ideile lui şi ale mele; pe când izolându-mă de dânsul, reducându-mă la singurele mele forțe, care şi acelea ar trebui să se consume în lupta pentru organizarea noului partid, ar însemna că trebuie să renunț a mai lucra pentru cauza țărănească. Mai mult decât atât, o asemenea acțiune lăturalnică nu ar putea decât să slăbească şi să încurce acțiunea, deja destul de grea, a partidului cu care am lucrat până acum, aşa încât, în loc să fac un bine cauzei țărăneşti, i-aş face cel mai mare rău.

Al doilea motiv este că constituirea în împrejurările actuale a unui partid țărănesc serios este imposibilă. Sunt mulți cei care cred că pentru aceasta ar fi de ajuns un ambițios îndrăzneț înarmat cu un pachet de minciuni; dar nu e aşa. Un partid, ca să fie serios, nu are trebuință numai de un program, pentru că oricine poate face un program. Mai trebuie ca programul acesta să îmbrățişeze întregul complex de trebuințe naționale; ca el să nu cuprindă numai formulare de revendicări şi de dorințe, dar să aibă şi soluții gata, practice şi bine studiate, pentru aducerea la îndeplinire a punctelor din program; în fine, să dispună, nu de un om, nici de doi, nici de zece, ci de cadre complete de oameni capabili, care să cunoască în adâncul lor toate chestiile sociale care interesează țara, care să înțeleagă rostul vieții politice şi să aibă experiența şi priceperea necesară pentru a se avânta într-însa.

Toate acestea lipsesc. Printre aceia care năzuiesc la înființarea Partidului Țărănesc, nu ştiu câți sunt cei care cunosc bine însăşi chestia țărănească, nu ca un şir de mici probleme fără legătură între ele, ci din punctul de vedere cu totul superior şi în legătură şi cu toate celelalte mari probleme naționale. Sunt şi mai puțini aceia care să cunoască şi celelalte chestii a căror cunoştință nu poate să lipsească unui om de stat, cum, spre exemplu, aceea a politicei noastre financiare, a

celei economice interne și externe, a relațiilor exterioare, a învățământului și multe altele. Ca personal, Partidul Țărănesc nu ar dispune acum decât de oameni nepregătiți pentru viața publică, și unii dintr-înșii se pare că nu sunt nici destul de oțeliți pentru a putea să reziste ademenirilor de tot felul de care viața aceasta este plină. Unele fapte ce se petrec de câtva timp, și mai ales în timpurile din urmă, dacă nu le-am crede că sunt numai niște regretabile excepții, ar trebui să taie curajul celor care aspiră la constituirea Partidului Țărănesc, căci un partid fără oameni de caracter nu mai e partid.

Urmează de aici că formarea unui Partid Țărănesc va fi imposibilă pentru totdeauna? Departe de mine gândul acesta. Credința mea este, din contră, că înființarea acestui partid va veni în mod fatal, și că este foarte posibilă. Orice grupă de interese mari naționale are dreptul să fie reprezentată prin un partid, și care altă masă de interese este mai considerabilă decât aceea a clasei celei mai numeroase din societatea noastră? Dar creațiunea acestui partid va trebui să treacă și ea prin neevitabilele faze de evoluțiune la care este supus orice organism social.

Va trebui ca, cu încetul, să se formeze o pătură de oameni care să cunoască bine chestiile sociale, în special pe cea țărănească, și care să caute a se iniția în greutățile și îndatoririle vieții publice, așa cum trebuie să o practice un om onest și cu dor de binele public. Va trebui ca țărănimea să înceteze de a fi masa amorfă de astăzi. Până când ea nu va ajunge să posede măcar cât de puțin o conștiință clară de naționalitatea ei, de nevoile ei care se pot satisface și de acele care nu se pot satisface, de drepturile, dar și de îndatoririle pe care le contractează oricine râvnește a avea o părticică la conducerea treburilor publice, până atunci un partid țărănesc nu va putea exista. Va trebui, în fine, ca starea materială a țărănimii să fie cât mai mult și mai repede îmbunătățită, căci altminteri ea va fi veșnic lipsită de independența necesară celui care vrea să aibă parte la viața publică.

Și cu aceasta ajung iarăși la chestia dezbătută în congresul de la Târgoviște.

Din cele ce am spus, rezultă clar că credința mea este că e inutil ca învățătorii și preoții sătești să se gândească acum la formarea unui Partid Țărănesc. Întreprinderea aceasta ar fi un fel de activitate extrașcolară care, în prima linie, ar avea inconvenientul de a-i vârî și pe dânșii în vârtejul pasiunilor și mizeriilor vieții politice de care fuseseră feriți până acum, împrejurare căreia se datorește cu deosebire frumosul succes pe care l-au avut ei până acum în celălalt fel de activitate extrașcolară. Dar pe de altă parte, o asemenea întreprindere nu ar avea sorți de izbândă, pentru că lipsesc toate elementele necesare.

Dar de altă parte, învățătorii și preoții lucrează de fapt, și poate fără să se gândească, la formarea viitorului partid. Când scapă pe țărani de cămătă, când îi învață și-i ajută să cumpere și să arendeze pământ, când le face posibilă dezrobirea economică în toate felurile, când încet, cu cumpăneală și cu chibzuință, fac să pătrundă în masele profunde și întunecate noțiunile de igienă, de morală, de drepturi și de datorii, să fie siguri că ei fac mult mai mult pentru emanciparea

politică a țăranilor decât ar putea face un declamator zvăpăiat care nu le-ar aduce decât un potop de vorbe goale. Oamenii care aduc la țară lumina, armonia și buna stare materială fac tot atâta serviciu țării ca și când i-ar da o provincie nouă, căci îi dau forțe noi, active și inteligente, care vor fi elemente de muncă și de ordine în societatea de mâine.

Aceasta dar este, după părerea mea, adevărata cale pe care trebuie îndreptată și menținută mai cu seamă activitatea politică a elementelor culte de la țară. Desigur că se poate aștepta cineva ca să se facă și mai bine decât s-a făcut până acum; spre exemplu, e de dorit ca aceia care aspiră a face educația politică a poporului din jurul lor, ei cei dintâi să-i dea exemplu de independență de caracter și de tărie de convingeri și să nu-i mai dea spectacolul unor slăbiciuni puțin demne.

Dar mai cred că acțiunea învățătorilor și a preoților nu este de ajuns. Pentru luminarea și înălțarea țărănimii sunt datoare să lucreze cu râvnă toate elementele culte ieșite din sânul ei. Satele noastre contribuie cu o parte foarte importantă și din ce în ce mai mare la înmulțirea elementelor culte ale țării. Nu este an în care sute de tineri fii de țărani să nu intre în rândurile medicilor, juriștilor, profesorilor, inginerilor, și în tot felul de funcții publice. În marea lor majoritate, aceste elemente sunt pierdute pentru sate, căci tinerii aceștia preferă să vegeteze prin orașe decât să meargă să vivifice pătura din care au ieșit. La țară nu sunt medici; locurile de medici de plasă, după ce că sunt așa de puține, stau vacante cu anii, până ce se îndură vreun străin să vină să le ocupe; iar orașele gem de medici născuți la țară, care abia au cu ce trai. Posturile de judecători de ocol, de administratori de plasă, chiar de primari rurali; cel puțin prin comunele mai însemnate, ar trebui de drept să fie obiectul ambițiunii tinerilor săteni care au învățat carte, iar nu să le lase să fie considerate ca loc de exil pentru cei de pe la orașe, care nu pot face altfel, sau pentru elementele cele mai rele și mai periculoase de prin sate, cum se întâmplă așa de des cu locurile de primari. De câte ori câte un tânăr sătean cult și-a înțeles această datorie, el nu a întârziat a fi recompensat, căci în scurtă vreme a devenit oracolul și fruntașul întregii regiuni unde s-a așezat, în loc de viața searbădă și inutilă pe care o duc prin orașe aceia care-și reneagă originea și refuză să aducă viața luminii în satul care le-a dat viața trupească.

Ce admirabil element de progres pentru sufletul, pentru mentalitatea țărănimii ar fi această infiltrare de sânge țărănesc, purificat și înălțat prin o cultură superioară! Judecătorul care trebuie să reguleze neînțelegerile, medicul care cată să pătrundă în toate colibele, administratorul care nu se cuvine a-și petrece vremea la birou, ci a se ocupa până în curtea și în casa omului de nevoile lui, au nenumărate ocazii să vină în contact cu țăranul, și nu e cu putință ca din contactul acesta neîntrerupt să nu cadă și să rodească ceva sămânță bună în sufletul țăranului; căci e și el om, și de la cine ar primi el mai cu drag și mai cu încredere darul acesta decât de la aceia pe care i-ar ști că sunt sânge din sângele lui și că-l înțeleg?

Mulți din tinerii aceștia *fac politică* la oraș. Asta va să zică că împlinesc rolul de agent electoral sau alte însărcinări mărunte împrejurul vreunui om

politic. La țară ar putea spera să ajungă cu vremea conducători de oameni; preferă să fie la oraș pierduți în umbra cine știe cui.

* * *

Rămâne să examinez ultima din părerile ce s-au emis la congres în privința modului cum ar putea învățătorii să facă politică: aceea ca ei să se alăture pe lângă partidele politice existente, sau care caută acum să se constituie.

Despre aceasta este puțin de zis.

Dacă s-a înțeles – și unii au înțeles-o așa – că învățătorii în masă să se alăture la cutare sau cutare partid, aceasta mi se pare absurd. Cine ar putea să decreteze această alipire, fie colo, fie dincolo? Cine ar avea dreptul să hotărască că, numai pentru cuvântul că sunt învățător, nu am dreptul să mă duc la partidul A, pentru că acel cineva ordonă să mă duc la partidul B? Și dacă asemenea pretenție s-ar formula de cineva, care ar fi sancțiunea ei? Trebui-va ca acel care va uza de libertatea lui și nu se va supune cuvântului de ordine, să fie exclus dintre învățători?

Asemenea ipoteze nici nu pot fi discutate, și acei oameni politici care vor fi crezând și ei că asemenea lucruri sunt posibile dovedesc că nu-și dau seama cum stau lucrurile.

După cum am spus mai sus, eu socotesc că este un rol foarte frumos acela de a da sprijin oricărui partid politic care cearcă să realizeze vreo reformă folositoare pentru țărani; dar pentru aceasta trebuie să aibă fiecare dreptul și putința de a chibzui și de a hotărî întrucât e în adevăr vorba de reforme folositoare. Dacă pe un învățător îl trage inima spre unul din partide, cine-l poate împiedica de a se duce acolo? Fără îndoială, ar fi trist și rușinos ca cei care ar face aceasta să o facă sub ademenirea intereselor personale, sau a intimidărilor. Dar nici Asociația Generală a învățătorilor, nici nimeni nu au dreptul, nici putința de a împiedica asemenea lucruri. Numai conștiința și demnitatea personală a omului îl pot feri de asemenea căderi. Dacă acestea lipsesc, restul e de prisos.

* * *

Articolul acesta a căpătat o extindere cam neobișnuită. Sper că lectorul care a avut bunăvoința și răbdarea ca să mă urmărească și-a dat seama că nu e alta cauza decât că subiectul de care aveam să mă ocup prezintă multe fețe, dintre care niciuna nu putea fi lăsată neexaminată, dacă voiam ca discuția să nu rămână inutilă.

Poate iarăși să ridice oarecare critici faptul că am atins fără înconjur unele chestii asupra cărora este un fel de convenție tacită, ca toți să se gândească la ele, dar nimeni să nu vorbească despre ele. Socotesc că sistemul acesta de ascundere după deget nu e demn de cei care au curajul opiniilor lor, nici nu poate

folosi acolo unde numai lumina deplină și libera discuție pot lămuri lucrurile. Și pe urmă învățătorii nu sunt nici minori, nici puși sub tutelă. Eu totdeauna până acum am vorbit cu ei ca cu niște oameni maturi și nu am avut a mă căi. Nu văd pentru ce ar fi altfel în împrejurarea de față.

În fine, celor care-mi vor face o vină că unele din părerile mele sunt cam îndrăznețe și că pot tulbura quietudinea cuiva, le voi răspunde că lumea merge înainte, și de aceea și noi trebuie să ne uităm mereu înainte, iar nu înapoi.

III

Articolul publicat de mine, tot sub acest titlu, în această revistă, în noiembrie și decembrie 1911, a dat loc la unele discuții, din care, între altele, a ieșit din nou la suprafață chestia dreptului pentru învățători de a fi eligibili în corpurile legiuitoare și în consiliile comunale.

Chestia aceasta nu este nouă. Ea s-a ridicat de la sine în 1884, când cu recunoașterea acestui drept pentru profesorii secundari, căci chiar de atunci membrii corpului didactic primar, care singuri rămăseseră lipsiți de dreptul de eligibilitate, au cerut și pentru ei egalitatea de tratament. Revendicările lor însă nu s-au accentuat decât în timpurile din urmă. A contribuit la aceasta, între altele, noile păreri care-și fac drum de câtva timp în sferele politice asupra lărgirii dreptului de vot, dar mai cu seamă rolul covârșitor pe care, în acești din urmă 11 ani, l-au avut învățătorii în mișcarea de redeșteptare culturală și economică a satelor.

Revendicările lor actuale fiind în strânsă legătură cu cele ce am scris aici la finele anului trecut, îmi propun ca în aceste rânduri să mă ocup și eu de ele.

Punctul de plecare al cercetării mele este faptul că astăzi nu mai este niciun om cu dreaptă judecată care să nu înțeleagă că *nu mai este cu putință ca țărănimea să fie ținută în afară de mișcarea intelectuală, economică și politică a țării.* Dacă au mai rămas de aceia care se tem că va fi pieirea lumii în ziua când va trebui ca pătura țărănească să ia parte la conducerea treburilor statului întocmai ca marele proprietar sau ca fostul ministru, numărul acestora scade pe fiecare zi și se pierde în masa acelora care văd lucrurile în mod mai obiectiv. La aceasta a contribuit mult, nu numai progresul natural al ideilor și implantarea din ce în ce mai adâncă a noțiunii de dreptate socială, dar și transformarea care s-a produs și se produce mereu în clasa rurală. Acum 46 de ani, când s-a votat Constituția, erau întrucâtva în drept oamenii de stat să se teamă a chema într-o prea largă măsură la viața publică o masă de oameni din care a suta parte dacă știa să citească, ruinată și prostită de nesfârșitele invazii și de exploatarea neomenoasă a proprietarilor și arendașilor de pe vremuri.

Dar de atunci s-au schimbat lucrurile. Cu toate denegările celor interesați a face să se creadă că țărănimea este tot așa de întunecată ca acum 60 de ani, școala

rurală și-a produs efectul ei, modest fără îndoială, dar nu neînsemnat, față mai ales de vitregia acelora care pare că întradins până nu de mult au lăsat-o în cea mai completă părăsire, ca și când scopul lor ar fi fost, – Doamne iartă-ne – ca să facă să rămână literă moartă dispoziția așa de liberală și de prevăzătoare a obligativității și gratuității învățământului, introdusă în legile noastre încă de la 1864, cu mult înainte de atâtea alte țări civilizate. Numărul știutorilor de carte de la țară este astăzi destul de mare pentru ca să ne pună alături, dacă nu deasupra unora din țările din Occident, unde cu toate astea se agită încă de multă vreme, se realizează, sau s-a și realizat chiar e tensiunea foarte largă a dreptului de vot. Este dar ușor de înțeles pentru ce aceia care sunt interesați la neschimbarea actualei ordini sociale se obstinează a afirma mereu că țara noastră este la cea din urmă treaptă a culturii, mai jos chiar decât Rusia, neadevăr patent și atât de ușor de controlat.

Dar nu e de ajuns a se ține socoteală numai de efectul imediat și propriu-zis al școlii. Necontestata deșteptare intelectuală care se constată la țară este și efectul altor cauze: a facilității cu care ideile circulă și se propagă astăzi, grație numeroaselor mijloace de comunicație, ziarelor și publicațiilor de tot felul, grație chiar comoțiunilor care în mod periodic zguduie viața de ordinar atât de tihnită a satelor; iar acum de câțiva ani grație și activității elementelor culte de la țară, sprijinite și încurajate de unii oameni politici, care nu mai văd azi chestia luminării și ridicării satelor prin prisma de altădată. Aceste diverse împrejurări, ajutate și de inteligența naturală a oamenilor, a făcut că astăzi este o erezie să mai creadă cineva că întunericul de la sate este o dogmă; în orice caz, el nu este mai adânc decât acela care domnește în unele straturi orășenești, cărora nu li se deneagă dreptul la orice viață politică.

Un alt element de care trebuie să se țină seama este că situația economică a țăranului s-a schimbat cu totul în bine, de o jumătate de secol încoace. Declamatorii de profesie pot să laude timpurile de altădată când „pe vremea lui Știrbei puneai plugul unde vreai“. Dar tot pe vremea aceea, la fiecare zece ani era câte o invazie străină, care ridica tot ce găsea prin casa omului, ardea ce nu putea lua, și ridica pe țărani cu miile ca să care peste Dunăre zahereaua oștilor străine, cu boii lor cărora le lăsau oasele acolo. Ce mai rămânea de pe urma rușilor și turcilor, aduna la fiecare trei luni strângătorii de dări, care trebuiau să facă și partea lor, și a zapciului, și a ispravnicului, și a unei întregi clase privilegiate, lacomă și nemiloasă. Singură organizarea statului, care a adus siguranța și stabilitatea dinăuntru și din afară, suprimarea privilegiilor, îmbunătățirea treaptată a administrației, ar fi fost chiar de ajuns pentru a reda oamenilor încrederea și dorința de a munci și a economisi. Au mai fost apoi creațiunea căilor ferate care, înlesnind exportul, a permis a se pune în cultură vaste întinderi care mai înainte rămâneau nelucrate; îmbunătățirea oricât de modestă va fi fost, a metodelor de cultură, chiar pe pământurile țărănești; începutul din anii din urmă a culturii plantelor de furaj;

înființarea a câtorva instituții de credit pentru țărani. Toate aceste cauze și multe altele mai mult sau mai puțin însemnate au avut ca rezultat necontestabil o îmbunătățire a stării materiale a țăranului, dar care poate nici el nu-și dă bine seama, dar care este evidentă pentru observatorul cel mai superficial. Dacă nu ar fi decât cele 100 de milioane de lei puse numai în câțiva ani în băncile populare și în obștile sătești, încă ar fi dovadă destulă că țăranul știe să adune și să pună deoparte economiile lui, ceea ce nu totdeauna știe să facă orășeanul.

Toate acestea arată că, independent chiar de considerații abstracte de dreptate socială și de demnitate omenească, clasa țărănească a ajuns să aibă dreptul a i se face în stat un loc mai potrivit și cu numărul ei, și cu situația ei economică, și cu starea ei intelectuală. Teoreticienii neegalității sociale, partizanii sistemului claselor suprapuse și subordonate una alteia, apărătorii regimului care făcea din sate un fel de țară cucerită, al cărei cuceritor erau orașele, vor rămânea cu teoriile lor învechite; dar lumea va trece peste dânșii și va merge înainte.

* * *

Dacă am spus toate acestea, nu a fost pentru a demonstra un lucru pe care alții l-au demonstrat și mai bine decât mine, ci pentru a pune o bază celor ce-mi rămâne să mai spun.

Mai întâi, trebuie adaus un temperament la cele spuse mai sus. *Introducerea stratului țărănesc în viața publică se impune, da*, *dar aceasta nu se poate face fără oarecare precauțiuni.* Exercitarea drepturilor cetățenești nu este lucru ușor; ea cere oarecare educație, fără care cei chemați să se bucure de drepturi noi riscă a cădea pradă ambițioșilor, intriganților și samsarilor de voturi, sau să devină un element de tulburare și de nechibzuință în mersul treburilor țării. De aceea, a fost o mare greșeală a oamenilor de stat că timp de atâtea decenii s-au dezinteresat cu totul de chestia educației maselor populare, și iată de ce eu consider ca o adevărată crimă atitudinea acelora care atât de târziu s-au luat pentru a recâștiga măcar în parte timpul pierdut.

Este de sperat că printr-însele se va repara întrucâtva marea greșeală a trecutului. Numărul analfabeților scade aproape cu 2% pe fiecare an și sunt în lucrare și alte mijloace pentru a forma o educație cetățenească celor care nu o au. Dar efectele acestor măsuri se produc încet, iar timpul ne zorește. Desigur că foarte curând lărgirea dreptului de vot va fi în ziua când masa noilor alegători se va găsi înaintea urnelor, dezorientată, lipsită de direcție și de lămurire, lăsată în voia curentelor neconștiente și a manoperelor vânătorilor de voturi.

Credința mea este că primejdia aceasta este mai mult aparentă decât reală. Mulți din țăranii noștri posedă un fond de bun simț și de filosofie, care le ține loc întrucâtva de experiență politică. Nu pot uita cum, acum un an și ceva, când li se promitea scutirea de impozit funciar pentru pământurile lor, ei întrebau sub

ce altă formă li se va lua acest impozit, deoarece ei știu că statul are nevoie de bani și nu poate trăi fără impozite.

Este însă și un alt factor, mult mai important, de care trebuie să ținem seama; este elementul cult al satelor, învățătorii, preoții și cei câțiva cărturari, care sunt în stare să înțeleagă rostul lucrurilor cel puțin tot atât cât și cei mai mulți din alegătorii de la orașe, ale căror drepturi electorale nu se sprijină decât pe un foarte modest și contestabil sens și pe una sau două clase primare. Știu bine că pentru trebuințele unei anumite școale politice, și numai la anumite momente, învățătorii și preoții sătești sunt inculți și nedemni de a fi puși alături cu cel mai de jos cârciumar de la Obor; dar mai merită oare asemenea enormități onoarea unei discuții?

Elementele culte de la țară sunt cele care au în mare parte datoria de a lumina pe consătenii lor; ele trebuie să împlinească sarcina grea, dar onorabilă, de a forma cu încetul educația lor politică, de a-i lumina asupra drepturilor și mai cu seamă asupra datoriilor cetățenești, de a se opune lățirii de idei false care așa de lesne se poate produce în timpurile de tranziție.

Dar toate acestea înseamnă o adevărată activitate politică. Se înțelege că nu simplă politică de club, nici politicianism în felul activității unor simpli agenți electorali, ci politică în sensul cel larg al cuvântului, și pe care nu oricine o poate face.

Și așa fiind, vine de la sine întrebarea: se cuvine ca aceia care, cu voia sau fără voia lor, vor trebui să facă acest fel de politică, să aibă și dreptul de eligibilitate?

La această întrebare se poate opune alta: deoarece orice simplu sătean are dreptul să fie ales, logic ar fi ca tocmai acei chemați a-l instrui și a-l lumina cum să se folosească de drepturile politice să nu aibă acest drept? Ar merita să ocupe scaunul de deputat sau de consilier comunal un om care abia știe să iscălească, după cum s-au văzut atâția, și s-ar socoti nedemn de această chemare un altul care, deși sătean și el, are păcatul de a avea chemarea să instruiască pe alții? Aceasta ar însemna că tocmai ceea ce constituie superioritatea cuiva să fie invocat pentru a-l scoborî sub nivelul inferiorilor lui, ceea ce este nedrept și absurd.

Și aici, ca și în toate, jumătățile de măsuri nu sunt bune. Încă de la 1884, de când cu modificarea legii electorale, s-a zis că colegiul III va fi colegiul învățătorilor și al preoților. Se prevedea dar chiar de atunci rolul politic covârșitor pe care aveau să-l aibă ei față de noua organizare electorală. Rolul acesta a devenit încă și mai mare, prin modul cum în anești din urmă 11 ani, ei au luat direcția și au condus mișcarea culturală și economică de la sate; și el a devenit de prima ordine în ziua când prin forța lucrurilor va trebui să ne punem tot în ei nădejdea noastră, pentru ca noile mase electorale să poată intra în mod vrednic în viața politică. Așa fiind, atunci când rolul politic al învățătorilor devine din ce în ce mai mare și mai evident, când intervenția lor în dezvoltarea vieții politice se impune din ce în ce mai mult în mod fatal, va mai fi cu putință a li se denega dreptul de eligibilitate, măcar în calitatea lor de săteni, dacă nu altfel?

Așadar, nici din punctul de vedere al dreptății, nici din al bunului simț, nu se poate susține excluderea învățătorilor de la dreptul de a fi aleși.

Adversarii însă invocă și alt argument, acela că tocmai din cauza superiorității pe care o asigură învățătorilor la sate cultura lor mai deosebită, ei pot deveni stăpânii reali ai colegiilor țărănești, deoarece influența lor nu ar putea fi contrabalansată de a nimănui. Dar oare influența aceasta, dacă în adevăr va fi așa de mare și periculoasă, nu ține decât de dreptul de eligibilitate al învățătorilor? Și fi-va ea micșorată sau anihilată prin faptul că li se vor ține închise ușile Parlamentului? Întrucât restricția aceasta va împiedica pe cei 8000 de învățători să propage împrejurul lor în sat ideile ce nu li se permite să le expună în sfaturile țării? Prin ce mijloace se va face ca masa alegătorilor țărani să nu asculte în mod instinctiv pe aceia care singuri sunt în măsură a le da lămuririle, bune-rele, multe-puține, pe care nimeni altul nu poate, sau nu vrea, să le dea? Ar trebui poate stabilit un fel de inchiziție specială, care să oprească orice contact între învățători și săteni; și poate că nu lipsesc oamenii politici care să nu dea înapoi în fața unui asemenea expedient. Dar eu nu vreau să mă opresc niciun moment ca să discut posibilitatea acestei întoarceri la barbarie, care revoltă toate sentimentele mele liberale. S-ar mai putea iarăși să se suprime închipuita primejdie, suprimându-i cauza, și căutând a forma pentru viitor o clasă de învățători destul de ignoranți și de prostiți, încât să se confunde în mulțime, să nu mai poată face umbră nimănui și să dispară cu totul din viața statului, ca factor intelectual. Cuteza-vor adversarii să se gândească la o asemenea enormitate?

Trebuie să ne intre în minte la toți că rolul precumpănitor al învățătorilor este rezultatul nepăsării noastre din trecut în ceea ce privește luminarea maselor. Au fost oameni de stat care au găsit, se vede, că numai domnia întunericului la sate putea să asigure durata indefinită a unei stări sociale, care lor putea să le convină, dar care este principala cauză a dezastrelor cunoscute. Ei sunt acum pedepsiți tocmai pe unde au păcătuit. Să vadă însă și să se convingă că forța de care se tem ei azi, pentru că o văd în mâna altora, ar fi avut-o ei dacă, în loc de a se izola de sate, de a le ignora și disprețui, s-ar fi apropiat de dânsele și ar fi căutat să le ridice până la nivelul lor. Să se mai convingă că trebuie să dispară negreșit și cu orice preț vremea când opinia publică de la sate – ce tristă ironie este cuprinsă în această împerechere de cuvinte! – o formează prefectul cu jandarmul. Dacă o opinie publică trebuie să existe și la sate – și trebuie! – dacă aceea pe care o fabrică învățătorii nu ne place, atunci să ieșim din nepăsarea și beatitudinea noastră, *să ne scoborâm și noi în sate, să vorbim și țăranilor – nu însă numai în zilele de alegeri –, să căpătăm încrederea lor prin vorbă și purtare cinstită față de dânșii, și să-i convingem de dreptatea și temeinicia părerilor noastre.* Numai așa se poate stăvili curentul, real sau închipuit, al ideilor nesănătoase ce se atribuie învățătorilor, iar nu prin restricții șubrede, pe care niciun om cu puțină experiență politică nu poate crede că vor rezista forței împrejurărilor.

De altfel, este curioasă preocuparea aceasta ca viitoarele colegii electorale țărănești să nu cadă sub dependența învățătorilor. Cel puțin această dependență, oricare ar fi măsura în care s-ar produce, ar fi ceva natural și cinstit; și afară de aceasta, ea este destinată să scadă și să dispară puțin câte puțin, cu cât masele rurale se vor cultiva și nu vor mai avea nevoie de conducerea altora. Dar oare de 46 de ani de când există colegii țărănești, fost-a măcar un singur minut în care să nu se afle sub dependență? Și ce dependență, Doamne sfinte! Care a fost prefectul, zapciul, primarul de sat, jandarmul, arendașul grec sau bulgar, logofătul boieresc, care să nu se fi socotit dezonorat dacă sătenii alegători ar fi îndrăznit să iasă din vorba lor! Cine nu a văzut turmele de alegători țărani, închiși ca vitele în vagoane pecetluite, duși la vot între rânduri de jandarmi, scotociți prin buzunare și dezbrăcați până la piele, ca să li se controleze votul! Aceasta nu era dependență? Și starea aceasta durează de o jumătate de secol, și scenele acestea revoltătoare se repetă în mod periodic, cu nerușinare, sub ochii tuturor, și nimic nu s-a făcut pentru a se pune capăt acestei anihilări civice a unei întregi categorii de cetățeni; iar azi, când se întrevede posibilitatea ca un factor mai cult, mai inteligent și mai curat să ia locul celui care a dezonorat atâta vreme viața noastră publică, se ridică strigăte că se prăpădește lumea! Ce logică este aceasta?

Eu unul nu mă pot învoi cu politica de abilitate, ca să nu zic un alt cuvânt, care dă țăranului, pe hârtie, învățământul gratuit și obligatoriu, dar nu-i dă nici școli, nici învățători; care-i acordă 38 locuri de deputați, dar pune pe jandarm să-i aleagă în locul lui. Dacă credem în adevăr că e un rău ca țăranul să știe carte, ca el să aibă dreptul de vot, să o spunem franc și net, și să suprimăm din legile noastre niște dispoziții care nu răspund la nicio realitate; iar, dacă nu, să nu mai căutăm ca prin măsuri lăturalnice să luăm înapoi ceea ce ne-am preface că-i acordăm. Francheța și curajul cu care vom privi problema în față va da măsura sincerității cu care înțelegem să rupem cu trecutul.

De altfel eu sunt bine încredințat că este chiar prea târziu ca să mai încercăm a împiedica intrarea învățătorilor în corpurile elective. Lucrul acesta ar fi fost posibil acum zece ani, când învățătorii nu însemnau încă nimic în viața publică a statului; dar azi când ei au știut să se impună stimei tuturor prin munca ce au desfășurat în lucrarea de deșteptare și ridicare a satelor; când ei au devenit o forță cu care a trebuit să conteze până și adversarii lor cei mai nereductibili, azi va fi imposibil ca să se mai împiedice reforma cerută, căci orice partid va înțelege enorma greșeală politică ce ar face de a lăsa adversarilor săi putința de a îndeplini ei o reformă inevitabilă prin sine însăși și din care ei ar putea trage apoi cine știe ce foloase.

De aceea, întrucât mă privește, eu nu am nicio îndoială că măsura cerută de învățători se va realiza, sub presiunea nerezistibilă a împrejurărilor și a necesităților politice; și chiar dacă temerile unora și aversiunea altora ar întârzia întrucâtva mersul lucrurilor, eu sunt sigur că ceea ce este inevitabil tot se va întâmpla.

Cât pentru învățători, în mâna lor stă ca să scurteze acest timp de aşteptare. Ei au văzut cum, de unde până mai ieri nu însemnau mai nimic ca factor social, au ajuns să se impună respectului până şi al adversarilor lor, prin munca cinstită şi stăruitoare ce au depus pentru binele sătenilor. Să continue şi în viitor a fi o forță utilă şi onestă. Acesta va fi cel mai bun mijloc pentru a face să se asculte revendicările lor.

Aud că pe mulți din ei i-a impresionat faptul că unul din colegii lor a căpătat un scaun de deputat, fără a fi obligat să demisioneze de la catedra sa, cum cere legea, şi că ei cred că aceasta ar fi calea pe care s-ar putea aduce la îndeplinire dorința lor. Aceasta e o greşeală. Cazul despre care este vorba constituie o călcare fățişă a legii, şi nu pe o asemenea cale ruşinoasă se cuvine a se dobândi consacrarea unui drept.

Ca să închei acest articol, mai rămâne să mă ocup de obiecția făcută de unii că, dacă s-ar da învățătorilor dreptul ce cer, aceasta i-ar depărta prea mult de preocupările lor profesionale.

Obiecția ar putea să aibă oarecare tărie, dacă la 1884 nu s-ar fi recunoscut acest drept pentru profesorii secundari. În adevăr, din punctul de vedere al împlinirii datoriilor profesionale, precum şi al drepturilor politice, nicio deosebire nu este între diversele grade ale corpului didactic. O situație întrucâtva excepțională a fost creată pentru universitari, prin faptul că constituția a conferit universităților dreptul de a alege fiecare câte un senator; dar pentru ceilalți dascăli, nicio distincție nu există. Este dar greu ca, odată un drept conferit unora din ei, să se refuze altora pe care nicio deosebire legală nu-i separă de cei dintâi. Ceea ce ce s-a făcut la 1884, pentru profesorii secundari, constituie dar un precedent de care, vrând nevrând, vor beneficia şi cei primari.

(„Revista generală a învățământului“,an. VII, nr. 4, noembrie 1911, p. 189; nr. 5, decembrie 1911, p. 253; nr. 1-2 iunie-iulie 1912, p. 1.)

38.

Criza bisericească

[Prefață]

Scriu paginile acestea încă sub impresia pe care mi-a lăsat-o modul cum s-a desfășurat de un an încoace criza bisericească.

Mi-a trebuit multă stăpânire de sine-mi ca să mă țin de angajamentul ce-mi luasem, de a mă abține de la orice amestec până la terminarea crizei. Continuele provocări al dlui Arion și ale presei conservatoare, care deveneau din ce în ce mai îndrăznețe, cu cât căpătau mai mult siguranța că nu vor avea răspuns, puneau deja răbdarea mea la o grea încercare. Dar și mai greu mi-era să asist la cele ce se petreceau, să văd prăpastia spre care se merge și să nu pot face nimic.

Acum că tot răul ce se putea face s-a făcut, scrierea aceasta nu mai are alt obiect decât de a stabili responsabilitățile.

Am o datorie către mine însumi și față de opinia publică ca să o dau la lumină, căci tăcerea mea ar însemna că recunosc ca întemeiate învinovățirile pe care mi le aduc adevărații vinovați și că nu am nimic de criticat în purtarea lor. Dl Arion va putea vedea din cele ce expun aici, că, dacă Partidul Liberal ar fi voit să ducă o campanie cât de energică și de violentă în chestia bisericească, avea elemente în abundență, pe care i le procura zi cu zi însuși dl Arion. Nu a făcut-o pentru motive de o ordine naltă, pe care este regretabil că nu toți cei ce pretind să conducă țara sunt în stare să le înțeleagă. Și dacă o fac eu acum, nu este deloc ca să tulbur beatitudinea dlui ministru, în convingerea ce are că a fost cu deosebire îndemânatic și fericit în rezolvarea crizei. Chestiile acestea sunt prea mari pentru ca amorul propriu al cuiva să aibă vreo importanță într-însele. Dar responsabilitățile trebuie stabilite, și învățămintele trase. Scriu pe răspunderea mea, fără să ascund nimic și fără să menajez pe nimeni din acei care nu au dreptul să fie menajați, cu atât mai mult că nici ei nu m-au menajat pe mine. Dacă voi provoca vreo supărare prin aceasta, îmi va părea rău; dar părerea mea de rău va fi atenuată prin mulțumirea de a fi încercat să fac ceva lumină. Prea de multe ori am văzut cum indulgența sau indiferența permit ca să se creeze aureole împrejurul unor oameni care ar fi meritat cu totul altceva.

Introducere

Acei care n-au decât o cunoştinţă superficială despre criza bisericească socotesc că începutul ei a fost în ziua de 12 octombrie 1909, când fostul episcop de Roman, Gherasim Safirin, a început răzvrătirea sa, aruncând asupra Sf. Sinod cunoscuta sa anatemă[1]. În realitate, criza este mult mai veche şi are o însemnătate mult mai mare decât aceea a unui act nesocotit al unui chiriarh oarecare.

Au vorbit şi au scris în chestia aceasta toţi cei chemaţi şi nechemaţi; au discutat-o şi au judecat-o oameni care nu aveau nicio idee despre dânsa; au comentat canoanele teologi de ocazie care nu le citiseră niciodată şi care nu le citeau nici măcar atunci când le discutau; s-au făcut şi s-au desfăcut legi, pentru ca peste două săptămâni să fie nevoie deja a se gândi la o nouă prefacere; şi peste toate acestea, s-au batjocorit capii bisericii cu o furie de sălbatici, până şi de aceia a căror datorie era de a apăra prestigiul bisericii.

Am fost amestecat de aproape în multe din evenimentele acestea; am avut şi o însemnată parte de acţiune în desfăşurarea lor. Ca atare, am fost şi eu atins de atacurile acelora care, sub pretext de interes pentru biserică, găsiseră o aşa de bună ocazie de a da curs liber pasiunilor lor politice, care nu aveau nimic a face cu interesele bisericii. În genere, nu am răspuns deloc, sau foarte puţin, la aceste atacuri şi numai atât cât era necesar pentru a apăra punctele mele de vedere. Chestia era destul de însemnată pentru ca să-mi absoarbă toată atenţia şi să nu-mi mai lase timp ca să mă ocup şi de ceea ce mă privea în mod personal. Mai târziu, a fost o altă cauză care mi-a impus obligaţia de a nu intra în discuţie înainte de a se da o soluţie, sau cel puţin o aparenţă de soluţie, crizei bisericeşti. Nu am părăsit însă niciodată şi niciun singur moment punctul meu de vedere în chestia aceasta; din contră, cu cât evenimentele se desfăşurau, cu atât devenea mai evident pentru mine că linia de purtare pe care o urmasem era cea bună, şi astăzi am această convingere mai mult decât oricând.

Acum a venit vremea ca, la rândul meu, să cercetez în întregimea lor cele petrecute şi să judec cu toată asprimea pe care o merită pe aceia care, amestecând urile, ambiţiile sau nepriceperea lor într-o chestie atât de periculoasă, au făcut ca lucrurile să ia faţa pe care au luat-o. Obligaţia ce-mi impusesem, de bună voia mea, de a nu interveni în discuţie a încetat, nu din cauza provocărilor dlui C.C. Arion, de care nu am ţinut seamă, ci pentru că acum cunoaştem în fine măsura a ceea ce ştie şi poate să facă Partidul Conservator în chestia bisericească. Voi expune dar şi voi explica multe lucruri rămase până acum neînţelese de cei mai mulţi

---

1. Vezi introducerea la vol. VI, p. 18 şi urm. Vezi discursurile lui Haret în vol. VI, *În chestia modificării legii Sinodului*, şi cele următoare, p. 154 şi urm., p. 258 şi urm., p. 374 şi urm., p. 535 şi urm.

și voi uza nu atâta de dreptul meu de apărare, cât de dreptul de a judeca și a cere socoteală altora de ceea ce au făcut.

Discuția aceasta se va împărți în patru capitole distincte: unul care va privi legea sinodală; altul, afacerea Gherasim Safirin propriu-zisă; al treilea, chestia procesului sinodal din iunie 1911; iar ultimul se va ocupa de cele ce au urmat și probabil vor mai urma după dânsul.

Chestia legii sinodale

Trebuie să înțeleagă orice om cu dreaptă judecată că chestia bisericească are pentru noi o însemnătate capitală.

Viața bisericii a fost la noi totdeauna amestecată în mod așa de intim cu viața poporului, încât toate cauzele care au influențat într-un mod oarecare asupra unuia s-au resimțit într-un grad egal și asupra celeilalte. Poporul de jos, mai ales, timp de secole a fost călcat în picioare și nu a găsit cel mai mic sprijin nici la Domn, nici la boieri, nici la nimeni. În mijlocul suferințelor lui, doar la popa dacă mai găsea ceva milă, sfat și mângâiere. Dar și bietul preot, cu tot caracterul lui sacru, nu sta mai bine decât păstoriții săi, căci și el era jefuit și maltratat ca și cel din urmă țăran. S-a stabilit dar cu vremea între popor și cler legătura nedisolubilă pe care o determină suferințele comune, pe lângă aceea care rezulta din sentimentul sincer religios al oamenilor și chiar din lipsa de cultură intelectuală a preotului, care-l apropia și mai mult de cei în mijlocul cărora trăia.

Astăzi, când se pune în mod așa de grav problema prefacerii cu orice preț și în cel mai scurt timp posibil a stării de decadență intelectuală, morală și economică a poporului de jos, omul de stat trebuie să înțeleagă că o problemă atât de grea nu se poate rezolva decât punându-se în mișcare toate forțele sociale care pot servi la aceasta. Între acestea, în prima linie vine clerul, din cauza legăturilor sale cu poporul, a prestigiului pe care-l are în ochii lui prin caracterul său sacru și a puterii de acțiune pe care i-o dă gradul său de cultură relativ înaintată față de aceea a poporului însuși. Și dacă chiar clerul, pentru ca să poată răspunde cu vrednicie la o asemenea chemare, are nevoie ca să fie ridicat din toate punctele de vedere, urmează că datoria oamenilor de stat este ca să lucreze pentru această ridicare.

Aceste lucruri sunt așa de evidente, încât nu suferă discuție. Și cu toate acestea, când eu am întreprins să lucrez în sensul acesta, s-au găsit oameni care să nu le priceapă. Căci sunt și oameni de aceia care au pretenția să conducă țara, dar care nu sunt în stare să se ridice mai presus de îngustimea intereselor de partid și care nu-și pot închipui că poate cineva să fie preocupat de interesele țării, independent de folosul ce poate trage el sau partidul lui.

Dacă însă obiectivul ce urmăream nu putea suferi critica, ar fi putut să se discute dacă mijloacele ce puneam în mișcare erau cele mai potrivite pentru

atingerea acelui obiectiv. Dar adversarii mei nu-au făcut aşa. Ei au scoborât discuţia pe tărâmul josnic al personalităţilor şi m-au acuzat că scopul acţiunii mele era de a-mi face partizani. La niciun moment nu au fost în stare să dovedească ceea ce spuneau, nici să citeze un singur caz în care eu aş fi căutat să mă folosesc pentru mine de simpatiile ce puteau să se fi produs în jurul acţiunii mele. Dar eu sunt în drept să acuz pe acuzatorii mei că au fost lipsiţi şi de inteligenţa necesară pentru a pricepe rostul acelei acţiuni, şi de onestitate politică când s-au servit de învinuiri pe care le ştiau bine că sunt neadevărate, şi de lipsă de patriotism, pe câtă vreme au căutat să stânjenească o lucrare din care avea să rezulte înălţarea neamului însuşi.

Adversarii acestei mişcări, printre altele, au invocat lipsa de cultură a preoţilor, mai ales a celor de la ţară, care i-ar face improprii pentru o asemenea chemare; ba mergeau şi mai departe, atribuindu-le un nivel moral cu totul scăzut. Să se vadă, spre exemplu, cele ce spunea pe socoteala lor dl Maiorescu, cu ocazia faimoasei sale interpelări din Senat de la 24 ianuarie 1908, când nu se sfia să-i prezinte ţării ca pe principalii făuritori ai răscoalelor din anul precedent[1].

Că clerul nostru nu este încă ceea ce trebuie să fie, cine o contestă? El însuşi o recunoaşte şi luptă ca să se ridice acolo unde trebuie. Dar cine iarăşi poate contesta că clerul, cu toate lipsurile lui, este totuşi singurul care, împreună cu corpul didactic rural, reprezintă pătura cultă la ţară, singura la care te poţi gândi când e vorba să întreprinzi o operă culturală? Fără îndoială că opera aceasta se va face mai bine atunci când clerul însuşi va fi mai cult; dar până atunci, ar fi criminal să stăm cu braţele încrucişate şi să nu-l utilizăm nici în măsura în care poate fi util, chiar în starea în care este.

Scăderile de care suferă clerul au explicarea lor în trecutul cel dureros, care abia s-a închis şi care nu se putea să nu lase urme.

În prima linie, trebuie pusă starea de dependenţă absolută în care se afla biserica faţă de puterea civilă. Cei care astăzi declamă cu gesturi mari contra ingerinţei statului în afacerile bisericeşti şi deploră vremurile de altădată când, pretind ei, biserica era neatârnată şi de sine stătătoare, ar face bine să cunoască lucrurile mai de aproape, înainte de a vorbi despre ele. Astăzi mitropoliţii şi episcopii nu sunt destituiţi, surghiuniţi, omorâţi sau arşi de vii, cum erau altădată din capriciul oricărui aventurier ajuns pe tronul ţării. Astăzi, nu puterea civilă, ci singuri chiriarhii numesc şi revocă personalul bisericesc, ei singuri administrează eparhia lor în tot ce priveşte afacerile curat bisericeşti, iar intervenţia statului este strict limitată prin Constituţie şi prin legi organice. Altădată Domnul făcea tot, şi se poate închipui ce urmări era să aibă un asemenea regim, când Domnul se schimba la fiecare doi-trei ani, era de cele mai multe ori un

1. E vorba de interpelarea lui Maiorescu, în chestia răscoalelor, căreia îi răspunde Haret la 25 ianuarie 1908. Vezi vol. VI din această colecţie, p. 76 şi urm.

străin luat de la cine știe ce tarabă de negustor și nu avea decât un singur gând: să-și recapete cu dobândă mare banii ce plătise ca să i se dea Domnia.

Cât pentru clerul de jos, el era jefuit și maltratat în chipul cel mai neauzit. De la Domn până la cel din urmă zapciu, de la mitropolit și episcop până la cel mai de jos egumen grec, toți aveau dreptul să-l despoaie, și nu lipseau de a se folosi cu mare prisosință de dreptul acesta; și pe lângă aceasta, preotul plătea dijmă proprietarului și muncea pe moșia lui, ca și oricare alt țăran.

Cât pentru gradul lui de cultură, ce să mai zicem? Era destul să știe să citească silabisind și să plătească episcopului suma ce i se cerea, pentru ca oricine să se facă preot. Când un Domn se găsea care să oblige pe candidații la preoție să învețe timp de 40 de zile înțelesul tainei bisericești înainte de a se preoți, el era considerat ca un reformator. Marele Veniamin Costachi cel dintâi s-a gândit să înființeze un seminar, pentru instrucția viitorilor preoți, iar Regulamentul Organic a impus a se înființa câte unul în fiecare eparhie[1]. Dar măsura aceasta nu a fost văzută cu ochi buni de cei mai mulți chiriarhi de pe vremea aceea. Seminariile nu se înființează decât târziu, în condiții rele, și, chiar după înființarea lor, mitropoliții și episcopii continuă a hirotonisi preoți sute de grămătici și târcovnici în stare de cea mai desăvârșită ignoranță. Cât pentru seminarii, până la măsurile drastice luate de dl D. Sturdza în 1886, ele au continuat a fi unele din cele mai rele și mai decăzute școli din țară[2].

În condițiile acestea, este ușor de înțeles, nu numai starea de decadență în care se afla clerul nostru, dar și imposibilitatea ca ea să înceteze grabnic, orice măsuri s-ar fi luat.

Dintre preoții hirotonisiți în condițiile arătate mai sus, cei mai mulți au dispărut; dar atmosfera în care au trăit ei și tradițiile unui trecut de mai multe ori secular nu se șterg așa de lesne, și nu sunt de vină cei de azi, dacă, într-o măsură din ce în ce mai mică, se găsesc încă învăluiți într-însele.

Dar oamenii politici, în loc să declame fără rost și de cele mai multe ori și fără competență, asupra decadenței bisericii, sunt datori să pună mâna la lucru, ca s-o ajute să iasă din această stare, sau cel puțin să lase în pace pe aceia care lucrează în acest sens.

Este foarte trist că ei nu au înțeles lucrul acesta. Din vremea Divanurilor Ad-hoc[3], chestia bisericească nu a mai fost obiectul de preocupare pentru oamenii noștri de stat, decât pe apucate, în mod întâmplător și trecător, și atunci

---

1. Primul seminar preoțesc a fost înființat de mitropolitul Veniamin Costachi la Socola, lângă Iași, în anul 1803 (vezi *Istoria seminarului Veniamin Costachi* de Gh. Adamescu, Buc., 1904). Seminarul din București s-a înființat mult mai târziu (1836).

2. Despre situația seminariilor și mersul lor în epoca de care vorbește aici Haret, a scris el în cunoscutul *Raport* din 1884. Vezi în această colecție vol. I, p. 257 și urm.

3. Chestia bisericească s-a discutat în Divanul adhoc al Moldovei în 1857. Vezi încheierea votată atunci, în discursul lui Haret din această colecțiune vol. VI, p. 190.

când câte o afacere răsunătoare putea da speranța de a se răsturna vreun guvern. În tot acest lung interval de 55 de ani, nu cunosc decât singur pe dl D. A. Sturdza, care să fi privit chestia bisericească ca o chestie de stat de primă ordine. Încolo, cei mai mulți cugetau la fel cu cel care zicea: „Treburi popești; certe călugărești; pe noi nu ne privesc".

Acum am ajuns să plătim această nepăsare și, dacă nu ne vom deschide ochii, avem să o plătim și mai scump în viitor.

* * *

Oricât aș fi fost de vinovat și eu altădată de o asemenea ignorare a chestiei, era imposibil ca, după aproape zece ani de minister, să nu ajung a-mi da seamă de răspunderea care ar fi apăsat asupra mea, dacă nu aș fi căutat să fac ceva în folosul bisericii, în situația grea în care se afla.

Este necontestat că de la 1866 s-a făcut deja mult pentru dânsa. Constituția și legea sinodală din 1872 au asigurat independența ei și au precizat locul ei în Stat[1]. Soarta materială a preoților a fost îmbunătățită. Seminariile, deși împuținate, au devenit școli serioase[2]. S-a înființat Facultatea de Teologie, deși am de făcut rezervele cele mai formale în privința contribuției ce a adus ea la ridicarea bisericii[3]. S-a înființat Casa Bisericii adevărat minister bisericesc, pentru ca treburile bisericești, lăsate până atunci în cea mai deplină părăsire, în grija celei mai neînsemnate din direcțiile Ministerului de Instrucție, să poată fi tratate cu toată autoritatea și competența cuvenită, și pentru ca să se dea atenție administrației averilor încă rămase pe seama cultului, de care până atunci nimeni nu se îngrijea.

Și, cu toate acestea, este cert că simțul religios scade în popor și că înălțarea fondului moral determinată de condițiile mai moderne ale societății românești nu este de ajuns pentru a compensa efectele acelei scăderi. Așadar, intervenirea statului pe căile de până acum nu era de ajuns, și mai erau și alte cauze de care trebuia să ținem seamă în problema bisericească.

Convingerea mea este că două sunt cele mai însemnate din aceste cauze.

Prima este că, la noi, preotul nu caută să exercite influența sa prin toate mijloacele pe care le are la dispoziție. În afară de serviciul lui curat religios, care numai la anumite zile și numai pentru câteva minute îl face să calce în casa țăranului,

---

1. E vorba de articolul 21 din Constituția de la 1866 și de legea Sinodală de la 19 decembrie 1872 (publicată în Colecția Hamangiu – prima ediție – vol. II, p. 1529).

2. Haret s-a ocupat de organizarea lor când a fost ministru și mai ales în anii 1901–1904, când a decretat programele analitice ale seminariilor (1 septembrie 1902) și a modificat regulamentul lor (8 decembrie 1904). Asemenea și alți miniștri au făcut legi și regulamente: Legea seminariilor de la 1 iunie 1893 ș.a.

3. Facultatea de teologie s-a înființat în București în anul 1884.

preotul nu se întâlnește cu dânsul decât întâmplător, la culesul porumbului sau pe stradele satului. Nu-l vedem însă intervenind cu vorba, cu sfatul sau cu dojana în toate împrejurările vieții omului, la necazuri ca și la bucurii, pentru a-l ajuta să iasă din o nevoie, pentru a-i da o îndrumare bună, pentru a-l încuraja la bine, pentru a căuta să-l îndrepte de o apucătură rea. Prin chemarea sa religioasă, prin autoritatea ce are, prin situația independentă de care se bucură, prin cultura mai deosebită pe care o are față de ceilalți locuitori, preotul are putința – și adaug că are datoria – de a-și exercita influența lui la tot momentul și să fie factorul cel mai puternic în progresul social, pe toate căile fără excepție. Preotul care nu-și înțelege astfel chemarea sa se face vinovat de neîndeplinirea datoriei sale și devine o inutilitate socială, iar soarta inutilităților se știe care este până în cele din urmă.

În Transilvania, până acum șaizeci de ani, și clerul și poporul se aflau într-o stare de decadență și mai mare decât la noi. Dar reformele lui Șaguna au dat clerului și prestigiul și situația morală care i se cuvenea, iar clerul la rândul său, punându-și activitatea în serviciul intereselor bine înțelese ale poporului, a determinat îmbunătățirea, nu numai a stării lui morale și intelectuale, dar și a celei economice[1].

Tot așa a fost și în Bucovina[2].

---

1. Biserica română ortodoxă din Transilvania și Ungaria a fost declarată de sine stătătoare prin hotărârea împăratului Austriei din 24 decembrie 1864, când s-a înființat Mitropolia Românilor. Până atunci ei nu aveau decât episcopi care depindeau de mitropolitul din Carlovițˌ. Atunci Andrei Șaguna, care era numai episcop, a fost numit mitropolit cu reședința la Sibiu, care a devenit centrul bisericii, având ca episcopii sufragane pe cele din Arad și Caransebeș. După aceea s-a făcut, în 1865, organizarea bisericească prin încheierea, după discuții interesante, numită *statutul organic*, aprobat de împărat la 28 mai 1869. Această lege are următoarele dispoziții fundamentale: Părțile constitutive ale mitropoliei ortodoxe române sunt: *parohia, protopopiatul, eparhia, mitropolia.* Toți credincioșii dintr-o parohie formează *sinodul parohial*; ei *aleg* pe preot. Mai multe parohii formează un protopopiat, pe lângă care funcționează un *sinod protopopesc,* compus din $1/_3$ preoți și $2/_3$ mireni. Mai multe parohii formează o *eparhie* (episcopie). Alături de episcop stă *consistoriul,* compus din trei secțiuni: bisericesc, școlar și epitropesc. Secțiunea bisericească e compusă numai din preoți; celelalte două sunt formate din $1/_3$ preoți și $^2/_3$ mireni. Pe lângă acest consistoriu ființează un *sinod eparhial* compus din 1/3 preoți și $^2/_3$ mireni, care aleg și pe episcopul eparhiei lor. Mai multe eparhii formează *mitropolia,* care are un *consistoriu mitropolitan* și un *congres național-bisericesc,* care face legile și regulamentele întregii mitropolii (compus din 30 preoți și 60 mireni). (C.f. I. Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna*, Sibiu, 1921.)

2. Biserica Ortodoxă Română din Bucovina a avut, după răpirea acestei provincii de Austria, întâi o situațiune dependentă de mitropolitul Moldovei în partea de Sud, iar partea de Nord forma episcopia Rădăuților. În 1781 s-au unificat cele două administrații bisericești, având drept centru orașul Cernăuți. Organizarea acestei eparhii s-a făcut în 1786 printr-un Regulament, ale cărui dispoziții fundamentale au rămas în mare parte până la marele război. *Eparhia* se împărțea în 6 *decanate* și 2 *vicariate.* Decanatul avea în frunte un *protopop* și cuprindea mai multe *parohii.* Parohii și protopopii erau numiți de guvernatorul țării după recomandația episcopului. Pe lângă episcop era un *consistoriu,* compus din 2 clerici și 2 mireni. În 1873 episcopia Bucovinei a devenit *mitropolie*. (Cf. I. Nistor, *Istoria bisericii din Bucovina*, București, 1916.)

În biserica catolică este cunoscută imensa autoritate și influența covârșitoare pe care o are ea asupra vieții lumii catolice, sub toate formele ei. Poate cineva să conteste că această situație excepțională biserica catolică nu o datorează stăruinței și inteligenței cu care ea caută să-și întindă acțiunea sa pretutindeni unde crede că poate fi de folos credincioșilor? Departe de a-și mărgini activitatea numai la altar și la amvon, preotul catolic se face crescător de copii, fundează și conduce instituții de binefacere de tot felul, se preocupă de paza regulilor de igienă, merge până a da sfaturi și îndemnuri până și în executarea lucrărilor agricole. Cine va cuteza să zică că activitatea preoțească astfel înțeleasă este în dauna prestigiului bisericii catolice, sau nu este spre cel mai mare folos al credincioșilor? Și ce alta este aceasta decât activitatea căreia la noi unii i-au dat numele de activitate extrabisericească, și pe care o hulesc cu atâta înverșunare cei care nu înțeleg sau nu vor să înțeleagă rostul ei? Au fost chiar unii chiriarhi care găseau că preotul trebuie să se mărginească numai la altar, și că munca depusă de ei în serviciul cauzei economice era serviciu adus lui Mamona(16); uitau că și Christos se îngrijea și de hrana trupească a celor care-l urmau, și făcea pentru ei minunea înmulțirii pâinilor și peștilor.

Dar este inutil ca să insist mai mult asupra acestor lucruri. Folosul cel mare care rezultă nu numai pentru popor, dar chiar pentru biserică, din modul acesta de a se înțelege rolul ei social este așa de evident, încât se impune de la sine pentru orice om care nu este dominat de idei preconcepute. Iar, cât pentru cei care au interes ca să nu fie convinși, este inutil să vorbim mai mult.

Cât pentru mine, aceste motive le-am găsit așa de hotărâtoare, încât nu am stat un moment la gânduri de a sprijini acțiunea socială a preoților înțeleasă în felul acesta, convins fiind că prin aceasta nu numai pun în serviciul mișcării economice o forță foarte mare, dar că aduc și bisericii un serviciu eminent, contribuind la ieșirea ei din starea de izolare de până acum.

Aici însă acțiunea mea nu putea fi decât foarte mărginită și nu se putea exercita decât cu multe precauțiuni; căci, dacă învățătorii depind direct de Minister și pot primi îndrumări directe de la dânsul, nu este tot așa cu preoții, care nu depind decât de chiriarhii lor. De aceea, rolul meu s-a mărginit întru a mă sili să fac ca modul meu de vedere să fie adoptat și de chiriarhi, lăsând ca fiecare din ei, în eparhia sa, să hotărască singur forma și gradul de dezvoltare pe care să o dea acestui fel de activitate preoțească.

* * *

A doua cauză importantă a situației nesatisfăcătoare în care se află biserica stă în modul cum a fost organizată instituția Sf. Sinod prin legea din 1872[1].

---

1. „Lege pentru alegerea mitropoliților și episcopilor și constituirea Sf. Sinod al Sf. Biserici autocefale ortodoxe române“ din 13 decembrie 1872. (Codul General de C. Hamangiu 1900, vol. II, p. 1529.)

E adevărat că legea aceasta nu a fost în mare parte decât o urmare a stărilor de lucruri de mai înainte. De când se ține minte, clerul înalt de la noi, arhierei, episcopi și mitropoliți, s-a considerat ca făcând grupă cu totul separată de clerul mirean. Nu era între dânsele altă legătură decât aceea a nenumăratelor și grelelor poveri, a loviturilor și umilințelor de tot felul pe care aveau să le sufere preoții. Lipsea însă între unii și alții orice legătură sufletească, orice chip de a uni silințele celor de sus și ale celor de jos în folosul bisericii și al poporului. Unii aveau numai dreptul de a comanda, ceilalți numai pe acela de a se supune și a suferi.

Legea din 1872 a consacrat această situație, constituind o singură autoritate bisericească, Sinodul, compus exclusiv din arhierei, episcopi și mitropoliți. Tot restul clerului, mirean și monahal, a fost exclus din această organizare și ignorat cu desăvârșire.

Ostracismul acesta contra imensei majorități a clerului, căruia i se interzicea orice fel de interese în afacerile bisericești, putea să fie explicabil, față de starea foarte înapoiată a clerului dinainte de 1872; dar scuzabil nu era nici atunci, pentru că legea trebuia să prevadă și să prepare momentul când acel cler avea să iasă din starea lui de decădere. Într-însa însă nu se găsește nicio urmă de această preocupare.

De altă parte, prin organizația ce i s-a dat, Sinodul rămânând cu totul izolat de restul clerului, era ca un arbore despărțit de rădăcinile prin care îi vine viața. De aceea îl vedem că timp de 37 de ani el nu are nicio inițiativă și nicio influență, în niciuna din ocaziile în care s-au agitat interese mari ale bisericii. Autocefalia Bisericii Române, organizarea Facultății de Teologie, reorganizarea învățământului religios, legea de organizare a clerului, toate aceste măsuri fundamentale și o mulțime altele de o ordine mai secundară au pornit din inițiativa puterii civile, care le-a rezolvat uneori fără nici un amestec al Sinodului. Ar fi nedrept să se zică că Sinodul a fost cauza vreunei scăderi a bisericii; este însă cert că, redus la un rol mai mult onorific, la rezolvarea câtorva chestii curente de disciplină și administrație, și mai ales lipsit de contact cu clerul, prin care să se stabilească un curent de viață organică în întreaga biserică, el nu putea să dea mai mult decât ceea ce a dat.

Nu ar fi iarăși drept ca acest rol șters să se pună pe socoteala persoanelor care au compus Sinodul. Ca să nu vorbim de cei în viață, să nu uităm că nici în vremea când Sinodul număra ca membru pe unul ca Melhisedec, unul din autorii legii de la 1872, și care este considerat ca unul din chiriarhii cei mai energici, lucrurile nu au stat mai bine.

Și, ca termen de comparație, să ne aruncăm ochii peste munți, unde colaborarea frățească a tuturor membrilor bisericii, arhierei, cler mirean și simpli laici, face să circule în biserică o viață așa de intensă și de binefăcătoare. Pe când la noi prăpastia dintre clerul de sus și cel de jos, consacrată prin legea din 1872, se adâncea tot mai mult și se da pe față prin semne îngrijitoare, precum

au fost congresele de preoți de la Focșani și București[1], în Ardeal îi găsim pe toți uniți într-o muncă comună, care ridică așa de sus și biserica și neamul însuși.

Neajunsurile și pericolele acestea deveneau tot mai simțite pe fiecare zi ce trecea, și cu deosebire amenințătoare la momentele de crize grele ale bisericii.

La începutul anului 1909, biserica se afla tocmai în unul din aceste momente, când unul din cei mai înalți ierarhi fusese silit să-și părăsească scaunul, sub presiunea opiniei publice revoltate. A devenit atunci evidentă imposibilitatea în care era pus Sinodul să facă să se simtă autoritatea sa pentru restabilirea liniștei sufletești, atât în cler, cât și în popor, din cauza situației sale izolate. Se mai întâmplase aceasta și în alte câteva ocazii anterioare, dar pare că niciodată în mod așa de grav.

Și cu toate acestea este necontestat că biserica dispune azi necomparabil de mai multe elemente de valoare decât la 1872. În clerul mirean, atât urban cât și rural, se găsesc o mulțime de preoți instruiți, activi, cu mare dor de muncă și animați de multă dragoste pentru neamul lor și pentru biserică. Calitățile sufletești ale acestor preoți s-au putut vedea în timpul răscoalelor din 1907, când mulți dintr-înșii, cu pericolul vieții lor, au salvat viața și averea altora. Pe aceștia îi găsim în fruntea celor mai generoase inițiative, al căror scop este scoaterea poporului de jos din starea sa de decădere. În această operă, mulți dintr-înșii fac adevărate minuni.

Elementele de valoare nu lipsesc dar în biserică, și dacă starea afacerilor ei lăsa așa de mult de dorit, cauza nu era alta decât că forțele lor nu erau bine utilizate.

Șaguna se aflase și el în fața unei situații analoage. Opera lui a constat întru a utiliza în modul cel mai rațional forțele de care dispunea și de a da putința să se dezvolte și să devină utile și forțele care erau încă în stare latentă. S-a văzut splendidul rezultat la care a ajuns.

A se întreprinde însă deodată și la noi o operă ca a lui Șaguna, în toată întregimea ei, nu se putea acum trei ani. Șaguna știuse să se folosească de un concurs de împrejurări favorabile care la noi lipseau, și de altă parte chestia prezintă la noi oarecare greutăți cu care Șaguna nu avusese a se lupta. De aceea, ambiția noastră în 1909 nu putea merge până a voi să facem și noi atâta cât făcuse el. Aveam însă și putința, și datoria, de a face să dispară cel puțin inconvenientele cele mai evidente pe care experiența le dăduse pe față în legea din 1872; să cercăm a face din cler o forță socială, vie și activă, pusă în serviciul națiunii; să căutăm să apropiem cât se va putea mai mult clerul de sus de cel de jos, pentru a înlesni acțiunea lor comună, permițându-le să se cunoască și să se aprecieze mai bine, pentru a mări autoritatea celui dintâi și încrederea în sine a celui de al doilea.

Acestea sunt motivele care m-au îndemnat și m-au forțat ca să prezint acum trei ani proiectul de modificare a legii sinodale din 1872. Erau motive puternice,

---

1. Se manifesta, pe atunci, cu diferite prilejuri, nemulțumirea preoțimii de mir pentru situația lor în complexul organizării administrative bisericești.

considerații de stat de prima ordine, peste care ar fi fost permis să treacă numai un ministru care nu și-ar fi priceput datoria. Dar ele nu au putut să fie înțelese de aceia care nu-și pot închipui că poate fi cineva ministru pentru altceva decât pentru satisfacerea ambițiilor și intereselor sale personale sau ale partidului său.

Despre atitudinea acestora în chestia religioasă, voi avea a vorbi mai la vale. Voi zice aici numai câteva vorbe despre aceia care pretind că statul nu trebuie să se amestece în treburile bisericii, ci să o lase pe ea să și le reguleze singură cum va crede de cuviință.

* * *

Că biserica trebuie să fie autonomă în regularea afacerilor ei curat bisericești, cine se îndoiește? Încă de la Divanul Ad-hoc, toți oamenii de stat serioși au recunoscut aceasta, și când Vodă-Cuza a cercat să dea bisericii o organizare în care intervenția statului era prea simțită, el a întâmpinat opoziție nu numai din partea bisericii, dar și din a oamenilor politici[1]. Constituția din 1866 a consacrat definitiv principiul autonomiei bisericii în materie bisericească[2].

Însă este mare distanță între această autonomie și pretenția acelora care ar voi să vadă rupte toate legăturile dintre stat și biserică. Dacă aceasta din urmă va fi avut unele neajunsuri de pe urma amestecului politicii, și mai ales a politicianismului, în treburile sale, ea ar fi nedreaptă și ar da dovadă de o necompletă înțelegere a lucrurilor, dacă nu ar recunoaște marile servicii pe care i le-a adus statul în nenumărate împrejurări, și mai ales în momentele cele mai grele. Se vor fi comis greșeli, soluțiile adoptate nu vor fi fost totdeauna cele mai potrivite; dar este o declamație goală, și din partea unora nu de bună credință, pretenția că măsurile luate de stat nu au avut de scop decât aservirea bisericii.

Acești declamatori nu lipsesc chiar de a vorbi despre separația bisericii de stat. Au auzit vorba asta pe aiurea și s-au crezut isteți dacă o repetă și la noi. Dar își dau ei seamă de ce ar însemna *la noi* această separație? Știu ei cel puțin, în mod lămurit, în ce constă ea? Pricep ei măcar că biserica noastră, în starea ei de azi, cu mijloacele de care dispune, cu mediul în care se află, dacă ar fi părăsită în propriile ei puteri și lipsită de sprijinul statului, ar fi condamnată la pieire, sau cel puțin la cea mai absolută neputință? Și chiar dacă soarta bisericii nu-i interesează, după cum este cazul pentru cei mai mulți din cei care vorbesc astfel, ar

1. E vorba de legea din 16 mai 1865, care cuprinde, în art. 1, următoarea dispoziție: „Mitropoliții și episcopii eparhioți ai României se numesc de Domn, după o prezentare a Ministerului Cultelor, în urma deliberațiunii Consiliului de Miniștri".

2. Articolul 21 alin. 4 din Constituția de la 1866 zice: „Afacerile spirituale, canonice și disciplinare ale Bisericii ortodoxe române se vor regula de o singură autoritate sinodală centrală, conform unei legi speciale", alin. 5: „Mitropoliții și episcopii eparhioți sunt aleși după modul ce se determină prin o lege specială".

fi oare în interesul statului ca să fie lipsit de concursul ei puternic şi preţios în opera de regenerare a maselor pe care el este dator să o facă?

Nu este lucru serios a se susţine asemenea fantezii. Există o justă măsură care trebuie păzită şi o limită peste care nu se poate trece; dar colaborarea statului cu biserica este fatală şi inevitabilă, pe câtă vreme se întâlnesc amândoi pe un teren comun, pe câtă vreme şi statul şi biserica au datoria de a lucra asupra poporului şi pentru binele lui. Colaborarea aceasta trebuie coordonată prin bună înţelegere între cei doi factori, şi în aceasta constau raporturile intime care trebuie să existe între stat şi biserică. Îndată ce ele nu mai există, vine în locul lor antagonismul, şi este un adevăr istoric că ori de câte ori biserica nu a fost alături cu statul, ea a fost contra statului. Niciun om cu minte nu poate să dorească aceasta.

* * *

Cu toate că împrejurările în care se afla biserica la începutul anului 1909 făceau evidentă trebuinţa unei reforme, mi-am dat bine seama de enormele greutăţi ce voi avea de învins în realizarea ei. De o parte erau unii care erau interesaţi la neschimbarea stării de lucruri, iar de alta erau cei care nu cunoşteau chestia, sau nu o priveau în felul cum o vedeam eu. A trebuit dar să-mi iau precauţiunile, căutând să stabilesc înţelegeri prealabile cu toţi cei care aveau să ia parte la această lucrare.

În clerul înalt, deşi în primele momente avusesem oarecare încurajări, m-am lovit în curând de o rezistenţă absolută. Se găsea că proiectul de lege, aşa cum îl alcătuisem eu la început, era contrar canoanelor.

Credinţa mea era atunci, şi este şi astăzi, că nu depăşeam marginile impuse de canoane, pentru că ştiam cum se face în celelalte ţări ortodoxe de răsărit. Dar părerile mele personale nu aveau ce căuta aici. Era vorba să se facă o lege care să aducă servicii bisericii, iar nu să fie o nouă cauză de vrajbă şi de neînţelegeri într-însa. Trebuia dar găsită o formulă care să realizeze un progres, fiind înţeleasă şi admisă şi de acei care aveau să trăiască sub regimul ei. Numai aşa puteam spera să văd stabilindu-se cu încetul colaborarea întregului cler pentru folosul bisericii, pe când, dacă aş fi căutat să impun modul meu personal de a vedea, aş fi mărit, din contră, antagonismul ale cărui semne îngrijitoare se vedeau deja. De aceea, departe de a căuta să impun vederile mele din amor propriu, am lăsat pe prelaţi să discute şi să modifice proiectul meu în toată libertatea. După numeroase conferinţe, când cu unii din prelaţi, când cu toţii împreună, şi după ce proiectul a fost prefăcut de şase ori, i s-a dat forma definitivă, sub care a fost depus şi discutat la Senat. Posed textul tuturor acestor modificări, în care se poate urmări trecerea treptată de la organizarea Sinodului compus şi din prelaţi şi din preoţi, cum o propusesem eu la început, până la aceea a înfiinţării Consistoriului Superior. Sub această din urmă formă, proiectul era în cea mai mare parte opera prelaţilor înşişi,

și diferea mult de acel prezentat de mine. În tot cursul dezbaterilor, toți prelații și-au expus părerile și obiecțiile în modul cel mai liber, și am păstrat note de toate observațiile lor. Îndeosebi, am însemnări exacte de observațiile I.P.S.S. Conon, actual mitropolit Primat, pe atunci episcop de Huși, care cu toate acestea în o ședință a Senatului din decembrie trecut a crezut de cuviință să spună că legea din 1909 a trecut fără să fi fost cunoscută în mod prealabil de către prelați. Dar de I.P.S.S. fostul episcop de Huși poate voi mai avea ocazia să vorbesc.

* * *

Pe lângă înțelegerea cu prelații, am căutat să o stabilesc și cu șefii partidelor politice adverse, căci am socotit că chestia bisericească nu trebuie să aibă niciun caracter politic, ci să fie scoasă din disputele dintre partide. Chiar prin esența sa, biserica nu se acomodează cu schimbările dese, și când trebuie a i se aduce vreuna, trebuie ca ea să se facă în așa fel ca să nu fie nevoie a se reveni prea curând asupra ei.

În acest scop, am avut convorbiri cu dnii P.P. Carp, G.Gr. Cantacuzino și C. Dissescu înainte chiar de a intra în vorbă cu prelații. Le-am expus pe larg vederile mele și le-am cerut părerea. Dl Carp mi-a declarat că le aprobă, făcând singura rezervă că d-sa ar fi mers și mai departe cu reforma decât mersesem eu.

Acestea au fost condițiile în care legea a venit în dezbaterile Senatului, iar ceea ce s-a întâmplat în cursul lor se știe. La două săptămâni abia după ce șeful partidului declarase că aderă la principiile proiectului, același partid, prin organul dlui C.C. Arion, îl ataca în modul cel mai violent și uzând de mijloacele cele mai nepermise. Timp de nouă zile de-a rândul, dl Arion nu a încetat a aduce proiectului criticele cele mai nedrepte, cu necompetența cea mai desăvârșită. Fără să cunoască deloc chestia, fără să o fi studiat cât de puțin, fără nicio cunoștință despre canoanele pe care nu le citise, dar pe care le discuta și le aplica unde nu trebuia, a ținut discuția în loc, cu singura preocupare vădită de a crea greutăți guvernului și ministrului. Nimic nu a cruțat pentru aceasta: afirmări neîntemeiate, apeluri directe la banca prelaților unde aștepta să vadă producându-se zâzanii, și pe care căuta să le provoace când nu veneau; acuzări directe contra celor doi mitropoliți că și-au vândut conștiința pentru scaunele lor; până și invective personale, ca atunci când a zis Primatului că nu știe ce vorbește și că spune neadevăruri[1].

Cum poate fi judecată o asemenea atitudine a unui partid? O singură calificare i se cuvine: duplicitate și lipsă de bună credință. Niciun alt nume nu se potrivește faptului de a-ți da cuvântul față de adversar, de a-l îndemna să meargă

1. Arion, vorbind în discuția articolelor a zis: „Nu se cuvine ca un înalt prea Sfințit să spuie cuvinte care nu sunt conforme cu adevărul“. Se notează în Dezbateri: „Întreruperi. Să se cheme la ordine!“. (Dezbaterile Senatului 1908–1909, p. 394.)

înainte, şi, după ce el, încrezător în înţelegerea avută, intră în luptă, deodată, fără nicio cauză, să-ţi dezminţi cuvântul.

Ori poate că partidul nu se socotea angajat prin cuvântul dat de şeful său? Dar atunci ce fel de partid este? Şi ce fel de şef mai este dl Carp?

În orice caz, în urma celor petrecute, va fi bine stabilit că cu partidul reprezentat prin dl Carp nu mai merită să se stea de vorbă cu dânsul; că nu trebuie să se pună niciun preţ pe cuvântul lui; că, atunci când i se pare că poate să câştige ceva din comiterea unei fapte urâte, nu stă la gânduri ca să o comită; şi că în chestia bisericească, în special, el este vinovatul pentru cele ce s-au întâmplat în urmă; căci el a provocat şi a încurajat răzvrătirea care a avut loc, şi care nu s-ar fi întâmplat, sau nu ar fi avut nicio importanţă, dacă pofta neînfrânată a puterii nu l-ar fi orbit şi nu l-ar fi făcut să zădărnicească acţiunea cumpănită şi dezinteresată pe care Partidul Liberal, în patriotismul lui, o începuse. Dar fracţiunea junimistă a dovedit atunci, cum a mai dovedit încă de atâtea ori, că este incapabilă să înţeleagă, necum să facă, acte patriotice şi dezinteresate.

Sunt trei ani de atunci, şi în tot timpul acesta conservatorii dlui Carp nu au încetat să deverse asupra mea toate injuriile din bogatul lor dicţionar, care este singurul de care ştiu să se servească, până şi de pe scaunul de şef de guvern. Până acum nu am răspuns, pentru că nu voiam să complic o chestie de interes public cu o chestie personală, şi pentru că-mi dădusem cuvântul. Asemeni motive nu puteau fi înţelese de aceia care nu cunosc şi nu înţeleg decât patima oarbă ca mobil al acţiunilor politice. Vor fi crezut încă poate că vociferările lor mă vor intimida şi că vor rămânea cu beneficiul întreg al urâtei lor fapte. Vor putea să constate acum, şi în curând şi în alte ocazii, cât caz fac de ameninţările şi injuriile lor.

Repet încă o dată, şi afirm cu tărie, că de criza bisericească, aşa cum s-a desfăşurat ea de la ianuarie 1909 încoace, răspunzător este Partidul Conservator, prin purtarea sa lipsită de sinceritate şi de patriotism, prin violenţa nepomenită cu care a atacat un proiect care nu avea în el nimic care să provoace pasiunile, prin incitările făţişe prin care, în plin Senat, se silise să provoace dezbinări în clerul înalt, prin bucuria neascunsă cu care au întâmpinat şi au încurajat actul episcopului de Roman, prin politicianismul îngust care l-a stăpânit în tot timpul acestei afaceri, chiar până acum în ultimele momente.

Nimic nu scuză, nici nu explică purtarea junimiştilor[17] în această afacere, şi nici ei nu încearcă aceasta, căci nu se pot considera ca explicaţii serioase cele pe care s-au riscat ei uneori să le pună înainte. Aşa, în decembrie trecut, la Senat, dl Arion a zis că partidul său era în drept să facă ceea ce a făcut în 1909, pentru că, deşi şeful său aderase la principiile proiectului, eu nu-i prezentasem însă textul însuşi al proiectului. Serios? Ştie oare dl Arion cum se tratează între două partide principiile unei reforme organice? Crede d-sa că o asemenea dezbatere se face în felul avocaţilor de la judecătoriile de pace, care se agaţă de particule şi de virgule? Dl Arion putea atunci să discute modalitatea cum proiectul realiza principiile

asupra cărora se stabilise înțelegerea cu șeful său; dar d-sa a atacat tot, și înseși aceste principii, așa încât din dilema aceasta nu se poate ieși: ori că în Partidul Conservator ceea ce face șeful nu are nicio valoare în ochii partizanilor săi, ori că el este vinovat de duplicitate.

Adevărul este acesta din urmă. În urma conferinței pe care o avusesem la Mitropolie cu episcopii și Mitropolitul Primat, știindu-se că aceștia se arătaseră în genere puțin favorabil ideii unei reforme în sensul cum o propuneam eu, junimiștii și-au făcut îndată socoteala că de aici va rezulta un conflict cu clerul înalt, din care avea să urmeze retragerea ministrului de Culte, prin urmare slăbirea guvernului liberal, și prin urmare apropierea zilei mult dorite când să înceteze în fine nesfârșita perioadă de opoziție pentru amicii dlui Carp. De aceea au lăsat pe ministru în credința că e înțeles cu dânșii asupra principiilor, și au așteptat ziua când să profite de conflictul ce avea să izbucnească în Senat. Conflictul neproducându-se, ei s-au socotit frustrați de ceea ce considerau deja ca un drept al lor; și sentimentul acesta a mers așa de departe, încât au socotit demni de pedeapsă pe cei doi mitropoliți care le cauzaseră această decepție; și de aceea au fost amândoi insultați de dl Arion în felul cum am amintit mai sus; ba încă insulta că succesul legii din 1909 se datora faptului că fuseseră vacante două scaune de mitropolit a socotit-o dl Arion de un gust așa de distins, încât a repetat-o și acum două luni, în ședința Senatului de la 1 decembrie 1911[1]. Pentru că nu mai serveau ca instrumente pentru îndestularea unei nepotolite pofte de a lua puterea, cei mai înalți ierarhi ai țării se făcuseră dar culpabili de atentat contra bisericuței junimiste, și demni de a fi terfeliți așa cum au fost. Unul din ei avea să plătească încă și mai scump crima aceasta, cu doi ani mai târziu(18).

* * *

Se cuvine să nu trec cu vederea și o altă scuză care s-a îngăimat acum câtva timp, dar care nu s-a mai repetat pe urmă, probabil pentru că cei care o dăduseră au înțeles și ei ce valoare are. S-a zis că junimiștii combătuseră reforma din 1909, pentru că nu mergea așa de departe cum dorea dl Carp[2].

Mai merită oare un răspuns o asemenea alegație? Dar cel mai elementar bun simț te învață că, într-un lucru greu de realizat, dacă nu-l poți face totdeodată, te mulțumești deocamdată cu ceea ce se poate face acum, rămânând să

1. Ședința de la 1 decembrie 1911. Arion: „Ați făcut politică fără să știți: erau vacante două locuri de mitropoliți și atunci ați găsit timpul, în numele Partidului Liberal, să veniți cu legea Consistoriului“. (Dezbaterile Senatului, 1911–1912, p. 91.)

2. În privința aceasta C.C. Arion a zis: „Noi am voit să dăm o tribună și un parlament preoților. N-ați făcut aceasta și în loc de preoți aleși, ați făcut preoți numiți… preoți numiți de guvern după o listă de prezentare“. (Dezbaterile Senatului, 1908–1909, p. 396.)

lucrezi ca să capeți și restul îndată ce se va putea. Dacă junimiștii aspirau în adevăr la o schimbare mai radicală a organizației bisericești, și dacă printre dânșii se găsea vreun om de stat, acesta ar fi trebuit să înțeleagă, și să spună și celorlalți, că o asemenea reformă, chiar bună de ar fi fost, prezintă enorme greutăți, care ar fi fost imposibil de învins toate deodată în momentul acela; dar era în interesul reformei însăși ca să se realizeze atunci măcar parte din ea, aceea pe care o acceptau toți sau mai toți și a cărei aplicare se putea face. Rămânea pe urmă ca timpul și experiența să arate ce se mai putea face, când și cum. Poate și convingerea mea ar fi fost că era bine să se facă un pas mai departe; dar întru ce ar fi folosit reformei ca să fac să se voteze în silă o lege care, în loc să facă binele ce doream, ar fi stârnit neînțelegeri mai mari decât cele de mai înainte?

Motivul invocat de autorii tulburării din 1909 nu are dar nicio valoare. Și pe urmă, cum pot ei să-l invoce, când la 1909 ei nu au făcut decât să lupte din răsputeri pentru a împiedica chiar reforma ce se făcea, și asupra căreia se stabilise înțelegerea? Niciun moment în discuție ei nu au cerut o reformă mai radicală.

De altfel, schimbarea din nou pe care au adus-o ei legii sinodale în decembrie 1911, și care anulează aproape în totul reforma din 1909, este cel mai bun răspuns pe care chiar ei îl dau argumentului invocat de dânșii. Când oare trebuie să-i credem pe cuvânt? Atunci când spun că reforma liberală din 1909 nu era destul de înaintată, după credința lor? Ori atunci când se opun acelei reforme, și îndată ce pot o desființează și dau înapoi?

Adevărul este acesta: în chestia bisericească, ca și în cele mai multe din chestiile cele mari naționale, școala junimistă nu are nicio convingere și nicio idee hotărâtă. Nu a studiat-o niciodată, nu a cunoscut-o nici înainte de 1909, nici la 1909, nici astăzi. De câte ori s-a întâlnit cu dânsa, nu a avut nicio soluție studiată și care să rezolve dificultățile în mod serios, ci a recurs la expediente care să o scoată pentru moment din încurcătură, și dacă se poate să satisfacă și vreun interes oarecare, oricât de meschin ar fi fost. Și pentru ca tradiția partidului să fie pe deplin respectată, la fiecare dată nu a lipsit de a-și cânta propriile sale laude și a arunca injurii acelora care munciseră cinstit și bine.

Dacă din nenorocita afacere bisericească va fi să rezulte și vreun bine, va fi cel puțin acela de a fi pus încă o dată în lumină sărăcia de idei, incoerența și lipsa de morală în alegerea mijloacelor de luptă ale partidului care de atâtea decenii nu trăiește decât prin reclama ce-și face, pe lângă toleranța unora și altora.

* * *

Mă voi ocupa acum de modificarea pe care guvernul a crezut de cuviință să o aducă, în decembrie trecut, legii din 1909.

Nu mă voi opri aici asupra acuzației ce s-a adus acestei legi, că ar fi contrară canoanelor. Punctul acesta îl voi atinge atunci când mă voi ocupa în special

de P.S.S. Gherasim al Romanului, care are meritul de a fi inventat această învinuire, repetată apoi și de unii oameni politici, deși nu știau ce sunt canoanele și ce se spune într-însele.

Țin însă să amintesc că, chiar atunci când se discuta în Senat legea din 1909, și de atunci în nenumărate rânduri, eu am declarat că nu voi fi opus ideii de a se aduce legii îmbunătățiri, întrucât sub acest cuvânt nu s-ar ascunde încercări de a o zdruncina în părțile ei organice. Am adăugat însă totdeauna că nu aș consimți la asemenea modificări decât atunci când, în urma unei experiențe mai îndelungate, măcar de câțiva ani, s-ar fi cunoscut părțile din lege care reclamau o îmbunătățire. Și am adăugat că cu niciun preț nu voi consimți ca modificarea să se facă înainte de ce P.S.S. Gherasim se va liniști și va reintra în ordine. Făceam parte din guvern, aveam răspundere pentru prestigiul și autoritatea lui și a statului și nu puteam admite să se stabilească precedentul ca un singur individ, oricine ar fi fost acela, să-și aroge dreptul de a tulbura țara și de a impune el singur voința sa țării întregi, făcând imposibilă aplicarea unei legi regulat admisă de chiriarhi, votată de Corpurile Legiuitoare și promulgată de Capul statului. Aceasta ar fi fost o adevărată stare de anarhie, cu care un guvern conservator vedem că se acomodează, dar pe care un guvern liberal nu o putea tolera. Nu puteam capitula în fața P.S. Gherasim și pentru că știam bine că nu are nicio dreptate, că nu era nici el convins de temeinicia celor ce susținea, că el nu era decât un instrument în mâinile unei bande care organizase un complot, și că motivele ascunse ale întregului scandal mi-erau foarte bine cunoscute.

Aceste declarații categorice și repetate au fost și ele răstălmăcite, și mi s-a atribuit promisiunea formală de a modifica legea, chiar atunci îndată. Aceasta a fost un neadevăr. Chiar în faimoasa ședință a Sinodului, de la 13 ianuarie 1910, tot același lucru am spus: că voi modifica legea „atunci când voi găsi de cuviință“ după cum suna și moțiunea votată de Sinod.

Eu am ieșit din guvern, fără ca P.S. Gherasim să se fi potolit, și de aceea nu am făcut nicio modificare în lege.

Urmașul meu nu a înțeles lucrurile ca mine. D-sa a găsit că este de demnitatea sa ca, chiar în prima ședință a Sinodului din mai trecut, să capituleze pe toată linia, să promită P.S. Gherasim că va modifica legea în părțile care nu-i plăcea P.S.S. și să-l roage cu umilință ca să binevoiască a-și relua locul în Sinod. Pedeapsa acestei atitudini înjositoare nu a întârziat să vină: Dl ministru a rămas cu umilința, iar răzvrătitul a urmat și mai departe cu răzvrătirea. S-a putut astfel vedea câtă ipocrizie se ascundea sub vorbele umflate de călcare de canoane și de erezie, și că adevăratul mobil care dăduse loc la toată tulburarea aceasta fuseseră simple pasiuni personale, pofte și răzbunări, în care interesul bisericii nu avea nici cea mai mică parte.

Insist asupra cuvântului de ipocrizie, pentru că este singurul potrivit. Până acum în discuțiile mele cu P.S. Gherasim m-am ferit de a mă servi de cuvinte

tari, chiar când erau necesare; şi afirmaţia dlui Arion, că în şedinţa Senatului în care s-a discutat interpelarea dlui Dissescu eu aş fi insultat pe fostul episcop cu cuvinte triviale, d-sa ştie bine că nu este un adevăr. Dar P.S. Gherasim a crezut de cuviinţă ca în una din şedinţele Sinodului în care a deversat asupra fraţilor săi în arhierie cele mai neauzite ocări şi calomnii, să adreseze vorbe groase şi insinuări şi dlui Sturdza şi mie, care nici măcar nu eram faţă. Aceasta-mi dă dreptul să-l pun la locul lui şi o voi face fără nicio menajare, tot aşa precum nici o menajare nu s-a păstrat faţă de mine.

* * *

În cele patru articole din legea de la 1909 pe care le modifică dl Arion, d-sa realizează două lucruri: pe de o parte reduce la zero însemnătatea Consistoriului Superior Bisericesc, şi pe de alta introduce un nou sistem de alegere la scaunele de mitropolit şi episcop, care este propriu al său.

Faţă de Consistoriul Superior, orice atitudine ar fi luat acum Dl Arion, tot o contradicţie ar fi fost. Dacă declaraţiile din 1909 ale dlui P. Carp faţă de mine au avut vreo valoare, dacă d-sa era atunci un şef real al partidului său, a cărui vorbă angajează însuşi partidul şi arată care sunt principiile lui, trebuia ca dl Arion să profite de ocazia ce avea şi să meargă cu reforma mai departe decât mersesem eu. Şi, slavă Domnului, avea loc destul până unde să meargă, fără să se teamă că va călca canoanele. Putea, spre exemplu, să suprime Consistoriul şi să introducă pe preoţi chiar în Sinod, precum este în bine credincioasa Rusie. Iată o atitudine care cel puţin ar fi avut meritul de a fi consecventă cu declaraţiile şefului şi ar fi putut face să se creadă că Partidul Conservator are, în chestia bisericească, idei hotărâte şi ştie ce vrea. Ea ar mai fi avut şi meritul de a fi plină de *crânerie*[19], calitate scumpă în ochii dlui prim-ministru, şi care-ţi dă curaj să te lupţi cu egală vitejie şi contra pericolelor reale, şi contra morilor de vânt.

Dacă însă în decembrie 1911, ca şi în martie 1909, dl Arion nu ţinea nicio seamă de spusele şefului său, d-sa trebuia să suprime pur şi simplu Consistoriul şi să nu pună nimic în loc, de vreme ce acum trei ani combătuse cu atâta violenţă şi fără nicio rezervă înfiinţarea lui.

Pentru un modest matematic, cum sunt eu, ca şi pentru orice om cu bun simţ, cum sunt atâţia, altă alternativă nu era, şi dl Arion nu putea să nu se pună în contradicţie, ori cu şeful său, ori cu sine însuşi.

Dar dl Arion nu are pretenţia de a fi matematic sau… aşa ceva. Ambiţia d-sale este de a fi abil, de a ridica edificii pe vârful de ac al unei subtilităţi de avocat şi de a se minuna singur pe urmă de abilitatea sa.

D-sa nu a făcut nimic din ce era logic să facă, dar totuşi a făcut ceva: a făcut o faţadă fără edificiu, o pânză zugrăvită care reprezintă o instituţie serioasă tot atâta cât un decor de teatru poate înlocui realitatea. Şi a fost abil: clerul, care

aştepta atâta bine de la fostul Consistoriu Superior, nefiind aşa de deştept cum se crede dl Arion, va vedea faţada şi nu va băga de seamă că Consistoriul a dispărut; şeful partidului nu va fi fost dezmințit prea din cale afară, pentru că se va fi conservat o numire care reprezintă o năzuință spre o reformă serioasă; *principiile conservatoare,* faimoasele principii de care mereu te împiedici când e vorba să faci un pas înainte, şi de care dl Arion a găsit mijlocul să vorbească cu emfază până şi cu ocazia legii sinodale, principiile conservatoare au fost respectate, de vreme ce s-a anihilat o instituție cu tendințe democratice; în fine s-a dat satisfacție P.S. Gherasim, satisfacție care, tot conform cu principiile conservatoare, îi era datorată, de vreme ce timp de trei ani el nu făcuse decât să spargă geamurile în biserică.

* * *

Nu mă voi opri să discut punct cu punct cele zise în Senat de dl Arion, cu ocazia votării legii sale. Aceasta ar fi inutil, pentru că neexactitățile şi răstălmăcirile nu merită să fie discutate. Şi pe urmă, în cuvântarea sa, dl Arion a crezut de cuviință să vorbească despre „Ce dă Partidul Liberal întotdeauna: pulbere de aur aruncată în ochi“! Dacă m-aş lăsa să lunec şi eu pe tărâmul frazelor seci, bune pentru declamatorii de mahala, aş şti eu să caracterizez şi ceea ce dă Partidul Conservator întotdeauna; dar aceasta nu interesează chestia bisericească şi nu s-ar potrivi aici.

Trebuie însă să insist un moment asupra suprimării art. 20, care prevedea că membrii Consistoriului Superior Bisericesc nu pot fi judecați decât de către Consistoriu.

Scopul acestei dispoziții era evident: era de a asigura independența membrilor Consistoriului, în timpul funcționării lor, căci altminteri aş fi făcut şi eu dintr-însul o parodie, ca şi dl Arion. Scopul creării acestui organ era de a se avea păreri sincere şi neînfluențate; şi cum era să fie aşa, dacă membrii lui ar fi fost sub amenințarea ca libertatea lor de cuvânt să le atragă represiuni? În discursul meu de la Senat din 15 decembrie 1909 am citat cazul unui excelent preot care a suferit persecuții de aşa fel, încât l-au dus la mormânt.[1] Eu am voit să creez un organ serios, în care să se vorbească liber şi fără frică, şi aceasta nu se putea dacă membrii lui nu erau asigurați de o judecată nepărtinitoare şi neinfluențată.

Dl Arion, care urmărea un scop diametral opus scopului meu, a suprimat această dispoziție. Nici nu se putea altfel: şi aici, Partidul Conservator „a dat ceea ce dă el totdeauna“: reacțiune şi fățărnicie. Nu a cutezat să suprime Consistoriul, pentru că se temea că pierde voturi; dar l-a redus la neputință, iar măsura sa reacționară a căutat s-o justifice prin teorii făcute ad-hoc.

1. Vezi discursul lui Haret în vol. VI din această colecțiune, p. 288.

Dl Arion a zis că eu acordasem Consistoriului ,,un privilegiu pe care nu-l cere nimeni în țara românească".

Adevărat? Un jurist vorbește așa? Dl Arion, care știe așa de multe lucruri, nu știe de câte ori se recurge la noi la instanțe judiciare deosebite de acele care există pentru toată lumea?

Să fie permis unui modest matematic, pe care furtunile politice l-au aruncat în calea dlui Arion și care nu poate vorbi altfel decât întemeiat pe fapte și pe adevăr, să amintească ministrului conservator că, afară de profesori, de care mă mir că și-a adus aminte, mai sunt și alte exemple de asemenea feluri de judecată. Pe profesori îi judecă profesorii, e adevărat; dar și pe militari îi judecă militarii, pe preoți numai preoții, pe miniștri numai Curtea de Casație. Deputații și senatorii nu pot fi urmăriți decât cu consimțământul colegilor lor, ceea ce este deja o judecată prealabilă, instituită tot în scopul de a asigura completa independență a membrilor Corpurilor Legiuitoare. Dacă dispoziția pusă de mine în lege nu-i plăcea, pentru ce nu a prevăzut pentru membrii Consistoriului o dispoziție la fel cu aceea pentru deputați și senatori, căci trebuința era aceeași?

Dl Arion protestează că Consistoriul este prea numeros ca să judece, pentru că responsabilitatea se împarte prea mult. Dar cu două zile mai înainte șeful d-sale, dl Carp, aruncase injurii magistratului unic și-și bătuse joc de sentințele lui[1]. Atunci ce să mai credem despre seriozitatea unui partid în care domnește o asemenea incoerență?

De altfel, dacă numărul membrilor Consistoriului constituia un inconvenient, cine spune dlui Arion că el trebuia numaidecât să judece în *pleno* și nu printr-o delegație a lui? Și ce oprea pe dl Arion să prevadă aceasta în mod expres în legea sa?

Pe preoți îi judecă azi consistoriile eparhiale, formate din preoți. Dl Vlădescu înființase și consistoriile apelative, tot pe la eparhii, și nu o dată am auzit în Sinod emițându-se părerea de a se înființa o instanță centrală de apel contra sentințelor consistoriilor eparhiale. Toate aceste instanțe sunt instanțe speciale, întru nimic diferite de aceea pe care o forma Consistoriul Superior, când funcționa ca instanță de judecată.

Dar se zice că consistoriile eparhiale, fiind formate din membri numiți cu consimțământul episcopului, emanează de la dânsul, și prin urmare sunt conforme canoanelor. Aceasta mă face să trec la o altă ordine de idei, care mă va reține un moment.

Prin art. 19 din legea de la 1909, se regulează modul de alegere a membrilor Consistoriului, alegere la care intervine și clerul, și episcopul, și ministrul. Modul acesta de alegere a fost criticat de dl Arion în diverse împrejurări, și între altele chiar cu ocazia dezbaterii legii din 1909. D-sa a cerut atunci ca membrii

1. În epoca aceea a fost câtva timp la noi în organizarea tribunalelor și instituția judecătorului unic, după legea din Anglia.

Consistoriului să fie aleşi numai de cler, fără intervenirea episcopului şi a ministrului; ba încă a căutat, prin observaţia aceasta, să justifice *post festum* opoziţia crâncenă pe care o făcuse legii. Tot atunci dl Arion a zis textual că voieşte „să dea o tribună şi un parlament preoţilor“[1]. Şi vorba aceasta l-a încântat aşa de mult, încât a repetat-o şi în prima şedinţă a Consistoriului Superior din mai 1911.

Bine, este şi acesta un mod de a vedea, pe care eu nu-l repudiez deloc; dovadă este că modul acesta de alegere figura în primul meu proiect de lege. Pe mine nu mă sperie nici eventualitatea intrării laicilor în Consistoriu, cum e în Transilvania.

Dar dacă acestea erau vederile Partidului Conservator, dacă el credea că modul acesta de alegere a Consistoriului era lucru aşa de fundamental încât din cauza lui să caute a respinge legea întreagă şi a-şi călca cuvântul, pentru ce acum nu a realizat dorinţa sa? Pentru ce dl Arion nu a profitat de schimbarea de deunăzi a legii pentru ca să introducă în ea alegerea directă pe care o cerea cu atâta violenţă la 1909, şi să dea preoţilor tribuna şi parlamentul ce le făgăduia atunci? Voi spune eu pentru ce: pentru că şi acum partidul conservator „a dat ceea ce dă el totdeauna“: făgăduieli şi vorbe goale.

Cât pentru mine, motivul care m-a făcut să adopt modul de alegere prevăzut în lege este foarte simplu: este că nu voiam să las să subziste niciun pretext pentru a se zice că legea nu e de acord cu canoanele. În adevăr, după canoane, orice autoritate bisericească trebuie să procedeze de la episcop; şi s-a pus în lege dispoziţia ca episcopul „să-şi facă observaţiile sale, dacă aleşii întrunesc condiţiile legii“, pentru a da satisfacţie acestei exigenţe a canoanelor. Şi o dată ce intervenţia episcopului era admisă, aceea a ministrului se impunea de sine.

Eu cred totuşi că cu vremea canoanele se vor putea interpreta în mod mai larg, după cum de atâtea ori s-a făcut şi la noi şi pe aiurea, şi atunci alegerea directă va deveni posibilă, cu atât mai mult că şi clerul, până atunci, se va deprinde mai bine a uza de această prerogativă.

Nu găsesc însă că este de dorit ca Consistoriul Superior să rămână un *Parlament preoţesc,* cum zicea dl Arion. Parlamentul este un loc unde se vorbeşte, şi el poate să fie un ideal pentru aceia pe care-i îndestulează vorbirea singură. Aşa este deja Consistoriul Superior, aşa cum l-a făcut dl Arion; în el se va vorbi, dar nu se va face nimic.

Eu, care preţuiesc munca rodnică şi disprețuiesc vorbăria goală, nu am căutat să dau bisericii un Parlament, ci o instituţie unde să se lucreze cu folos.

* * *

Ceea ce caracterizează Partidul Conservator şi este în acelaşi timp dovada cea mai sigură a neputinţei organice de care suferă, este că, ori de câte ori revine la guvern, principala lui ocupaţie este să strice tot ce a făcut Partidul Liberal.

1. Vezi mai înainte, p. 67.

Sunt atâtea lucruri de făcut în țara aceasta, încât orice partid care ar avea cât de puțină pricepere, cea mai modestă provizie de idei, hărnicie și obiectivitate, poate cu înlesnire să-și creeze drepturi la recunoștința țării.

Conservatorii nu se preocupă de aceasta. După ce ani de zile fac tot ce este permis și nepermis ca să capete puterea, și în fine o capătă, încă din prima zi unica lor preocupare este să strice tot, chiar când nu au absolut nimic de pus în loc. Mania aceasta dă chiar uneori loc la situații absurde și ridicole.

Așa s-a întâmplat și cu legea sinodală. Dl Arion a desființat de fapt Consistoriul Superior, care, fiind creațiune liberală, se înțelege că trebuia să dispară sub un guvern conservator. În locul lui nu a pus nimic, pentru că capacitatea guvernamentală conservatoare nu merge așa de departe.

Dar în legea liberală din 1909 mai era și o modificare adusă la art. 2. Nici ea nu a scăpat de ochiul ager al dlui Arion.

Lucrul merită să fie expus cu oarecare detalii.

Art. 2 din legea de la 1872 prescria modul de alegere a mitropoliților și episcopilor. El impunea că mitropolit nu se putea alege decât unul din cei 6 episcopi, iar episcop unul din cei 8 arhierei fără scaun. Cercul de alegere era dar foarte restrâns, și el se mai restrângea încă în cazul când unul sau mai multe locuri de episcopi sau de arhierei erau vacante în momentul alegerii.

Toată lumea înțelege inconvenientele acestor restricții. În principiu, orice alegere are cu atât mai mare probabilitate să se poată face bine, cu cât se face într-un cerc mai larg. Dar îndeosebi pentru locurile de episcopi și de mitropoliți, posturi atât de înalte, cu o răspundere așa de mare, pentru care se cer atâtea calități eminente și pentru care alegerea se face pe viață, este de o importanță capitală ca să existe putința de a se face alegerea cea mai bună posibilă.

Poate cineva să creadă în mod serios că aceste condiții se găsesc împlinite când un mitropolit se alege dintre 6 episcopi, sau și mai puțini? Chiar acum, pentru alegerea de mitropolit Primat nu erau decât 4 episcopi în prezență, căci numirea altor doi cu câteva zile înainte de alegerea Primatului nu s-ar fi putut considera decât ea un mijloc pieziș de a se eluda dispoziția legii, dacă noul mitropolit ar fi fost luat dintre dânșii. La 1909, când a fost a se alege deodată doi mitropoliți, cercul de alegere era de fapt redus la unul din trei.

Acest grav inconvenient îl putea lesne pricepe, nu numai un matematic, dar chiar un simplu jurist, a cărui minte înțelege greu puterea numerelor și nu se poate deprinde cu ideea că ele nu se încovoaie sub puterea interpretărilor sofistice, ca un simplu articol de lege. De aceea, prin legea din 1909, s-a lărgit foarte mult cercul alegerii, hotărându-se că pot fi aleși mitropoliți sau episcopi „toți membrii clerului român care, după sfintele canoane ale bisericii creștine ortodoxe, pot fi aleși".

Așadar, de o parte sistema legii din 1909, de a se putea alege oricine împlinește condițiile canonice; de alta, aceea a legii din 1872, care mărginește alegerea numai între 6 sau 8 persoane. Care era cea mai bună? Care permitea speranța unei mai bune alegeri?

Dl Arion a găsit că cea de a doua, și de aceea *a năzuit să revină* la legea din 1872. Nu zic că a *revenit* și voi arăta îndată pentru ce.

Și acum să ne judecăm puțin.

Mai întâi, cum rămâne cu venerabilele principii conservatoare? La 1909, când dl Carp găsea că eu nu merg destul de departe cu reforma mea, nu se ascundea să spună că între altele era și pentru că biserica era prea mult sub dependența clerului superior. Îmi închipuiesc că d-sa nu viza, prin aceste cuvinte, acea dependență care este naturală și care nu se poate înlătura, pentru că este impusă de însăși organizația canonică a bisericii noastre; dar trebuie să fi înțeles că organizația din 1872 nu da bisericii nici măcar libertatea de mișcări care era perfect compatibilă cu canoanele.

Între acestea, în prima linie vine însăși chestia recrutării personalului clerical superior. Este cert și nu trebuie să ne disimulăm că, după legea din 1872, clerul superior se recruta el singur pe sine și că intervenția ministrului și a celor două Camere la numirea arhiereilor și chiriarhilor era o simplă formalitate, deoarece nici nu putea determina alegeri bune, nici a împiedica pe cele rele.

În adevăr, după acea lege, pentru a se împlini un loc vacant de arhiereu, Sinodul alege trei clerici după voia lui, iar ministrul dă numirea unuia din ei; el nu poate refuza această numire, chiar dacă i s-ar părea că niciunul din cei trei recomandați nu ar merita-o. Ba s-au întâmplat cazuri când și acest drept limitat de alegere al ministrului a fost anihilat de fapt, atunci când Sinodul, voind să impună numirea de arhiereu a unei anumite persoane, îi da ca colegi pe lista de trei pe alți doi a căror numire să fie în mod evident imposibilă. Și odată ce arhiereii sunt recrutați în felul acesta, este evident că dreptul de alegere al Marelui Colegiu, în care intră și Camera și Senatul, devine iluzoriu, pe câtă vreme e limitat numai în cercul acelora cărora singur Sinodul le-a dat dreptul de a fi aleși.

Legea din 1909 făcea să dispară acest foarte grav neajuns, care lipsea în realitate pe Marele Colegiu de prerogativele sale și care se opunea ca, la un moment dat, să se facă o alegere bună în persoana vreunui cleric ale cărui merite să fie în genere recunoscute, dar care nu ar fi fost arhiereu. Ea mai avea meritul că făcea să dispară o restricție care era contrară și canoanelor, și tradiției seculare bisericești.

Am zis că legea din 1872 era, în punctul acesta, contrară canoanelor. Pentru aceasta dovezile abundă.

În prima linie, instituția arhiereilor fără scaun este ea însăși anticanonică; asupra acestui lucru aproape toți clericii noștri sunt de acord. În adevăr, în biserică nu sunt decât trei grade ierarhice: acela de diacon, cel de preot și cel de episcop. Arhiereul are rang de episcop. Dar canoanele nu admit a se hirotonisi nimeni ca episcop decât numai la o anumită eparhie; episcop fără scaun și fără eparhie, ele nu tolerează să fie cineva. Arhiereii noștri fiind tocmai în acest caz, ei sunt anticanonici. Ei nu se mai întâlnesc în nicio altă țară ortodoxă așa cum sunt la noi, și

chiar la noi ei nu existau în mod legal înainte de 1872. Ei au fost, pot zice, inventați de către legiuitorul din 1872, în scopul de a face ca Sinodul să fie destul de numeros pentru ca, în caz de judecată a unui episcop, să poată judeca cu 12 membri, după cum cere un canon; a călcat dar un canon expres și categoric pentru a satisface un alt canon; dar acesta era în opoziție cu altul, care admite, ca la nevoie, judecata episcopului să se poată face și numai de trei episcopi. De altfel așa se face în toate țările creștine ortodoxe cele mici, unde Sinoadele nu numără decât câte trei sau patru membri, ca Bulgaria, Serbia, Muntenegru.

Așadar, cei 8 arhierei fără eparhie de la noi fiind anticanonici, cu atât mai anticanonică este dispoziția din legea de la 1872, care nu permite ca episcopii să se aleagă decât dintre acești ierarhi anticanonici.

De altă parte, toate canoanele, care regulează modul de ocupare a scaunelor vacante de episcop, nu lipsesc de a cere totdeauna ca noul ales să primească hirotonisirea arhierească, ceea ce dovedește că noul ales putea prea bine să nu fie încă arhiereu în momentul alegerii.

De altfel, primele două aliniate de la art. 2 al acelei legi se contrazic în mod vădit. În adevăr, al. I zice: „Sunt eligibili la demnitatea de episcop eparhiot toți membrii clerului român care, după sfintele canoane ale bisericii ortodoxe, pot fi aleși“. Atâta era de ajuns, pentru că spunea tot al. II însă vine imediat de restrânge cu totul principiul canonic al al. I, zicând: „Episcopii eparhioți nu se pot alege decât dintre arhiereii români“. Restricție care nu ar fi avut sens decât dacă canoanele ar fi zis că numai acei membri ai clerului pot fi aleși episcopi care sunt arhierei, ceea ce este departe de a fi adevărat.

Cât pentru condiția ca mitropolitul să nu se poată lua decât dintre episcopi, ea este încă și mai puțin impusă de canoane, pe câtă vreme între mitropolit și episcop nu există nicio deosebire de rang arhieresc.

Prin urmare, restricțiile impuse de legea din 1872, pe lângă că nu permit a se face alegerea în cele mai bune condiții de reușită, sunt în același timp și contrare canoanelor. Ele sunt contrare și tradițiilor bisericii, și în special tradițiilor bisericii noastre naționale. Împrumut din un articol al dlui N. Dobrescu(20), profesor la Facultatea de teologie, lista aceasta de exemple: Nectarie, senator; Tarasie, secretar al împăratului; Fotiu, comandant al gardei imperiale, au fost ridicați de-a dreptul în scaunul de Patriarh al Constantinopolei, înainte chiar de a face parte din cler; iar Ambrosiu, încă păgân, a fost făcut Arhiepiscop de Mediolan, înainte de a apuca să se creștinească. Dovadă că alegerea de episcop putea să preceadă hirotonirea de arhiereu.[1]

---

1. Într-un studiu publicat în 1909, adică în epoca discuțiilor despre legea prezentată de Haret, de C. Chiricescu, profesor la Facultatea de teologie, se citează următoarele cazuri: Ambrosius a fost ales și confirmat episcop al Milanului (374) când nu era încă botezat. După alegere, a fost botezat și sfințit episcop. Tot așa, Nectarie al Constantinopoiului (381). Patriarhul Fotie al Constantinopolului (875) era laic când a fost ales. După alegere, a fost călugărit, apoi hirotonisit.

În biserica românească se cunosc exemple ca Dionisie Lupu, făcut mitropolit la București din simplu egumen la Tismana; învățatul Varlaam, mitropolit al Moldovei din simplu călugăr; Grigorie Miculescu, făcut mitropolit al Țării Românești la 1822 de către Grigorie Ghica, pe când nu era încă decât diacon la mănăstirea Căldărușani. Cu legea din 1872, țara ar fi fost lipsită de niște ierarhi ca aceștia, care au fost printre cei mai strălucițI pe care i-a avut ea vreodată.[1]

Aceasta a fost totdeauna tradiția țării până la 1872, ca la locul cel mai înalt să se poată ridica cel mai vrednic, fără nicio piedică. Deja la 1857, în Divanul Ad-hoc al Moldovei, când se manifestau veleități de a nu se da locurile de chiriarhi decât după considerații de naștere sau de situație, Kogălniceanu s-a opus cu îndârjire și nu a permis a se adopta această dispoziție retrogradă. Iar la 1909, când se studia modificările de adus legii sinodale, nicio voce nu s-a ridicat în clerul înalt pentru a se opune modificării așa cum s-a făcut la art. 2. În fine, chiriarhi români de peste hotare, ca învățatul episcop de la Caransebeș, Miron Cristea(22), au găsit necesară această lărgire a cercului de alegere.[2]

Dacă de la 1909 până azi părerile unora din membrii Sinodului s-au schimbat, datoria dlui Arion, ca ministru răspunzător ce este, era de a cumpăni lucrurile și a nu adera la o remodificare a legii care în mod vădit nu putea fi spre folosul bisericii.

D-sa însă nu a putut rezista tentației de a mai strica ceva din ce făcuse adversarul său politic, rămânând ca justificările să le găsească pe urmă. Să le examinăm.

Pe dl Arion îl sperie principiul prea larg al alegerii după canoane: „Este cam larg principiul! *Orice membru al clerului român*!?“ Sublinierile și semnele de spaimă și de întrebare aparțin d-lui ministru și arată îndeajuns că sunt ale unui ministru conservator; căci ce poate fi mai grozav pentru principiile conservatoare decât egalitatea aceasta de drepturi, fie chiar ea consacrată prin canoane, fie ea regula comună în toate țările ortodoxe, până și în Rusia? Căci am arătat mai sus că nicăieri, afară de la noi, nu se practică sistemul nostru de alegere care are chiar la temelia sa o nesocotire a canoanelor.

Dl ministru a spus că nu se poate alege cineva episcop sau mitropolit dacă nu este deja arhiereu. D-sa se înșeală; am arătat mai sus cum canoanele nu admit ca cineva să fie arhiereu, adică episcop fără scaun, și că ele prevăd, din contră, că „cel ales episcop nu poate fi așezat în scaun decât după ce a fost hirotonisit

---

1. *Dionisie Lupu* a fost ales mitropolit al Munteniei în 1819 și a fugit în 1821 din cauza tulburărilor Eteriei. Pierzându-și scaunul, a mai rămas câțiva ani în Transilvania și a revenit în 1827, când a devenit egumen la Mănăstirea Dealului. *Varlaam* a fost mitropolit al Moldovei între 1632–1655. El este inițiatorul Sinodului ortodox din Iași din 1612. *Grigorie Miculescu* a fost ales mitropolit al Munteniei în 1823, exilat în Basarabia de comandantul trupelor rusești de ocupație în 1829 și apoi rechemat în 1833 și pus în scaun de Kisselef(21).

2. Actualul Patriarh, atunci episcop în Caransebeș, a publicat o lucrare despre chestiunea aceasta, în care susține punctul de vedere al proiectului lui Haret.

arhiereu de către cel puțin trei episcopi“. Prin urmare, după canoane, alegerea trebuie să preceadă hirotonisirea ca arhiereu.

Dar dl Arion se teme că dacă cel ales de către Marele Colegiu nu ar plăcea Sinodului, s-ar putea ca acesta să refuze de a-i da hirotonisirea, ceea ce ar determina un conflict grav între biserică și stat. Dar aceasta s-ar putea întâmpla și în orice alt sistem; căci, dacă un asemenea conflict s-ar putea ivi, cel nou ales ar rămâne între colegii săi într-o așa stare de izolare și de antipatie, încât viața sa ca episcop ar deveni intolerabilă.

Ipoteza d-sale este o ipoteză imposibilă, care nu se poate realiza. Dacă vreodată Sinodul ar refuza să se supună unui vot al Marelui Colegiu, aceasta ar fi dovada unui conflict între biserică și stat de care nu avem niciun exemplu în istoria noastră, și pe cât știu a niciuneia din țările ortodoxe. Un asemenea conflict ar fi cu mult mai grav decât o simplă chestie de persoană. El ar trebui să aibă rădăcini adânci și depărtate, care nu pot să scape atenției oamenilor de stat; iar aceștia, dacă nu sunt incapabili sau orbi, ar fi datori să lucreze ca să-l înlăture, înainte de a se da pe față cu ocazia unei alegeri de episcop; căci niciun om cu minte nu poate admite ca un stat să trăiască purtând în coastă, ca un cuțit, un conflict de asemenea natură. Ne-a fost dat abia în zilele noastre să vedem că se găsesc oameni care cred că un stat poate trăi în mod normal, fiind conflict între puterea executivă și cea judiciară, între Coroană și puterea legislativă; dar acestea sunt stări bolnăvicioase care, dacă nu se vindecă repede și radical, duc statul la pieire.

Din acestea și din exemplele istorice citate mai sus, se vede ce valoare au părerile dlui Arion, că un simplu cleric nu poate fi ridicat deodată la locul de episcop. Cât pentru temerea ce a exprimat d-sa că, dacă cel ales ar fi căsătorit, nu ar ști ce să facă cu preoteasa lui, este bine că a exprimat-o, căci dă o nouă dovadă că d-sa nu cunoaște canoanele, de vreme ce încă din secolul VII este stabilită prin canoane condiția celibatului pentru episcopi și mitropoliți.

Dar în *Expunerea de Motive* a proiectului de lege, dl Arion da un alt motiv pentru modificarea ce propunea; anume, că modul de alegere prescris de art. 2 din legea de la 1909 ar face să dureze operațiile alegerii aproape două luni de zile.

Este serios un asemenea argument? Chiar așa de ar fi, mi se pare că o asemenea alegere are o importanță cel puțin egală cu aceea a unui deputat, pentru care cu toate acestea legea impune termene lungi de care nimeni nu se plânge. Și, dacă formalitățile erau prea lungi, dl ministru nu avea decât să le simplifice și să le scurteze. Măcar la atâta putea servi calitatea d-sale, cu care atâta se laudă, de om de legi, adică de om deprins cu formalitățile și dându-le primul loc în preocupările sale.

Și pe urmă nu tocmai acum era momentul ca dl ministru să se plângă de lungimea termenelor impuse de lege. Când d-sa a pus opt luni până să facă o alegere, chiar după ce a suprimat formalitățile de care se plângea, mai are dreptul să vorbească așa? Dacă ar fi început împlinirea acelor formalități în octombrie,

când Sinodul şi Consistoriul Superior se aflau reunite, ele ar fi fost în larg terminate până în primele zile ale lui decembrie, şi alegerea se putea face atunci cu împlinirea tuturor formalităților; pe când Dl Arion, chiar scutit de ele, nu a putut-o face decât peste alte două luni.

Când făureşte cineva argumente pentru a apăra o cauză ce nu se poate apăra, ar trebui cel puțin să şi le aleagă aşa ca să nu se întoarcă în contra sa.

* * *

Desființarea reformei din 1909, ori din ce punct ar fi privită, se prezintă dar ca o măsură retrogradă, ca un pas lipsit de chibzuială, ca un expedient destinat a da satisfacție unui răzvrătit care prin nimic nu o merita. Se puteau aduce legii îmbunătățiri de detaliu şi de redacție, care să o clarifice mai bine, să facă să dispară unele îndoieli, dar nu să se suprime şi să se facă astfel inutilă toată munca şi frământarea prin care am trecut, şi să se prepare alta pentru viitor; căci este o iluzie a-şi închipui cineva că în viața socială un progres deja realizat se poate lua înapoi fără luptă şi rezistențe.

Lipsa de prevedere pusă în această chestie a devenit evidentă imediat, cu ocazia alegerii de mitropolit Primat. La Senat, eu atrăsesem atenția dlui ministru asupra pericolului restrângerii cercului de alegere[1]. D-sa, încurajat de aplauzele majorității sale, cu cunoscuta sa încredere în sine, a răspuns prin glume uşoare. Nu-şi închipuia că din cinci episcopi şi un mitropolit nu se va găsi unul pentru scaunul Ungro-Vlahiei. Curând însă s-a lovit de realitate, şi după moartea episcopului de Argeş, dezorientarea a fost aşa de mare, încât a fost vorba de o nouă modificare în lege, abia la două săptămâni după cealaltă[2]. Niciodată matematica nu şi-a răzbunat în mod mai strălucit şi mai deplin contra presumțiunii şi a superficialității.

Cuvântul acesta poate să supere, dar nu ştiu care altul se poate aplica atunci când o lege de asemenea importanță se face fără cunoaşterea exactă nici a stării lucrurilor, nici a canoanelor, nici a trebuințelor prezente şi viitoare; mai mult decât atât, când se face cu atâta lipsă de îngrijire, încât se strecoară într-însa lucruri care se contrazic, şi între ele şi cu vorbele şi intențiile autorului legii.

Ca să dovedesc ceea ce spun, reproduc aici, unul lângă altul, textul unei părți din art. 2 al legii de la 1872, cu modificările lui din 1909 şi 1911.

După legea din 1872: „Sunt eligibili la demnitatea de mitropolit episcopii eparhioți ai țării, iar la aceea de episcop eparhiot toți membrii clerului român care după sfintele canoane ale bisericii ortodoxe pot fi aleşi. Mitropolitul Primat

---

1. Erau vacante în 1912, după înlăturarea episcopului Gherasim (Roman), retragerea mitropolitului Atanasie (Bacău) şi decesul episcopului Gherasim Timuş (Argeş), trei locuri în episcopatul nostru. Erau deci numai 4 episcopi din care se putea alege mitropolitul.

2. E vorba de Episcopul Gerasim Timuş, care fusese ales în 1893 şi a decedat în 1911.

al României, Mitropolitul Moldovei, precum şi episcopii eparhioţi nu se pot alege decât dintre arhiereii români".

După legea din 1909: „Sunt eligibili la demnitatea de mitropolit şi la aceea de episcop eparhiot toţi membrii clerului român care, după sfintele canoane ale bisericii creştine ortodoxe, pot fi aleşi".

După legea din 1911: „Sunt eligibili la demnitatea de mitropolit episcopii eparhioţi ai ţării; iar la acea de episcop toţi membrii clerului român care, după sfintele canoane ale bisericii ortodoxe de răsărit, pot fi aleşi".

Cu ocazia discuţiei din Senat, dl Arion, vorbind despre acest articol, zisese că revine la legea din 1872. E adevărat că în notele stenografice imprimate găsesc că d-sa ar fi zis că revine la principiul legii din 1872. Nepotrivirea aceasta mi se pare ciudată, mai ales că eu, care asistam la discuţie, notasem cuvântul în momentul când a fost pronunţat, şi l-am şi relevat îndată după proclamarea votului, arătând că legea propusă de dl Arion nu se potriveşte cu cea din 1872, şi că această nepotrivire între vorbele şi textul dlui ministru nu poate să fie decât din lipsa de studiu la alcătuirea legii.

Dl ministru a părut foarte încurcat de observaţia mea; dar, ca om abil ce este, a găsit o poartă de scăpare: „Eu nu am zis că revin la textul legii din 1872, dar la principiul ei".

Nu-l voi şicana pe dl Arion asupra cuvântului; dar să vedem faptele. Să se compare cele trei texte de mai sus şi se va vedea; 1) că în ceea ce priveşte alegerea de mitropolit, dl Arion revine la *textul* legii din 1872; 2) că în ceea ce priveşte alegerea de episcop eparhiot, d-sa revine la *textul* legii din 1909, iar nu la cea din 1872, care pentru aceasta cere calitatea de arhiereu.

Apoi, dacă este aşa, şi chiar admiţând separaţia subtilă pe care o face dl Arion între *textul* şi *principiul* unei legi, pe ce temei pretinde dl Arion că se întoarce numai la *principiul* legii din 1872, nu şi la al celei din 1909, pe câtă vreme situaţia textului său faţă de ambele acele legi este exact aceeaşi? Textul din 1909 relativ la alegerea episcopilor se regăseşte întocmai în cel din 1911 şi este diametral opus cu cel din 1872; şi dl Arion pretinde că este identitate de *principiu* între 1911 şi 1872, şi nu între 1911 şi 1909?

Găsesc că dl Arion a mers cam departe în suficienţa sa, când a crezut că asemenea lucruri se pot crede, numai pentru că le afirmă d-sa.

Adevărul nu poate să fie decât unul din aceste două: ori că redactarea proiectului s-a făcut cu aşa de puţină îngrijire încât s-a strecurat în el textul din 1909 relativ la alegerea episcopilor, contra intenţiei dlui ministru; ori că, la Senat, ştiind că Sinodul ceruse, asupra acestui articol, revenirea pe toata linia la legea din 1872, avuse un *lapsus linguae*[23], pe care n-a ştiut pe urmă cum să-l dreagă.

Nu pot însă lăsa să treacă nerelevate teoriile pe care a crezut de cuviinţă să le formuleze dl ministru în această ocazie.

Mai întâi ce înseamnă acea distincție pe care o face d-sa între principiul și textul unei legi? Textul nu este decât traducerea în cuvinte a principiului și nu poate să fie opoziție între unul și altul. Se poate admite că legiuitorul una ar avea în cap, și alta ar scrie să se facă? El trebuie, din contră, să redigeze textul său cu cea mai mare atenție, așa ca să nu cuprindă decât ceea ce vrea principiul legii, și nimic altceva decât aceasta.

Dacă nu face așa, una din două: ori că nu-și cunoaște limba și nu știe să exprime ceea ce cugetă, ori că cu intenții ascunse introduce antagonism între text și principiu, ca să se servească când de unul când de altul, după cum îi va veni la socoteală.

Textul din 1909 exprimă principiul că episcop poate fi ales cineva care încă nu e arhiereu; cel din 1911 reproduce pe cel din 1909; prin urmare nici principiul celui din 1911 nu poate cere calitatea de arhiereu, pentru că atunci ar fi reprodus textul din 1872, iar nu pe cel din 1909. Așadar, conform textului astfel votat, nimic nu ar putea obliga pe Marele Colegiu să aleagă numai dintre arhierei, când textul legii nu e așa.

Deși cam lungă, nu pot să mă opresc de a reproduce în întregime partea din răspunsul dlui Arion care se referă la această chestie, nu numai pentru că constituie un model rar de confuzie de idei și de lipsă de logică, dar mai ales că țin să protestez din toată puterea contra modului cum înțelege d-sa alcătuirea și înțelegerea legilor.

Iacă bucata în chestie:

„Mi se impută că art. 2 nu ar reveni la principiul legii din 1872.

Eu nu am zis că revin la textul legii din 1872, dar la principiul ei, și oricât ar crede dl reprezentant al colegiului II de Roman, ca să nu mai zic dl Haret, că nu studiez legile, dar știm cu toții că nu se reproduc întocmai legile *ad-litteram* și numai pentru acest lucru am pus textele legii pe trei coloane: legea din 1872, cea din 1909 și legea mea.

Dar am zis, domnule reprezentant al colegiului II de Roman, că revin la *principiul legii* din 1872!

Principiul legii din 1872 este că nu se pot alege mitropoliți decât dintre episcopi și episcopi dintre arhierei.

Și explicațiile pe care le-am dat au întărit spusele mele.

Îmi pare, dlor, că nu poate să fie ceva mai categoric. Căci de, dlor! O fi parlamentar tânăr dl Haret, dar nu poate să fie așa de tânăr încât să nu știe că este o deosebire între textul unei legi și spiritul ei și că se interpretează legea după spiritul ei, iar nu după litera ei, și că spiritul legii obligă pe ministrul care face legea.

Și când fac eu asemenea declarații, că ceea ce propun acum este conform cu spiritul legii din 1872, nu mai trebuie să mai pun textul întocmai ca în legea din 1872.

De ce n-am făcut-o?

Pentru că, dlor, se poate întâmpla ca un acord să intervină între puterea laică şi Sinod în privinţa numirii unui episcop, şi am vrut ca din cauza aceasta să las poarta deschisă ca să se poată stabili un asemenea acord între Sinod şi puterea laică, spre binele bisericii noastre.

„Iată pentru ce am luat formula cea dintâi din legea de la 1872 şi formula cea de a doua din legea mea".

Iată formularea pe faţă, îndrăzneaţă şi fără înconjur a unei teorii care este una din plăgile cele mai mari şi mai periculoase ale societăţii contemporane, căci sub pretext de interpretare, ea consacră practica alterării şi nerespectării legilor celor mai categorice.

Ştiinţa dreptului este, fără îndoială, o ştiinţă nobilă, şi din punctul de vedere al societăţilor omeneşti, ea este cea mai dintâi şi cea mai respectabilă din toate; aceasta însă numai cu condiţia ca ea să fie expresia întreagă şi neîntunecată a adevărului, şi numai a adevărului.

Dar s-a întâmplat cu ştiinţa dreptului ceea ce s-a întâmplat şi cu religiile cele mai nobile, când preoţii lor au învăţat arta de a face din ele formule goale.

Alături cu oamenii care înălbesc lucrând ca să perfecţioneze ştiinţa, alături cu cei care pun tot sufletul şi dragostea lor ca să facă legi bune şi drepte, înfloreşte şcoala acelora care practică metoda de a răstălmăci, de a *interpreta* tot, până şi textele cele mai evidente şi mai nediscutabile, pentru a trage din ele urmările cele mai neaşteptate şi mai contradictorii, care să servească după împrejurări şi după trebuinţele momentului. Şi în vechime a înflorit o asemenea şcoală. Adepţii ei se numeau *sofişti* şi meseria lor era de a învăţa pe tineri cum, plecând de la una şi aceeaşi premisă, să demonstreze după voie consecinţele cele mai opuse. Dar în cetăţile vechi s-au făcut legi care goneau din ele pe sofişti. Azi ei stăpânesc lumea.

Dl Arion face o lege şi spune într-însa că episcopii se pot alege în cutare fel; dar tot d-sa declară în Senat că interpretează legea aceasta în felul diametral opus şi spune curat că face aceasta pentru ca să fie posibil să explice legea ori într-un fel, ori în altul, după cum va voi.

Este admisibil, este onest aceasta? Atunci ce mai înseamnă legile, şi la ce mai servesc ele, dacă nu mai ştie cineva ce temei să pună pe dânsele? E lucru serios a pretinde că cine va voi să facă o alegere de episcop, să nu creadă textul pe care-l are sub ochi, care spune verde ce vrea, care a fost votat şi promulgat, ci să caute „Monitoarele" ca să vadă ce a putut spune un ministru de pe vremuri, la un moment de strâmtoare? Dar atunci mai simplu ar fi ca, pe cât va trăi acel ministru, să nu se uite nimeni la lege, ci să-l lase pe dânsul să facă ce va vrea; căci cine să interpreteze mai bine gândul cuiva decât el însuşi? Ştiinţa onestă se revoltă contra acestei concepţii; şi cât pentru mine, ştiinţa pe care am fericirea de a o cultiva ştiu că nu mă va lăsa niciodată să alunec pe povârnişul pe care dl Arion înaintează cu surâsul pe buze. D-sa se arată încântat, şi nu o dată mi-a dat să înţeleg cât de

superior se socotește d-sa unui simplu matematician care nu pricepe, nici nu practică răstălmăcirea textelor, pentru a scoate din ele ceea ce nu cuprind. Socotesc că este de prisos să-i spun și eu sentimentul meu în această privință.

* * *

Din cele ce preced se vede ce valoare și câți sorți de viață are legea dlui Arion. Într-o stare normală de lucruri s-ar fi cuvenit ca asupra acestor lucruri foarte grave și importante să urmeze discuții liniștite și obiective, din care poate ar fi ieșit o lucrare mai bună decât cea pe care o discut aici. În Camerele liberale așa se făcea, și toată lumea știe de ce largă libertate și de câtă deferență se bucurau oratorii opoziției, și de câte ori părerile lor își găseau chiar loc în legile ce se votau. Dar sub regimul conservator așa ceva este peste putință. În Camerele conservatoare, opoziția nu are parte decât de vociferările și de întreruperile injurioase ale majorității, care vin să se adauge pe lângă calomniile josnice și insultele triviale ale șefului guvernului. În asemenea condiții, era imposibil să se discute, și m-am mirat de pretenția dlui Arion care cerea de la mine o „opoziție franc parlamentară", d-sa, membru într-un guvern care a dezonorat regimul parlamentar.

Acum, regimul de la guvern, după ce s-a umilit în mod inutil înaintea fostului episcop de Roman, s-a ales cu o lege care nu rezistă discuției, și se află în fața unei situații în biserică tot așa de periculoasă ca și în ziua întâi. Dl Arion, care în cursul discuției a zis că principiile legii din 1909 nu sunt principii conservatoare, a dat bisericii o lege făcută după aceste principii. Noi credem că o lege făcută pentru biserică nu trebuie să fie făcută nici pe tipar liberal, nici conservator. Trebuia ca tot Partidul Conservator să amestece și aici considerațiile meschine de partid, și să creeze precedentul că până și legile bisericești să se schimbe la fiecare schimbare de guvern, deodată cu subprefecții. Nu va fi aceasta singura dovadă de nivelul la care a rămas Partidul Conservator, în fața progreselor realizate în viața noastră publică.

Chestia fostului Episcop Gherasim al Romanului

Originea și cauza aparentă a tulburării produse în biserică în acești din urmă trei ani a fost aserțiunea fostului episcop de Roman că legea votată în 1909 era contrară canoanelor, și de aici pretenția lui imperioasă ca ea să fie modificată, dacă nu chiar abrogată imediat.

Deși chestia aceasta s-a discutat pe larg, și în Senat, și în Sinod și, deși s-a dovedit atunci cu prisosință lipsa de temeinicie a pretențiilor P.S. Gherasim, este necesar să o mai limpezim aici pentru acei pe care îi poate impresiona o asemenea

învinovățire, înainte de a expune modul cum s-a desfășurat conflictul, și de a arăta care au fost factorii, cu totul străini de interesele bisericii, care au intervenit într-însul agravându-l, pentru a trage foloase din el.

Învinovățirea adusă legii din 1909 că e contrară canoanelor, se întemeia pe aceea că preoții nu pot să stea alături cu episcopii.

În acuzația aceasta, P.S. Gherasim a găsit pretextul pentru a porni toată cunoscuta tulburare de care s-a făcut vinovat. P.S.S. nu s-a sfiit chiar de a pronunța cuvântul de *erezie,* ceea ce dovedește că nu-și dădea bine seama de valoarea cuvintelor. Erezie va să zică o abatere care interesează dogmele, adică însuși fondul credinței asupra divinității, care formează fondul dogmatic al religiei, pe când modul cum era constituit Consistoriul era o chestie de organizație bisericească. Dar P.S. Gherasim nu prea era preocupat de exactitatea sensului cuvintelor; P.S.S. ținea să producă efect.

Dintre canoane, unele sunt privitoare la dogme. Acestea nu suferă nicio schimbare și au rămas nealterate, așa cum le-au stabilit conciliile ecumenice. Altele, cele privitoare la organizarea și administrarea bisericii, au suferit continue schimbări, aduse chiar, de către conciliile ecumenice și unele chiar după dânsele. Și nici nu putea să fie altfel. Organizarea bisericească a fost totdeauna în strânsă legătură cu organizarea statului, ca să nu mai vorbesc și de alte împrejurări variabile; și în timpul celor șapte secole care au trecut până la ținerea ultimului conciliu ecumenic, câte schimbări nu a suferit societatea în mijlocul căreia trăia biserica! De aceea se întâlnesc în canoane nenumărate contradicții, deoarece o chestie care în secolul al doilea fusese rezolvată într-un fel a trebuit în secolul VIII să se rezolve cu totul altfel. Exemple se pot cita oricâte. Așa conciliile apostolice prevedeau ca episcopii să fie căsătoriți, pe când mai târziu s-a impus celibatul. Pentru judecarea episcopilor s-au cerut mai întâi 3 arhierei; mai pe urmă numărul acesta s-a urcat la 12.

Se înțelege că, în cursul timpului, statele au fost silite să se conformeze acelora din canoane care li se potriveau. Spre exemplu, cum era să adopte un tribunal de 12 arhierei pentru judecarea episcopilor un stat mic care nu avea 12 arhierei, cum este Serbia sau Muntenegru?

Mai mult decât atât: de foarte multe ori, unele state au fost silite de împrejurările lor particulare să impună bisericilor lor o organizație nejustificată prin canoane, ba uneori în opoziție cu ele. Voi cita îndată cazuri precise de acestea.

Când dar s-a zis că Consistoriul Superior Bisericesc, așa cum îl organizase legea din 1909, este anticanonic, trebuia să se dovedească că nu este niciun canon care să admită o asemenea organizație și că nu este niciun stat ortodox în care să se regăsească ea.

Dar, fără a intra în citații mai lungi, e destul a se aminti că canoanele apostolice prevăd că toate afacerile bisericii să se trateze de întreaga adunare a credincioșilor; și mai sunt și altele. Iar cât pentru țările ortodoxe care au mers mai

departe decât legea din 1919, se pot cita multe: bisericile de la Carlovăț, din Bucovina, din Transilvania, din Grecia, de la Tiflis, admit toate, într-o măsură mai mult sau mai puțin largă, ca arhimandriți, ieromonahi și simpli preoți să ia parte chiar în Sinoadele respective.

Exemplul cel mai tipic însă ni-l dă Rusia. Acolo Sinodul, pe lângă un număr mic de mitropoliți și episcopi, cuprinde și doi preoți, și anume pe duhovnicul Țarului și pe protopresbiterul clerului militar. Organizația aceasta, cu mici modificări, datează de la Petru cel Mare[24] și a fost aprobată, după mijlocirea lui, de cei patru patriarhi ai Orientului, care au recunoscut în Sinodul rusesc astfel construit „un frate al lor întru Cristos", cu aceleași drepturi pe care le au și ei. Iar întrucât privește atribuțiile acestui Sinod, iată care sunt ele: alegerea și hirotonisirea episcopilor, înființarea de episcopii și vicareate, transferarea de episcopi de la un scaun la altul, luarea de măsuri în caz de boală incurabilă sau de slăbiciune a vreunui episcop. Trec sub tăcere o lungă listă de alte atribuții mai puțin importante. Și, pentru ca afirmările acestea să nu fie suspecte, arăt că ele sunt luate din două scrieri, care au o deosebită autoritate în împrejurările de față: Una este *Studiu despre ierarhia și instituția sinodală în biserica ortodoxă a Răsăritului în genere și despre ierarhia și instituția sinodală în* „Biserica Ortodoxă Română" *în special,* de Calinic Miclescu[25] și Iosif Naniescu[26], mitropoliți, și Melhisedec, episcop de Roman. Cealaltă este *Privire asupra instituției sinodale în diferite biserici ortodoxe de răsărit,* de Const. Chiricescu, însuși amicul și consilierul P.S. Gherasim în lupta întreprinsă de P.S.S. contra Sinodului și tuturor autorităților constituite ale țării.

Așadar, în cele mai multe din bisericile ortodoxe de Orient, simplii preoți sunt admiși, nu numai a face parte din instituții alăturate pe lângă Sinod, dar a lua parte chiar în Sinod, cu toate drepturile și atribuțiile cuvenite în această calitate; și această organizație se găsește chiar în Rusia, care se dă și se recunoaște ca țara binecredincioasă prin excelență.

În nenumărate rânduri l-am invitat, l-am somat pe P.S. Gherasim să spună dacă biserica Rusiei și celelalte ca dânsa sunt sau nu contra canoanelor; niciodată nu a răspuns, nici în Senat, nici în Sinod, nici în vreuna din mulțimea de comunicații ce făcea pe la gazetele de altă lege. La Sinod, după ce citea anatemele sale, se grăbea să fugă și nu răspundea un cuvânt celor care încercau să stea de vorbă cu P.S.S. Aceasta i-a permis să întrețină tulburarea atâta vreme, fără ca publicul, care nu putea urmări de aproape cele ce se petreceau, să-și dea seama de partea cui este adevărul. Dar acum când toată chestia este ajunsă în domeniul public, nimic dintr-însa nu mai poate rămânea ascuns și toate echivocurile trebuie să înceteze. De aceea din nou invit și somez pe P.S. Gherasim să declare cum privește P.S.S. biserica rusească, ca să nu mai vorbesc de celelalte: este sau nu este canonică? Da sau nu?

Îl rog să bage de seamă că, dacă și de astă dată va tăcea, aceasta va fi o dovadă că nici P.S.S., nici aceia care îi dictau hârtiile pe care avea să le citească la

Sinod, nu au ce răspunde; şi aşa fiind, ori că P.S.S. şi-a permis să tulbure biserica noastră pe tema canoanelor cunoscându-le aşa de puţin încât nici nu ştia ce se petrece în ţările ortodoxe, şi în special în Rusia; ori că ştia, şi atunci ştia de asemenea că acuzaţia P.S.S. nu era întemeiată şi atunci era îndoit de vinovat.

Ştiu bine că P.S.S. dispune de sfaturile acelora care din umbră îl povăţuiesc cum să învăluie adevărul, şi de miile de voci ale ziarului evreiesc pe care P.S.S. a crezut de cuviinţă să-l aleagă de organ în care să expună vederile sale în chestiile cele mai delicate care interesează biserica noastră drept credincioasă. Eu nu am decât vocea mea; dar îl asigur că voi şti să mă servesc de dânsa în aşa fel încât să fac să nu mai fie un singur om în ţara aceasta care să nu vadă de care parte este adevărul şi de care ceea ce este contrar adevărului.

Una din două: P.S.S. va tăcea, cum a tăcut până acum, ori, dacă va vorbi, va recunoaşte că în Rusia simplii preoţi fac parte chiar din Sinod şi iau parte la toate lucrările lui, fără ca să se fi găsit până acum cineva care să spună că Rusia este o ţară eretică şi care nesocoteşte canoanele. Şi într-un caz şi într-altul, proba va fi făcută că, chiar dacă prin legea din 1909 am fi făcut şi noi ca ruşii, chiar dacă am fi introdus pe preoţi în Sinod, ceea ce nu am făcut, totuşi nimeni nu ar fi avut dreptul, nici P.S. Gherasim, nici altcineva, să ne acuze că călcăm canoanele, precum nu acuză nici pe ruşi.

Din această dilemă nu se poate ieşi; pentru că dacă i-ar trece cuiva prin minte să spună că ceea ce este permis Rusiei şi altor ţări ortodoxe nu este permis României, aceasta ar însemna că canoanele nu au în ele nimic absolut; că ele pot varia în aplicaţia lor nu numai în timp, dar şi în spaţiu; că nu numai ceea ce era bun în ele acum o mie de ani nu mai este bun astăzi, dar că şi ceea ce convine din ele unei comunităţi creştine, nu convine alteia; şi dacă ar fi aşa, cu ce drept să pretindă cineva, un singur om, să impună unei ţări întregi, contra convingerilor şi trebuinţelor ei, o anumită interpretare a cutărui canon, numai pentru că mintea lui nu poate cuprinde alte interpretări, pe care alţii le-au văzut deja şi le şi aplică de sute de ani?

Regret că spaţiul nu-mi permite să insist mai mult asupra acestui punct; aş putea dovedi că România, departe de a se li aventurat prea mult în reforme prea înaintate, este aproape singura ţară ortodoxă în care clerul să fie ţinut aşa de la o parte de interesele bisericii cum este la noi. Şi tocmai la noi să se işte atâta tulburare atunci când încercăm şi noi să ieşim din această stare de înapoiere şi să facem un timid pas înainte! Dar atunci ce s-ar fi întâmplat dacă am fi adoptat pur şi simplu organizaţia Sinodului rusesc?

Dar norocul tulburătorilor a fost că chestiile acestea sunt foarte rău cunoscute la noi, şi de când lumea se ştie că e mai uşor de pescuit în apă tulbure.

* * *

Netemeinicia învinovățirii de necanonicitate se va vedea și mai bine după ce voi expune economia legii din 1909 și a organizării Consistoriului Superior Bisericesc.

După canoane, numai episcopii și Sinodul format din ei sunt în drept să hotărască în chestiile de dogmă și în acele de disciplină și de administrație curat bisericească. Tot ce nu intră în aceste trei categorii nu mai aparține de drept episcopului sau Sinodului și poate să cadă în competența oricărei alte autorități.

Autoritatea aceea este de ordinar puterea civilă, care și-a exercitat aceste drepturi totdeauna, fără nicio contestare serioasă din partea nimănui. Astfel, puterea civilă administrează de cele mai multe ori averile bisericii; ea plătește salarii și pensii personalului clerical, clădește și repară bisericile și mănăstirile, organizează și administrează școalele de teologie și seminarele și în genere tot învățământul religios, supraveghează purtarea și pedepsește abaterile clericilor, care sunt de natură civilă sau penală, în afară de biserică; și altele asemenea. Până aici este dreptul ei.

Ar trece însă peste acest drept și ar încălca în prerogativele episcopului și ale Sinodului, dacă ar muta pe un preot de la o biserică la alta sau l-ar opri de a servi la altar; dacă l-ar pedepsi pentru greșeli sau neglijențe în serviciul său de preot; dacă din propria sa autoritate ar destitui pe un preot sau pe un episcop. Au fost cu toate acestea cazuri când puterea civilă a trecut și peste aceste margini; dar acestea au fost adevărate uzurpări, la fel cu aceea când, spre exemplu Biserica Romei avea pretenția de a conferi și de a retrage coroana suveranilor, după placul și convenințele ei.

Drepturile episcopului, așa cum sunt hotărâte prin canoane și cum sunt lămurite aici, au fost consacrate prin art. 12 al legii sinodale din 1872, care zice: „Sfântul Sinod al Biserici Autocefale Ortodoxe Române va statua asupra tuturor afacerilor spirituale, disciplinare și judiciare curat bisericești, în conformitate cu sfintele canoane ale sfintei Biserici ortodoxe de Răsărit“.

Acest articol a rămas neschimbat în legea din 1909, unde este trecut ca art. 14, adăugându-i-se la fine: „și cu dispozițiile legii de față“.

Prin urmare, această din urmă lege a lăsat neatinse drepturile Episcopatului, așa cum sunt stabilite prin canoane. A lăsat în deplina lui competența afacerile spirituale, disciplinare și judiciare, întocmai cum le avea de la 1872.

Dar odată ce drepturile acestea ale episcopului, singurele lui drepturi canonice, au fost respectate, statul era în dreptul lui să dispună cum va crede el de cuviință de partea de atribuții care-i revenea lui și pe care le exercita el după chibzuință lui. Aceste atribuții el le exercita prin miniștrii săi, prin funcționarii săi, prin orice organ ar crede el de cuviință să creeze pentru a-i înlesni sarcina.

Așa fiind, statul era în drept să creeze și un organ ca acela al Consistoriului Superior Bisericesc, întrucât nu conferea acestui organ niciunul din drepturile

care după art. 14 din lege şi după canoane aparţineau Episcopatului, ci numai parte din atribuţiile care şi până acum cădeau exclusiv în competenţa statului.

Dreptul acesta este necontestat.

Ministrul de Culte a avut totdeauna şi are şi astăzi dreptul de a se consulta cu Consiliul General şi cu Consiliul Permanent de Instrucţie, când e vorba de programele seminarelor şi de organizarea Facultăţii de teologie. El a avut dreptul de a înfiinţa o Casă a bisericii şi de a-i încredinţa, sub autoritatea lui, exercitarea atribuţiilor ce are în materie bisericească. El are dreptul să convoace când vrea şi cum vrea un număr de oameni, fie şi preoţi, pentru a le cere sfatul, fie asupra programelor seminarelor, fie asupra celui mai bun chip de a utiliza veniturile bisericeşti, fie pentru a face un proiect de lege asupra lumânărilor de ceară.

Cine dar are dreptul de a-l opri ca, pentru asemenea consultaţii, sau chiar pentru exercitarea efectivă a parte din prerogativele care-i aparţin de drept lui, ministrului, el să formeze prin lege un organ construit în mod regulat, cu toate precauţiunile şi garanţiile pe care numai o lege le poate da, şi format tocmai din rândurile clerului, cel mai interesat pentru buna conducere a treburilor bisericeşti şi cel mai competent pentru a fi fi consultat în asemenea materie?

Aşa a fost înfiinţat la 1909 Consistoriul Superior Bisericesc.

Lui i s-a dat dreptul să ia cunoştinţă de două feluri de afaceri.

Unele priveau chestii disciplinare şi de administraţie eparhială. Acestea, după canoane, căzând în drepturile Episcopatului, Consistoriul Superior nu putea să se pronunţe asupra lor decât cu vot consultativ şi avizele lui nu aveau valoare decât după ce erau ratificate de Sinod. Cu modul acesta se respecta în întregime drepturile canonice ale Sinodului.

A doua categorie de afaceri deferite Consistoriului Superior erau din acelea care până atunci intrau în atribuţiile exclusive ale ministrului, şi asupra cărora el nu era obligat să ceară avizul Sinodului şi mai totdeauna nici nu-l cerea. Avizele acestea nu aveau dar nevoie să aibă ratificarea Sinodului, de vreme ce asemenea ratificare nu se ceruse nici mai înainte.

Aceasta este toată economia celor trei articole pe care P.S. Gherasim a socotit de cuviinţă să le atace ca necanonice, cerând ca Consistoriul Superior să nu aibă decât vot consultativ şi ratificat de Sinod în toate cazurile, chiar în acele pe care canoanele nu le confereau Sinodului, şi care nici până atunci nu cădeau în competenţa lui.

Expunerea scurtă şi simplă pe care am făcut-o aici va face să înţeleagă pe oricine cât de excesivă şi neîntemeiată era această pretenţie. De altfel, evenimentele au dovedit că chestia canonicităţii nu a fost decât un pretext pentru a se satisface doar alte patimi ale P.S.S.

Şi, cu toate acestea, dl Arion i-a intrat în voie: d-sa a făcut din Consistoriul Superior o adevărată parodie, făcând ca avizele lui să nu poată fi luate în seamă nici chiar de ministru, decât cu ratificarea Sinodului, fără să se gândească că

prin aceasta nu a făcut decât să restrângă propriile sale drepturi, pe câtă vreme mai înainte avea atâtea chestii asupra cărora nu avea impusă această servitute, la care s-a supus acum fără niciun folos.

Dl Arion a ținut numaidecât să-și lege numele de legea Sinodală. A reușit, dar nu pentru multă vreme, căci Consistoriul Superior Bisericesc, așa cum l-a făcut d-sa, parodie și inutilitate, nu poate să rămână. Ori trebuie readus a fi o instituție serioasă și utilă, ori trebuie suprimat pur și simplu. Am însă nădejdea că în Țara Românească se vor mai găsi guverne care să înțeleagă că nu se dă cu piciorul într-o forță socială ca aceea a clerului reprezentat în Consistoriu și că cel mai bun mijloc de a îndrepta treburile bisericii este tot acela de a întrebuința pentru aceasta înseși forțele bisericii.

Toată lumea înțelege aceasta și pretutindeni ideile acestea și-au făcut drum de demult. Pretutindeni unde s-a simțit o slăbire în viața bisericească remediul ce s-a aplicat a fost de a face să circule seva în întregul organism, punând legătură între părțile lui care până atunci trăiau izolate sau în antagonism unele cu altele. Chiar la noi, atunci când suflarea dătătoare de viață de pe la 1857 ne-a făcut să ne dăm seama de trebuința de a pune în mișcare toate forțele noastre sociale, cei mai mari bărbați de stat, ca Kogălniceanu, și cei mai iluștri membri ai clerului, ca Melhisedec și Neofit Scriban[1], au cerut înființarea unui Sinod, în care să intre și preoții de mir. Peste munți, Șaguna prin acest mijloc a făcut minunea de a clădi numai în câțiva ani un admirabil edificiu care este adăpostul inviolabil și al Bisericii și al naționalității românești de acolo; și azi învățatul episcop Miron Cristea de la Caransebeș aprobă reforma făcută la noi și nu o găsește anticanonică. În fine, chiar la noi Sinodul, în repetate rânduri, prin vocea celor mai mulți din membrii săi, chiar a actualului mitropolit Primat, și în special prin moțiunea sa de la 21 decembrie 1909[2], a recunoscut canonicitatea legii, care de altfel era în cea mai mare parte opera a doi fruntași chiriarhi[3].

Avem dar de o parte exemplul pus în practică al țărilor ortodoxe și în prima linie al Rusiei, precum și părerea întregului nostru Sinod și a luminilor bisericii noastre, ca Melhisedec, Scriban și Cristea, iar de alta pe singurul fost episcop de Roman care, fără să dovedească nimic, fără să fie în stare a răspunde la dovezi și argumente, are pretenția de a impune lumii întregi voința sa. Este serios aceasta? Când e vorba a se alege între știința și priceperea P.S. Gherasim și aceea ilustrului său predecesor în scaunul Romanului poate cineva sta la îndoială? Și dacă s-ar putea admite ca răzvrătirea unui singur arhiereu să fie de ajuns pentru a răsturna ordinea lucrurilor și a impune interpretări fantastice ale textelor, ar mai fi posibilă ordinea în biserică și în Stat?

---

1. Neofit Scriban (m. 1885) a fost deputat în Divanul ad-hoc, arhiereu, locțiitor de episcop de Argeș și publicist apreciat.

2. Mitropolit primat era – în 1912 – Conon Arămescu.

3. Probabil unul era fostul mitropolit Atanasie.

Încă o dată, învinovățirea de necanonicitate nu are niciun rost și nu ar fi avut chiar dacă, în loc de a fi o instituție curat consultativă în chestiile de domeniu episcopal, după cum era prin legea din 1909, Consistoriul Superior ar fi intrat și în acest domeniu, după cum e în Rusia. Iar cât pentru cuvântul de erezie, pe care de asemenea l-a azvârlit P.S. Gherasim, el este o simplă absurditate.

După cum am mai spus și în altă ocazie, legea din 1909 nu tindea să pună Consistoriul Superior nici alături cu Sinodul, nici deasupra lui. Atribuțiile lui fuseseră delimitate cu cea mai mare îngrijire în marginile canoanelor, și când s-a ivit o îndoială, cum a fost în aceea a apelurilor în caz de caterisire, ea a fost imediat rezolvată prin deplină înțelegere între Sinod și Consistoriu, fără a da loc la niciun conflict.

Așa fiind, nu pot atribui decât unei imprudențe sau necunoașterii chestiei faptul că dl ministru Arion, în diverse ocazii și în special în întrunirea majorităților de la 11 februarie curent, a vorbit despre necanonicitatea legii. Dacă ar fi cunoscut canoanele și organizația bisericească din celelalte țări ortodoxe, nu ar fi vorbit așa. Colegul său în știința dreptului, dl Dissescu, care are norocul să fi citit canoanele, atât în discuția de la Senat, cât și prin scrisoarea sa din iunie trecut, publicată prin ziare, a recunoscut că legea este perfect canonică[1]. Dar dl Arion pe ce s-a întemeiat când a afirmat contrariul? Să nu fie această aserțiune hazardată tot efectul superficialității, lipsei de studiu și dorinței nestăpânite de a produce efect momentan, a cărei victimă a mai fost și alte dați dl Arion? Dar împrejurarea de față era prea serioasă pentru ca fiecare vorbă a ministrului să nu fie cumpănită de două ori înainte de a fi zisă. Când un ministru spune că în România nu este permis ceea ce este permis în Rusia, ba încă cu mult mai puțin decât ceea ce ce face se acolo, el spune o vorbă gravă care poate să aibă urmări nici nu se știe când. Este ca o abdicare a statului român la un drept al lui, pe care-l exercită fără nicio piedică celelalte state ortodoxe; este consacrarea unei stări de inferioritate pentru noi față de celelalte comunități de legea noastră, inferioritate pe care nimic nu o justifică; este a lega mâinile statului nostru pentru ziua când s-ar ivi vreodată necesitatea de a face și noi ceea ce au făcut alții, eventualitate pe care azi nu o avem în vedere, dar care, cine știe, se poate să se impună cândva, cu consimțământul tuturor. În ziua aceea cineva care ar voi să repete exemplul P.S. Gherasim ar găsi sprijin în vorbele unui fost ministru, care, ca reprezentant al statului, renunțase la un drept cert al statului, pe când același ministru promitea înființarea unui parlament preoțesc, care în adevăr era contrar principiului organizării bisericești. Asemenea exemple de lipsă de șir în idei nu sunt recomandabile.

---

1. Dissescu zice în cuvântarea sa (Dezbaterile Senatului 1908–1909, p. 381) că a cunoscut primul proiect al lui Haret, care prevedea ca în Sinod să intre și preoți și l-a *susținut;* dar Haret (după cum declară și în broșura aceasta) a renunțat la ideea aceasta, ascultând sfatul episcopilor și mitropoliților și a pus în loc înființarea Consistoriului superior. Altădată (Dezbaterile Senatului 1908–1909, p. 331) zice că „la 1857 *s-a dorit* înființarea Sinodului *cu preoți*".

* * *

Ca să se vadă și prin o nouă dovadă câtă lipsă de consistență are zgomotul făcut împrejurul chestiei canonice, voi arăta care a fost și este încă atitudinea fostului episcop de Roman în alte chestii în care canoanele sunt în adevăr călcate.

Toți membrii Sinodului recunosc și repetă că legea asupra clerului din 1893 a restrâns cu totul autoritatea episcopilor și a știrbit drepturile lor canonice cele mai nediscutate.[1] Prin acea lege, puterea civilă se amestecă în chestiile de înființare și desființare de parohii, de autorizația de a se clădi biserici; ea intervine la numirea și revocarea protoiereilor, funcționari curat bisericești, care până atunci depindeau exclusiv de autoritatea episcopală; ea se amestecă în numirea și revocarea membrilor consistoriilor eparhiale care exercită dreptul episcopal de disciplină preoțească; ea poate trimite pe preoți în judecata consistoriilor, iar prin înființarea defensorilor eclesiastici, funcționari care depind exclusiv de Ministerul Cultelor, se amestecă în cele mai multe afaceri de domeniul pur bisericesc și cu deosebire de cel disciplinar; în fine culmea a fost atinsă în anul 1906, când s-a admis pentru preoții dați în judecată dreptul de a avea apărători dintre laici. Aceștia, bineînțeles, în discursurile lor, numai de autoritatea episcopului nu se preocupau. Scandalul a luat repede așa proporții, că a trebuit să se revină asupra acestei dispoziții.

În toate aceste cazuri, amestecul puterii civile în chestii de disciplină și de administrație curat bisericească este evident, și aceasta constituie iarăși în mod evident o știrbire a canoanelor. Cu toate acestea, legea a fost votată la 1893 fără nicio opoziție a episcopilor. Singuri mitropolitul de pe atunci al Moldovei și episcopul Dunării de Jos s-au ridicat contra ei. Cât pentru P.S. Gherasim Safirin, care pe vremea aceea protesta cu vehemență contra înlocuirii potcapului preoților prin pălărie, nu a găsit nimic de zis contra acelei legi în adevăr anticanonice; iar după ce a devenit episcop s-a supus ei în tăcere și nu a pomenit niciodată, în nicio ocazie, despre violarea canoanelor. Scrupulele canonice ale P.S.S. nu s-au deșteptat decât târziu de tot, dar nu acolo unde trebuia.

Îmi cade sub mână un alt exemplu. După canonul 107 de la Cartagena, cei divorțați nu mai au dreptul de a se căsători din nou. Nici la noi, nici nicăieri canonul acesta nu se respectă, și însuși P.S.S. Gherasim, în timpul carierei sale bisericești, pe câți divorțați nu va fi cununat! Atunci cum rămâne cu respectul fanatic pe care-l profesează pentru litera canoanelor?

În fine, P.S. Gherasim a recunoscut însuși, atât în Senat, cât și în Sinod, cât și cu ocazia procesului de astăvară, că arhiereii fără scaun sunt necanonici. Sunt canoane exprese și neabrogate care condamnă în mod absolut hirotonisirea

1. E vorba de legea „asupra clerului mirean și seminariilor“ de la 1 iunie 893, modificată la 1 martie 1895.

cuiva ca arhiereu altfel decât ca episcop al unei eparhii. Dacă era aşa, şi dacă P.S.S. nu admite depărtarea de la canoane, era logic ca să nu fi admis să fie arhiereu necanonic înainte de a fi episcop; sau cel puţin să nu fi contribuit chiar P.S.S. la violarea canoanelor, consfinţind însuşi noi arhierei fără scaun, cum a făcut la 24 mai 1909, cu P.S.S. Nicodim Băcăoanul. La 1909, când cu modificarea legii sinodale, P.S.S. s-a răzvrătit asupra ei pe chestia Consistoriului Superior, a cărui necanonicitate era departe de a fi evidentă, dar nu a cerut să se suprime instituţia evident necanonică a arhiereilor fără scaun. În punctul acesta, călcarea canoanelor nu jignea pe P.S.S.

Un lucru reiese în mod neîndoios din toate acestea; este că violarea canoanelor prin crearea Consistoriului Superior nu a fost decât un pretext, în temeinicia căruia niciun moment nu a crezut nici însuşi P.S.S. Adevăratele mobile ale răzvrătirii P.S.S. au fost cu totul altele, pe care nu voi lipsi să le dau pe faţă fără înconjur.

Cât pentru guvern, de canoane el se tulbură încă şi mai puţin. Dacă a combătut legea şi în 1909 şi acum, dacă a contribuit atât de mult ca să transforme într-un scandal fără precedent o chestie care altfel se putea regula relativ lesne, aceasta a fost din ură politică, din calcule meschine de interes de partid, din mania de a nu lăsa nimic în picioare din ceea ce au făcut alţii, din spaima că prin legea lor liberalii îşi fac prea multă popularitate, şi alt nimic.

* * *

Chestia canonicităţii legii din 1909, de care ne-am ocupat, şi împrejurul căreia s-a făcut atâta zgomot, este numai unul din elementele crizei bisericeşti, şi cel mai puţin însemnat din ele. Mult mai însemnate sunt înseşi personajele care au produs şi au întreţinut conflictul, şi printre dânsele în prima linie se pune P.S.S. Gherasim Safirin, fostul episcop al Romanului. Pentru înţelegerea celor ce urmează, trebuie mai întâi să-l cunoaştem mai de aproape.

Este imposibil să refac aici discursul meu din Senat din zilele de 15, 16 şi 17 decembrie 1909, când, pentru a zugrăvi pe acel care pretindea să facă morală ţării întregi, m-am mulţumit să povestesc în auzul Senatului surprins şi indignat un foarte lung şir de fapte ale P.S.S., întemeiate pe acte, dintre care o bună parte le-am şi citit atunci.[1]

Dl ministru Arion, vorbind despre şedinţele acelea, a spus în mai multe rânduri, că eu aş fi insultat atunci, şi încă în mod trivial, pe episcopul de Roman. Aceasta nu este exact; dezbaterile au fost publicate şi le poate vedea oricine. Cauza pe care o apărăm eu era aşa de tare, încât nu avea nevoie să fie înjosită

1. Acest discurs e publicat în colecţiunea de faţă, vol. VI, p. 281 şi urm.

prin insulte, care de altfel nu sunt în obiceiurile mele. Insulta şi calomnia sunt arma inconştienţilor, care cred că prin ele îşi pot infiltra forţe pe care nu le au. Eu m-am mulţumit să înşir fapte certe şi nediscutabile, fără chiar să comentez multe din ele. Dacă faptele acestea nu erau spre lauda celui care le făcuse, asta era vina lui, dar nu însemna că-l insultam când i le puneam sub ochi.

Dar dl Arion care mă acuză de un fapt pe care-l ştie bine că nu este adevărat, a insultat în adevăr în modul cel mai trivial posibil pe Mitropolitul Primat în ziua de 12 martie 1909, când în plin Senat i-a aruncat în faţă vorbele că „spune neadevăruri“ şi că „nu ştie ce vorbeşte“. Acestea sunt în adevăr cuvinte triviale, contra cărora Senatul întreg a protestat şi a cerut chemarea la ordine a celui care le pronunţase. Şi acum tocmai cel vinovat de asemenea faptă are curajul să mi-o atribuie mie! E cert că dl Arion îşi merită locul într-un guvern care are toate îndrăznelile.

Dar să revenim la fostul episcop.

Putem zice că la 1909, când opoziţia de atunci a întreprins să facă P.S.-lui Gherasim o reputaţie de om sfânt şi de martir, a fost o surprindere generală şi în cler şi în eparhia Romanului, care cunoşteau temperamentul P.S.S. şi chipul cum înţelegea să-şi conducă eparhia. Se cunoşteau conflictele sale cu răposatul episcop Ghenadie Enăceanu[1], binefăcătorul său, şi chiar cu Sinodul, când atunci, ca simplu arhimandrit, a comis prima sa răzvrătire contra unei decizii a Sinodului, în chestia costumului preoţilor. Din faptele sale de episcop, am citat în Senat exemplul unui preot care, seducând pe femeia unui săţean, a fost luat sub protecţia P.S.S. şi apărat de orice pedeapsă, pe când săteanul era ameninţat de P.S.S. cu afurisenia; şi exemple de acestea am citat atunci multe, precum şi exemple de cei mai buni şi corecţi preoţi urmăriţi de ura P.S.S. cu o înverşunare fără pereche. Am citat cazul penitenciarului de la Târgul-Ocnii, unde condamnaţii au rămas zece ani fără preot şi erau siliţi a se adresa preotului catolic şi chiar rabinului, pentru că P.S.S. proteja pe un oarecare preot; de asemenea şi cazul analog de la Spitalul din Focşani, unde se adăuga circumstanţa agravantă că P.S.S. nesocotea şi un vot al Camerei şi o sentinţă a Curţii de Casaţie. Am spus cum impunea taxe ilegale, care erau o piedică pentru frecventarea bisericilor de către oamenii săraci, fapt pedepsit de lege, şi le menţinea, cu toate protestările oamenilor şi cu toate intervenţiile ministerului. Expunerea acestor fapte şi a multora la fel a ocupat atunci două şedinţe[2]; dar de atunci s-au mai adăugat şi altele, cum e acela de a fi oprit pe un frate al său în arhierie să meargă în eparhia Romanului pentru a se închina pe mormântul părinţilor săi, de a fi

1. Ghenadie Enăceanu (1837–1898) a fost episcop al Râmnicului (1886–1898). În timpul păstoririi lui, episcopul Gherasim din 1911 era director al Seminarului din Râmnicul Vâlcii şi Haret era secretar general al Ministerului de Instrucţie. Atunci Gherasim a fost scos din directorat.

2. Din decembrie 1909. Vezi nota de la p. 92.

hirotonisit contra legii pe nişte călugări care nu fuseseră seminarişti, pentru a-i scuti de armată, de a fi caterisit pe nişte preoţi pentru că cununaseră religios pe nişte tineri, deja căsătoriţi civil, care trăiseră în concubinaj, deşi era o instrucţie circulară a Sinodului în sensul acesta.

Ar fi imposibil să înşir aici din nou lunga serie de fapte care arată că nici temperamentul, nici actele P.S. Gherasim nu sunt deloc compatibile cu ideea ce ne facem noi despre sfinţi. Nu ne închipuim pe sfinţi protejând pe cei imorali, persecutând pe cei buni, fiind în ceartă cu toată lumea, tulburând liniştea sufletească a credincioşilor din eparhie prin măsuri nechibzuite şi inutile, lipsindu-i chiar de ajutoarele sufleteşti şi silindu-i a le cere de la cei de alte rituri. Ce propagandă străină putea să facă bisericii noastre mai mult rău decât aceste purtări ale unui chiriarh al ei?

Acest caracter agresiv şi violent care-l stăpâneşte până într-atâta încât îl face să nu mai ţină seamă nici de legi, nici de cele mai elementare convenienţe, s-a dat cu prisosinţă pe faţă în cursul conflictului bisericesc şi al procesului din iunie trecut. Ca să nu mai pomenesc de altele, dintre care unele vor veni de la sine în cursul acestei expuneri, cine nu-şi aduce aminte de nemaipomenita şedinţă de astă vară a Sinodului, în care P.S. Gherasim, cuprins de o adevărată furie, a devărsat asupra tuturor fraţilor săi din Sinod cele mai neauzite acuzări, calomnii neîntemeiate nici pe cea mai slabă umbră de dovadă, culese de prin gazetele de scandal şi de prin cancanurile de mahala, unele poate plăsmuite chiar atunci pe loc? Ce nivel moral, ce mentalitate specială trebuie să aibă acela care, fără nicio trebuinţă şi fără nicio dovadă, se complace în mijlocul acestor orori şi cu voluptate le desfăşoară în ochii vrăjmaşilor bisericii!

Tot atunci P.S.S. a crezut de cuviinţă să aducă chestia destituirii sale de către dl Sturdza, în 1885, din direcţia seminarului din Râmnicul Vâlcei şi a cauzelor care au produs-o. Stăpânit de pornirea sa, P.S.S. a mers până a acuza de „calomnie odioasă“ pe dl Sturdza şi pe mine.

Întrucât mă priveşte, nu voi releva insulta P.S. fost Episcop; dar nu e tot aşa pentru dl Sturdza. Omul acesta, ajuns la vârsta de 80 de ani după o viaţă întreagă consacrată binelui ţării şi contra căruia nici cei mai vajnici duşmani ai lui nu au putut niciodată dovedi nimic necorect, astăzi a părăsit lupta. Dacă nu sfinţenia caracterului cu care este investit, cel puţin cea mai elementară bună cuviinţă ar fi impus P.S. Gherasim să-şi stăpânească gura şi să-şi măsoare cuvintele. Dl Sturdza, în toată viaţa lui, a iubit şi a respectat biserica, nu ca un Tartuffe[27] ipocrit care învăluie în haina pietăţii patimile şi urile lui, ci ca om convins şi cinstit. Cel puţin ca atare, numele lui trebuia să insufle cel mai desăvârşit respect P.S.S.

Ca să fie acuzat cineva de calomnie, şi încă odioasă, trebuie să fie dovedit că a formulat acuzaţii fără niciun temei, şi ştiind că nu au temei. Aşa a fost în chestia care a adus destituirea de la 1885? Măsura dlui Sturdza a fost impusă de constatările făcute de doi delegaţi, dintre care unul era inspector general şi celălalt medic, şi de mărturisirile celor învinuiţi, din care reieşea că directorul nu-şi

făcea datoria de a priveghea și de a reprima unele apucături rele în școala sa, ba încă da înaintare unora din vinovați, deși-i știa vinovați. Actele există. Iar după dl Sturdza s-au schimbat atâția miniștri, de toate nuanțele politice. Dacă măsura dlui Sturdza ar fi fost pornită din pasiune și nu avea niciun temei, pentru ce nimeni nu a dat P.S. Gherasim satisfacția la care ar fi avut drept, și care nu putea fi alta decât restituirea locului de director? Dar nu, niciun ministru nu a avut curajul acesta; faptele au fost nediscutabile, și dl Sturdza a fost în dreptul lui să destituie pe acel care-și înțelegea în mod așa de curios datoriile sale.

Mă întreb ce interes va fi avut P.S. Gherasim să ridice chestia aceasta, el de la sine. La Senat, când l-am acuzat, despre incidentul acela eu nu am pomenit nimic. Dl Dissescu însă, care apăra pe P.S.S., a crezut de cuviință să-l ridice d-sa, iar P.S.S. s-a apărat pe urmă „în mod victorios“ cum i-a plăcut să spună în Sinod. Cine a asistat la ședința aceea a Senatului își aduce, desigur, aminte cât de victorioasă a fost apărarea P.S.S.

Se înțelege că nu tocmai eu, care la 1885 serveam sub dl Sturdza, puteam fi cruțat de furia P.S. Gherasim; de aceea, în cursul procesului de astăvară a știut să-și plătească datoria; dar se pare că și de astă dată a depășit măsura până într-atâta, încât nu numai Sinodul, dar însuși dl ministru Arion a fost silit să intervină.

Întreaga purtare a fostului episcop de Roman dă dovada unui temperament de o violență neauzită, care a devenit evident pentru toată lumea cu ocazia tristelor evenimente din urmă. Nu a fost om care să nu înțeleagă că, nu unui cleric înalt, dar nici unui laic de cea mai modestă condiție socială nu-i era permis să dea spectacolul unei așa dezlănțuiri de ură, și mai ales în modul așa de puțin demn în care l-a produs. Și dacă P.S.S. știa să pună mâinile pe piept și că citeze pe Sf. Părinți, la fiecare dată când profera injuriile și calomniile sale, lumea nepărtinitoare știa bine ce nume să dea purtării P.S.S.; în orice caz, nu pe acela de sfânt.

Violența și nestăpânirea de sine, setea de reclamă, dar mai ales setea de a face inamicilor săi cel mai mare rău posibil l-au împins pe P.S. Gherasim la fapte care depășesc închipuirea. Nu voi cita decât amenințarea pe care a cutezat să o profere în ședința Sinodului din 21 mai trecut că, dacă nu i se va da dreptatea așa cum o pretindea P.S.S., se va adresa nu numai tribunalelor țării, dar și la bisericile ortodoxe străine. Această aberație criminală singură ar fi fost de ajuns pentru a-i lua dreptul de a mai ocupa un scaun episcopal și pentru a-l arăta în adevărata lui lumină. Din norocire, de astă dată explozia indignării generale a fost așa de mare, încât până și organul oficios al guvernului[28] a fost silit să protesteze, cu toată atitudinea ambiguă pe care a ținut-o în tot cursul afacerii.

* * *

Dacă P.S. Gherasim Safirin a fost principalul actor și agent în desfășurarea evenimentelor care au făcut atâta rău bisericii, mai este o întreagă bandă care l-a ajutat în trista sa întreprindere. Banda aceasta este formată din tot felul de indivizi

fără scrupule, hotărâți la orice, fie pentru a-şi exercita răzbunările, fie pentru a pune mâna, într-un fel sau în altul, pe conducerea treburilor bisericii şi pe foloasele ce decurg din ele pentru cei pe care nu-i încurcă prejudiciile moralei. Se găsesc într-însa profesori universitari, ba încă teologi, preoți goniți de la altar, călugări fugiți din mănăstire, renegați, oameni de alte confesiuni şi de alte religii, chiar evrei, indivizi condamnați de justiție, nenorociți fără mijloace cunoscute de existență. Această bandă neagră este cea care, în tot timpul scandalului, a servit de sfătuitor şi de inspirator Prea Sfântului care pretindea să readucă cinstea şi morala în biserică. Ea-i alcătuia memoriile, petițiile şi anatemele pe care P.S.S. venea să le citească în Sinod sau le înainta până şi M.S. Regelui. Ea-i pune în gură vorbele ce avea să zică, răspunsurile ce avea să dea; de aceea P.S.S. niciodată nu cuteza să stea la discuție după ce citea hârtiile pe care le aducea, făcute de alții. Orice i se spunea, tăcea până a doua zi, când venea cu răspunsul pe care i-l preparaseră acoliții şi pe care P.S.S. nu făcea decât să-l recite. Banda neagră este cea care ținea legătura cu presa evreiască, căreia prea piosul şi prea creştinul episcop găsea de cuviință să-i facă confidențele sale, să-i expună vederile sale asupra purificării bisericii, să-i comunice scandalul cel nou pe care-l mai pusese la cale pe seama fraților săi în arhierie. Banda neagră scotea la iveală martorii falşi, combina infamii nouă, pregătea scandalul inedit care să alimenteze curiozitatea bolnăvicioasă a unei anumite prese. În fine, banda infamă este cea care, abuzând în modul cel mai mizerabil până şi de scrisorile confidențiale, a ştiut să pună în mâna P.S. Gherasim singurele arme potrivite pentru satisfacerea răzbunărilor sale.

Când urmăreşte cineva de aproape cele petrecute în timpul scandalului bisericesc, nu poate să se apere de un sentiment de adâncă îngrijire, nu numai pentru biserică, dar pentru starea morală a societății româneşti în genere. Fără îndoială, şi în societățile cele mai bine constituite se pot găsi indivizi lipsiți de fond moral, care să înjghebeze campanii în felul celei contra mitropolitului Atanasie[29]; dar nu putem crede că pe aiurea revolta opiniei publice față de mijloacele puse în mişcare ar fi tolerat ca scandalul să dureze mai mult de doi ani, fără ca vinovații să fie tulburați în opera lor. Trebuie să fie ceva bolnav în societatea unde asemenea fapte se pot petrece în linişte, pe față, unde orice om lipsit de ruşine îşi poate permite orice, pe când ceilalți privesc indiferenți, fără mirare şi fără indignare. Putem zice că biserica, în chestia aceasta, a suferit consecințele inerției sale, căci dacă ea în trecut ar fi exercitat influența ce era datoare să exercite, scepticismul general nu era să ajungă în gradul acesta.

Trebuie să amintesc că cheia întregului scandal a fost o scrisoare confidențială adresată în 1899 de către P.S.S. Atanasie, pe atunci episcop de Râmnic, intimului său amic, dl C. Chiricescu. Această scrisoare conținea un secret a cărui divulgare putea face rău P.S. Atanasie. Orice om care ar fi avut un pic de onoare s-ar fi grăbit să distrugă această scrisoare. Dar dl Chiricescu nu a făcut aşa; a pus sub cheie scrisoarea intimului său amic, care avusese încredere într-însul, şi a

păstrat-o pentru ziua când, cine ştie, putea să se certe cu dânsul, pentru ca atunci să-i servească de armă contra lui. Şi a aşteptat opt ani, până ce prietenia a dispărut, din cauză că P.S. Atanasie, ca membru în Sinod, fusese cauza ca dl Chiricescu să-şi piardă locul de director la Tipografia cărţilor bisericeşti. De atunci, acest personaj a început un adevărat şantaj, ameninţând mereu cu publicarea scrisorii. În decembrie 1909, după ce a izbucnit conflictul din Sinod, când P.S. Gherasim era în punctul de a fi caterisit, dl Chiricescu a pornit pe la toţi membrii Sinodului şi pe la oamenii politici cei mai cunoscuţi, citindu-le scrisoarea, pe care mai pe urmă a şi publicat-o în facsimile tot în gazeta obişnuită a P.S. Gherasim[1].

Acest domn, capabil de a comite o asemenea infamie, era prietenul intim şi consilierul P.S. Gherasim, cu care împreună punea la cale tulburarea din biserică. Prin asemenea infame mijloace pretindea P.S.S. să aducă morala şi curăţenia în biserică. Nici atâta simţ moral nu avea, ca să-şi dea seama de monstruozitatea faptei sale, care dezonora biserica cu mult mai mult decât o intrigă veche de 12 ani, care trecuse neştiută de nimeni şi care nu dăduse loc la niciun scandal.

Pe lângă faptul acesta, care a fost punctul culminant al lucrurilor nedemne comise în această afacere, rămân palide celelalte. Şi doar au fost destule. Încă înainte de anatemele P.S. Gherasim, un preot decăzut cercase să înjghebeze un proces de calomnie la curtea cu juraţi, cu care ocazie se plănuia un întreg scandal contra fostului Primat; dar planul a fost zădărnicit prin înţelepciunea judecătorilor.

Altădată se punea la cale o ridicolă acuzare de plagiat; dar cel care avea să o susţină avea grija ca mai dinainte, în mai multe rânduri, să prevină pe mitropolit de ce are de gând să-i facă şi să-i pună condiţiile cu care ar consimţi să tacă; mizerabilă încercare de şantaj, care ar fi trebuit să ducă pe autorul ei în faţa Tribunalului corecţional.

Alţii umblau pe la Râmnicul Vâlcii, răscolind tot trecutul din vremea episcopatului lui Atanasie şi căutând să descopere, şi la nevoie să plăsmuiască, lucruri de care să se poată agăţa calomnia.

Gazeta de scandal pusă în serviciul cauzei P.S. Gherasim continua zilnic, în timpul acesta, cu aţâţările şi minciunile sale, inventând pe toată ziua noi ticăloşii, precum revolta ţăranilor de la Tulburea, din cauză că li s-ar fi profanat biserica, sau orgia de la Vârfuri (Dâmboviţa), unde Primatul sfinţise o biserică în zilele acelea, fiind faţă şi însuşi dl ministru Arion.

De altă parte, cei câţiva renegaţi, care erau printre principalii promotori ai întregului scandal, continuau cu provocările lor prin ziarele pe care le creaseră anume pentru această ocazie. În înţelegere cu dânşii lucrau câţiva preoţi goniţi din biserică şi câţiva inşi fără căpătâi. Şi, în fine, peste toţi venea să se adauge fostul mitropolit Ghenadie, care găsea potrivit momentul pentru a încerca să-şi recapete scaunul, şi care era dispus să nu cruţe nimic pentru aceasta.

---

1. Acestea s-au publicat în ziarul „Adevărul“.

* * *

Aceştia au fost oamenii şi armele cu care s-a pregătit şi s-a urmărit ani de zile realizarea unuia din cele mai mari scandaluri din câte au agitat vreodată biserica de Orient. Se regăseşte o situaţie analogă în Rusia, în secolul XVII, în timpul lui Alexie Feodorovici, când Patriarhul Nicon, om energic şi hotărât să îndrepte starea bisericească şi să stârpească abuzurile, a fost răpus după o luptă de mai mulţi ani, dusă contra lui cu cea mai sălbatică înverşunare de către acei care se simţeau ameninţaţi în liniştita lor folosire de starea anarhică în care se afla până atunci biserica rusească. Şi, lucru curios, asemănarea merge până acolo, că şi atunci acuzaţiile contra lui Nicon erau tot de imoralitate, iar cei care le formulau şi care organizaseră complotul erau tot la fel cu care cei au operat şi la noi. În fine, şi acolo, în cele din urmă, cu toată lipsa unei opinii publice luminate, dreptatea a triumfat şi s-a văzut cât de sus era Nicon faţă de detractorii lui.

Ostilităţile făţişe contra mitropolitului Atanasie au început la 12 octombrie 1909. În ziua aceea, P.S.S. fostul episcop de Roman a citit în Sinod prima din seria libelelor(30) sale, aceea în care arunca anatema asupra ambilor mitropoliţi şi asupra episcopului de Huşi Conon, sub pretext că susţinuseră în Senat modificarea, pe care P.S.S. o pretindea că este anticanonică, a legii sinodale.

Ştiu că fapta aceasta s-a părut aşa de monstruoasă, încât apărătorii P.S. Gherasim, şi el însuşi, au pretins mai pe urmă că nu a înţeles să arunce anatema asupra celor trei chiriarhi, ci numai să citeze texte din canoane. Dar broşura este de faţă, şi dezminte pretenţia aceasta. De altfel însuşi P.S. Gherasim a recunoscut în şedinţa Sinodului din 22 iunie 1911 că anatematizase în adevăr pe cei trei chiriarhi. Dar afirmaţiile P.S.S. variază totdeauna după trebuinţele momentului, fără să se preocupe de dezminţirile ce-i dau faptele şi propriile sale scrise.

Discuţia şi votarea legii în Senat avusese loc în martie, adică cu şapte luni mai înainte. În intervalul acesta, sau cu puţin înainte, se petrecuseră lucruri care trebuie să fie amintite.

Proiectul de lege fusese citit şi discutat cu toţi chiriarhii, mai întâi într-o conferinţă la Mitropolie, şi pe urmă în mai multe altele, dintre care cea din urmă la Senat, iarăşi împreună cu toţi chiriarhii. La dezbaterile acestea luaseră parte în mod activ mai toţi cei de faţă; singur P.S. Gherasim s-a ţinut în rezervă şi nu a zis nimic, nici în favoarea legii, dar nici contra ei.

În timpul acestor discuţii, scaunul mitropolitan din Bucureşti a devenit şi el vacant prin moartea I.P.S.S. Iosif Gheorghian.[1] Acel al Moldovei rămăsese vacant deja cu o lună înainte, prin demisia I.P.S. Partenie Clinceanu[2].

---

1. Iosif Gheorghian (1828–1909) a fost de două ori mitropolit primat: 1886–1893, 1896–1909.

2. Partenie Clinceni (m. 1901) a fost episcop al Dunării-de-jos şi apoi mitropolit al Moldovei între 1902 şi 1908, când a demisionat.

În una din zilele acelea, dl C. Chiricescu a întâlnit pe dl P. Gârboviceanu, administratorul Casei Bisericii, şi între altele i-a zis textual: „De ce nu alegeţi şi pe Gherasim Mitropolit? El e cel mai bun şi va fi şi pace în biserică“.

Dl Gârboviceanu mi-a raportat îndată vorba aceasta. Mărturisesc că nu i-am dat atunci nicio importanţă, căci, neştiind care era fondul moral al dlui Chiricescu şi al amicilor şi complicilor săi, nici că d-sa poseda scrisoarea din 1899 a P.S. Atanasie, nici urzelile pe care le înjgheba pe baza ei, nu mi-am putut închipui cum va putea biserica să fie tulburată în pacea ei, pentru că P.S. Gherasim nu se va alege mitropolit. De altă parte, nu puteam să recomand această alegere, pe câtă vreme cunoşteam nesfârşitele conflicte cu toată lumea la care da naştere fără încetare P.S. Gherasim în eparhia sa, şi nu puteam să mai măresc încă cercul şi gravitatea lor, prin ridicarea în scaunul de mitropolit a autorului lor.

S-a văzut pe urmă că atât dl Chiricescu, cât şi P.S. Gherasim, s-au ţinut de cuvânt; pace în biserică nu a mai fost.

Cu toate acestea, în primele timpuri nu se părea că atitudinea P.S.S. va fi ceea ce a devenit pe urmă.

Prima sa manifestare ostilă contra legii a fost la Senat, când a luat cuvântul ca să o combată. Deşi nu împărtăşeam vederile sale, şi deşi nu dam citaţiilor sale din canoane aceeaşi semnificare ca şi P.S.S., cuvântările sale nu au depăşit dreptul ce avea de a-şi spune părerile. E adevărat că rezistenţa sa a fost primită cu bucurie de opoziţia din Senat, care a întemeiat pe dânsa speranţele unei sciziuni mai serioase în Episcopat şi prin urmare posibilitatea unor grave încurcături pentru guvern. De aceea, se făcură silinţe mari pentru a îndemna şi pe alţi episcopi să intre pe aceeaşi cale. Am analizat mai sus această atitudine şi, întrucât priveşte pe junimişti, care erau angajaţi prin vorba şefului lor, am şi caracterizat-o cu singurul nume ce merita. Dar exemplul P.S. Gherasim nu fu urmat de niciunul din colegii săi; unii nu luară parte la discuţie; iar ambii mitropoliţi şi episcopul de Huşi apărară legea cu energie, cu toate atacurile ce suferiră din partea dlui Arion şi care trecură de toate limitele permise.

Legea fu votată cu mare majoritate, iar P.S. Episcop de atunci al Romanului făcu declaraţia formală că datoria bisericii este de a respecta legile pe care şi le dă statul, chiar în cazul când ele nu sunt cu totul în acord cu vederile ei.

Veni pe urmă sesiunea de mai a Sinodului. P.S. Gherasim luă parte regulat la toate şedinţele lui, fără să ridice niciun incident privitor la noua lege; ba încă, fiind ales în comisia pentru alcătuirea regulamentului ei, nu demisiona dintr-însa, ci se mulţumi să declare că nu va lua parte la lucrările ei, de vreme ce combătuse legea.

În fine, la 25 mai, acelaşi an, fiind invitat de mitropolitul Moldovei, luă parte împreună cu dânsul şi cu Episcopul de Huşi, care erau tocmai din cei care susţinuseră legea în Senat, la consacrarea de arhiereu în biserica Mitropoliei Moldovei a P.S.S. Nicodim Băcăoanul[1].

---

1. Acest arhiereu a fost episcop, apoi s-a retras la mănăstirea Neamţului şi azi este mitropolit al Moldovei, ales în 1935.

Totul se părea dar că mergea în deplină liniște, când deodată îmi ajunse la ureche știrea că se pregătește o lovitură zgomotoasă. Toată vara au urmat mișcări febrile, duceri și întoarceri între București și Roman, consfătuiri ascunse; iar cei mai impacienți și mai indiscreți nu lipseau să anunțe că nu va fi bine de mitropolitul primat. Deja se da pe față cine era ținta adevărată a loviturilor, deși, dacă vreo vină era, tot atât de vinovați erau și P.S.S. Pimen și Conon, care fuseseră alături cu dânsul în apărarea legii.

În ziua de 12 octombrie se văzu efectul acestor frământări. I.P.S. Gherasim citi în Sinod o întreagă broșură, care se încheia cu nimic mai puțin decât anatema pe care o arunca contra ambilor mitropoliți și a episcopului de Huși, pe motivul anume că susținuseră în Senat o lege pe care P.S.S. o găsea că nu e conformă canoanelor. Îndată după citire, urmând o tactică care avea să fie de regulă în tot cursul scandalului, P.S.S. se grăbi să părăsească Sinodul, ca să nu fie silit să intre într-o discuție în care, lipsit de ajutorul inspiratorilor săi, știa că nu-i va fi îndemână.

Prin același act, P.S. Gherasim declara că rupe orice relații cu Sinodul, iar pe de altă parte se află că P.S.S. încetase de a mai pomeni în biserică, după cum impun canoanele, pe I.P.S.S. Mitropolitul Moldovei, șeful său ierarhic.

Toate aceste acte se părură adevărate aberații. Putea fi lucru discutabil dacă canoanele erau călcate prin legea din 1909, deoarece alte țări ortodoxe merseseră mult mai departe decât noi, fără să se considere căzute în anticanonicitate, și încă și mai puțin în erezie. Dar toate canoanele fără excepție consideră ca o vină care merită cea mai grea pedeapsă, caterisirea, faptul unui cleric de a se răzvrăti contra superiorului său. Tocmai aceasta făcea episcopul de Roman. El făcea un act fără precedent în istoria bisericii; acela ca el, simplu episcop, să arunce anatema, nu asupra unuia, ci a trei chiriarhi, dintre care unul era superiorul său imediat, ca mitropolit de care depinde episcopia Romanului, iar celălat ca președinte al Sinodului. El se răzvrătea și contra Sinodului, autoritatea supremă bisericească, și după lege, și după canoane, de vreme ce declară că rupe raporturile cu dânsul. În fine își permitea să gonească liturghicește pe șeful său ierarhic din bisericile eparhiei sale, deoarece nu-l mai pomenea în serviciu.

Era imposibil a se crede că acțiunea aceasta a P.S.S. ar fi fost dezinteresată și pornită numai din dragostea pentru biserică; căci cum se putea crede că cineva să comită asemenea nepomenite infracțiuni ale canoanelor, sub pretext că cerea respectarea lor? Dacă P.S.S. credea că ceea ce a făcut la octombrie era permis, cum de a așteptat șapte luni, în care s-a supus legii și a luat parte la lucrările Sinodului, fără să protesteze? Cum de a declarat în Senat că legea fiind o dată votată și promulgată el i se va supune și o va respecta? Cum de a liturgisit împreună la mai cu P.S.S. Pimen și Conon, pe care avea să-i anatematizeze în octombrie? Ce se întâmplase nou în intervalul din martie sau din mai până la octombrie, care să justifice violența neașteptată a P.S. Gherasim?

Un singur lucru se întâmplase, anume că banda neagră, care în martie încă nu era organizată, a avut trebuință de cele șapte luni ca să se organizeze, să se

înmulțească cu elemente noi, să-și primească inspirațiile din cercuri care nu aveau nimic a face cu biserica noastră ortodoxă, să-și facă planul de luptă, să-și asigure concursul celui mai înjosit organ de publicitate(31). A fost o conspirație în toată regula, din care unul spera să vadă împlinindu-i-se pofta de răzbunare contra celui ce i se părea că uzurpase locul ce i se cuvenea lui, și poate chiar și mai mult; altul să-și plătească datoria către cel care-l făcuse să piardă un post bun; și așa mai departe. Acesta este adevărul. Pe oamenii nedeprinși a judeca lucrurile în întregimea lor și ținând seamă de toate împrejurările, a putut să-i înșele aerul de falsă indignare cu care P.S. Gherasim a comis nepomenitul său act. În realitate, această indignare nu a existat niciodată; P.S.S. știa bine, sau cel puțin trebuia să știe, că fapta sa va face Bisericii mult mai mult rău decât putea să-i facă pretinsa necanonicitate a legii; însăși purtarea sa până la finele lui mai dovedește că până atunci a avut alte vederi; prin urmare, ori atunci nu a fost sincer, ori în octombrie. Întreaga desfășurare ulterioară a evenimentelor a dovedit că nu a fost sincer în niciun moment. Ziua de 12 octombrie 1909 a fost doar originea scandalului; dar el a continuat și continuă și astăzi, cu tot curajul ce-și face dl Arion că a închis conflictul sinodal. Încurajat, susținut și consiliat de banda neagră, sprijinit și pe față și pe sub mână de niște renegați care numai în interesul bisericii noastre nu lucrau, P.S. Gherasim nu a făcut decât să mărească scandalul. În Senat, în mod ostentativ luase loc departe de ceilalți episcopi; la Sinod, atât în sesiunea de octombrie, cât și în cea de decembrie-ianuarie, libelele sale continuau să curgă, din ce în ce mai violente, iar P.S.S. continua să fugă îndată după citirea lor, temându-se să nu se compromită dacă va spune ceva ca să nu fi trecut prin cenzura bandei. În același timp, P.S.S. continua să alimenteze coloanele gazetei evreiești, care-i servea de organ(32) și căreia-i comunica toate actele sale, înainte chiar de a le citi în Sinod, așa că ele se vindeau pe stradă chiar în momentul când erau citite în Sinod. Orbit de patimă și setos să comunice lumii întregi ura de care-i era cuprins sufletul, P.S.S. nu mai credea că e nevoie să păstreze vreo rezervă, și nici măcar ochii lumii nu căuta să ascundă tovărășia sa cu un organ în care nu se strecoară decât cauzele necurate. De altfel, în acest punct, ca și în tot timpul desfășurării scandalului, P.S.S. a arătat că nu vrea să știe de opinia nimănui care nu făcea parte din cercul său de conspiratori. Nu o dată, în Sinod, a fost rugat P.S.S. să nu mai comunice hârtiile sale acelui ziar compromis; însuși actualul mitropolit Primat[1] l-a rugat cu insistență pentru aceasta. În cursul procesului de astă vară, când P.S.S. produsese o hârtie, care se vede că era cu deosebire scandaloasă, și dl ministru[2] a intervenit în același sens. P.S. Gherasim nici n-a voit să știe, ci a continuat în chip pizmaș colaborarea sa. Cred că acesta este primul caz când un chiriarh ortodox să facă uz de concursul

1. E vorba de mitropolitul Conon Arămescu, ales în 1912 după retragerea lui Atanasie (1911).

2. Ministrul era C.C. Arion.

renegaților și celor de altă lege contra frații săi în arhierie, și totuși tot el să pretindă că este singurul apărător al bisericii.

În fața acestei atitudini nemaiauzite, Sinodul a dat dovadă de o răbdare și de un spirit de concilațiune mai presus de orice laudă. Niciun mijloc nu a cruțat pentru a readuce pe cel rătăcit la calea cea bună: i-a făcut îndemnări, și în particular și prin comisii trimise anume, i-a trimis adrese scrise, a căutat să-i arate că Consistoriul Superior era doar consultativ în toate chestiile de natură episcopală, cum cerea P.S.S. Totul a fost în zadar. O discuție regulată P.S.S. nu putea susține, dacă nu era escortat de consilierii săi, ceea ce Sinodul nu putea admite. De altfel, P.S.S. evita vreo explicație, pentru că se temea că din o explicație va putea ieși limpezirea lucrurilor, ceea ce ar fi curmat scandalul, și tocmai aceasta nu voia P.S.S. În ziua de 13 ianuarie 1910, una din puținele când a putut fi reținut aproape cu sila la ședință, l-am invitat, l-am somat să spună lămurit ce voiește, să arate ce anume schimbare cere în lege, lucru pe care nu-l făcuse niciodată până atunci și nu l-a făcut nici până azi. A fost însă imposibil să-i scot o vorbă din gură. Prin urmare P.S.S. nici nu știa ce cere și nu era în stare să precizeze cum să se îmbunătățească legea; ori știa și nu vorbea, pentru că interesul său era ca scandalul să urmeze cât mai departe. Cei care ar mai fi avut vreo îndoială despre asta, ar fi trebuit să fie la acea ședință și să vadă atitudinea P.S.S.; nu le-ar mai fi rămas nicio îndoială.

* * *

În fine, în urma unor incidente pe care le voi povesti mai jos, P.S. Gherasim consimte în ziua de 13 ianuarie 1910 să-și reia locul în Sinod. După lungi și laborioase tratative, P.S.S. depune în mâinile președintelui Sinodului o hârtie prin care declară textual că „De îndată ce acele dispoziții (pe care P.S.S. le credea anticanonice) vor fi modificate *sau se va hotărî acum de către Sinod intervenirea pentru modificarea lor*, ca, în adevăr, Consistoriul Superior Bisericesc să nu aibă decât atribuții pur consultative, sunt gata să reiau legăturile canonice etc.“. Declarația aceasta se completează cu declarația verbală pe care P.S.S. o făcuse cu două zile mai înainte, în ședința Sinodului din 11 ianuarie, și în care zisese că „cere să se modifice legea, însă nu cere să se modifice imediat, ci când se va găsi cu cale de Onor. guvern și de Sf. Sinod“.

Deja în ședința sa din 21 decembrie 1909 Sinodul votase o moțiune a cărei încheiere este aceasta: „Sf. Sinod, în vedere că legile omenești sunt totdeauna supuse la îmbunătățiri, crede că, *dacă după aplicarea legii sinodale din 1909 și experiența făcută,* se va ivi nevoie de ceva schimbări, *ele se vor cere la timp* Onor. guvern“.

Ca urmare a acestora, Mitropolitul Primat, ca președinte al Sf. Sinod, a trimis la 15 ianuarie Ministerului o adresă prin care-i comunică propunerea făcută de a se face intervenire la minister pentru modificarea legii, și referindu-se la moțiunea

din 21 decembrie și la declarația P S. Gherasim din 11 ianuarie, adaugă: „Modificarea legii se va face când d-v veți binevoi și veți crede de cuviință".

Adresa destul de lungă prin care am răspuns, se încheia cu aceste cuvinte: „După cum am avut onoarea a spune în mai multe rânduri, și în Sinod și în Corpurile Legiuitoare, Ministerul nu va ezita a propune modificările pe care experiența le va arăta ca necesare; însă numai după ce această experiență se va fi făcut într-un timp mai îndelungat și va fi arătat cum trebuie îmbunătățită legea".

Toate aceste acte se găsesc publicate și în „Monitor", și în revista oficială a Sinodului „Biserica Ortodoxă Română", și într-o broșură separată publicată de minister. Nimic din ele dar nu poate fi contestat. Și este nevoie să insist asupra autenticității acestor acte, pentru că din ele va reieși lipsa de scrupule a celor care organizaseră și întrețineau scandalul bisericesc.

În urma acestora, se putea crede că conflictul sinodal era închis. Sinodul se ținuse de făgăduiala cerută de episcopul de Roman, de a interveni pentru modificarea legii. Episcopul era dar satisfăcut și-și reluase în Senat locul său de la banca prelaților, pe care o părăsise de când întrerupsese orice raporturi cu frații săi în arhierie. Liniștea părea restabilită.

Dar banda nu era satisfăcută. Episcopul făcuse imprudența, la 11 ianuarie, să rămână în ședință și să facă o declarație care mulțumea și pe Sinod și pe ministru, și care închidea incidentul; iar pe 13 ianuarie consimțise să introducă în textul declarației sale scrise fraza care deschidea calea înțelegerii definitive. Doar două momente se sustrăsese P.S. Gherasim de la supravegherea odioasei bande și deja edificiul ei de intrigi și mișelii se prăbușea. Dar ea nu întârzie să-și ia revanșa.

În adevăr, în ședința Senatului de la 3 februarie următor, P.S. Gherasim ia cuvântul și cere ca ministrul Cultelor să se supună votului Sinodului de la 13 ianuarie, aducând proiectul pentru modificarea din nou a legii sinodale, „pe care, zicea el, Sinodul în ziua aceea a recunoscut-o ca anticanonică".

Aceasta nu era adevărat. Sinodul nu putuse pe 13 ianuarie să declare anticanonică o lege pe care cu trei săptămâni mai înainte, pe 21 decembrie, o găsise perfect canonică; și nici nu făcuse aceasta. El se mulțumise ca, pentru împăcarea lucrurilor, să facă gustul episcopului de Roman și să facă intervenția cerută de el, lăsând însă guvernului să facă modificarea când va crede el de cuviință. Și nici nu putea face altceva; căci ceilalți membri ai Sinodului aveau simțul realității mai mult decât P.S. Gherasim și înțelegeau că nimeni nu poate impune unui ministru să aducă o lege când el nu vrea. Ei mai înțelegeau că nici Sinodul, nici țara nu se puteau face ridicoli, declarând mai întâi că legea este canonică, votând-o, promulgând-o și pe urmă dezmințindu-se pe sine înșeși, abia după patru zile de aplicare a ei.

P.S. Gherasim nu era dar de bună credință, mai ales când da a înțelege că pe 13 ianuarie chiar eu promisesem să propun modificările. P.S.S. știa bine că în mai multe rânduri, și în Senat, și în Sinod, eu spusesem că nu mă voi opune

unei modificări a legii, însă numai atunci când se va fi experimentat câtva timp, şi nici într-un caz sub presiunea ameninţărilor şi răzvrătirii P.S.S. În fine, ştia că chiar în ziua de 13 ianuarie declarasem cu hotărâre că nu admit niciun vot şi nicio moţiune care ar fi putut semăna a impunere şi că chiar P.S.S. a fost silit să modifice declaraţia sa scrisă din cauza aceasta.

Ce nume merită dar omul care, investit cu caracter sacru, recurge la asemenea mijloace ca să redeschidă scandalul? Căci intenţia ridicării incidentului era evidentă: P.S.S. ameninţa pe faţă că pacea în biserică nu se va restabili cât timp nu i se va împlini capriciul P.S.S.

Se înţelege că am răspuns fostului episcop aşa cum merita, restabilind adevărul faptelor alterate de P.S.S.

Mitropolitul Primat a zis şi el puţine cuvinte, pentru a lămuri lucrurile, în termenii cei mai cuviincioşi pentru colegul său şi făcând apel la dânsul ca să aibă răbdare. Cuvântarea sa, care nu ocupă decât o coloană din „Monitor", ar merita să fie reprodusă aici, ca să vadă oricine cât de liniştită şi cuminte a fost, şi dacă se putea pe baza ei să se pornească acţiunea sălbatică pe care o început-o din nou, chiar din ziua aceea, P.S. Gherasim. Nu poate fi umbră de îndoială că, orice s-ar fi întâmplat la 3 februarie, orice răspuns ar fi primit P.S. Gherasim, scandalul tot ar fi reînceput, pentru că orice s-ar fi întâmplat, P.S.S. nu putea să ierte pe acela care credea el că uzurpase locul la care numai el avea drept[1].

Trebuie spuse lucrurile aşa cum sunt. Prea de multă vreme opinia publică, – vorbesc despre opinia publică cea cinstită – este ameţită şi tulburată de vociferările acestui om, care nu vorbeşte decât în numele Domnului, dar pe care numai patimile şi veninul îl domină. Trebuie să ştie urmaşii noştri, care se vor mira de cele petrecute în biserică, în anii aceştia, prin ce mijloace necinstite şi necurate s-a produs şi s-a întreţinut tulburarea. Trebuie să se sfârşească odată cu făţărniciile.

* * *

Ziua de 3 februarie a fost punctul de plecare ale unei campanii cu mult mai violente decât până atunci.

Nu mai vorbesc de acuzaţiile ce mi s-au adus mie şi de banda neagră, şi de către adversarii politici, că la 13 ianuarie aş fi promis modificarea legii şi că nu m-am ţinut de vorbă. Chiar dacă nu m-aş fi deprins mai de demult a dispreţui minciuna ca mijloc de luptă, actele citate mai sus sunt de ajuns ca să o spulbere.

Dar principalul obiectiv al atacurilor a fost cu deosebire Mitropolitul Primat. Cei care mai puteau să aibă vreo îndoială au putut de atunci încoace să se convingă că şi până atunci necanonicitatea legii nu fusese decât un pretext al campaniei. De acum înainte, ea este lăsată aproape cu totul la o parte şi se scot la iveală alte arme, îndreptate anume şi personal contra Mitropolitului Primat.

---

1. Adică mitropolitul Atanasie.

P.S. Gherasim şi cu acoliții săi se pun pe tărâmul imoralității şi nu mai cunosc niciun frâu în atacurile lor. Faimoasa scrisoare a P.S. Atanasie de la 1899 către dl Chiricescu este publicată de către acesta în facsimile prin gazeta sa de scandal; ba încă se vorbeşte că, pentru a desăvârşi necinstirea bisericii noastre şi peste graniță, acest personaj ar fi comunicat-o, tradusă în limbi străine, tuturor bisericilor ortodoxe de Orient. Nu știu dacă această supremă indignitate a fost consumată şi ea. În orice caz, nu scrupulele morale ale dlui Chiricescu ar fi fost o piedică la aceasta şi nici mentalitatea P.S. Gherasim, care dăduse deja dovezi că nu știe să-şi stăpânească patimile, şi care chiar într-un act adresat M.S. Regelui avusese inconştiența de a amenința că se va adresa bisericilor străine.

Este inutil să amintesc din nou toate cele petrecute. Ele sunt cunoscute, pentru că banda opera pe față şi fără nicio frică mărea scandalul prin toate mijloacele posibile. Memoriile injurioase sau amenințătoare ale P.S. Gherasim curgeau pe toată ziua la Sinod, gazeta sa era plină în toate zilele cu denunțările cele mai scârboase, culese de pe la tot felul de oameni fără căpătâi, frânari de pe la gară, femei pierdute, oameni înfierați de justiție. Aceştia erau, pe lângă cei din bandă, oamenii cu care P.S. Gherasim pretindea să reintroducă morala dispărută din biserica românească.

Când te gândeşti că asemenea ființe au putut timp de trei ani să producă şi să întrețină atâta tulburare şi să arunce atâta oprobriu asupra uneia din cele mai respectabile instituții de stat, îți vine să disperi de starea în care ne aflăm. Va să zică este destul ca o mână de indivizi, culeşi printre tot ce are societatea mai stricat şi mai fără scrupule, poate oricând să se năpustească asupra oricui şi să-l desființeze, fără ca acesta să găsească sprijin şi apărare nici în legi, nici în opinia publică!

A zis un bătrân şi cuminte om de stat de la noi că legile noastre sunt făcute ca să apere pe cei răi contra oamenilor de treabă. În împrejurări ca acestea iese dreptatea acestei vorbe. Dar oare oamenii de treabă ajunge-vor vreodată să înțeleagă că şi ei au dreptul să trăiască în țara lor, şi că aceasta nu va fi posibil până ce cei răi nu vor fi zdrobiți şi desființați?

Întrucât priveşte pe P.S. Gherasim, tot ce s-a făcut pentru a-l potoli a fost peste putință. Știu că oameni politici care la început îi dăduseră sprijinul lor, văzând calea pe care apucă şi mijloacele de care uzează, l-au îndemnat cu tot dinadinsul să se astâmpere. Sinodul de asemenea a făcut tot ce se putea face. P.S. Gherasim, convins din ce în ce mai mult că totul îi este permis şi că nu are nimeni ce-i face, nici nu a voit să audă. Ba încă în 11 august 1910 crezu de cuviință să-mi trimită un fel de ultimat, care, deşi făcut ca din partea P.S.S., era scris şi subscris de dl Chiricescu, prin care el se plângea că este atacat şi întreba ce are Sinodul cu dânsul.

Şi aşa a urmat scandalul neîntrerupt, până în ziua când am ieşit din guvern, la finele lui decembrie 1910.

* * *

Am expus până aici cele petrecute prin fapta P.S. Gherasim şi a complicilor săi. Nu i-am menajat nici pe unii, nici pe alţii, pentru că nu merită. Respectul care se cuvine unui arhiereu nu se datorează faptului material că i s-a pus cârja în mână, ci înaltei chemări morale ce are, şi mai ales chipului cum ştie să răspundă la dânsa. Dar în afacerea aceasta s-a dat dovadă de atâtea patimi josnice, ură, invidie, răzbunare, răutate; s-au întrebuinţat mijloace atât de necinstite, s-a pus atâta făţărnicie, încât este peste putinţă ca în faţa lor să-şi păstreze cineva sângele rece, şi epitetele cele mai potrivite vin de sine sub condei.

* * *

Ies acum din lumea bisericească şi vin să analizez purtarea oamenilor politici în această afacere.

Mai întâi trebuie să constat şi să afirm din nou că Partidul Liberal niciun moment nu a considerat chestia bisericească ca o chestie în care se cuvine să se amestece luptele de partide. Acestea nu sunt numai vorbe, pentru că întreaga lui purtare a dovedit-o cu prisosinţă. Este de regretat că nu tot aşa pot vorbi şi adversarii noştri, pentru că atitudinea şi actele lor au fost principala cauză a tulburărilor ce au avut loc în aceşti trei ani.

Am arătat cum a procedat guvernul liberal în chestia modificării legii sinodale. Doritor de a scoate biserica din starea de lâncezeală în care se afla, nu a crezut că e bine să abuzeze de situaţia ce avea şi să impună numai vederile sale. De aceea a cercat să stabilească o înţelegere între toate partidele. S-a văzut însă în ce chip s-a răspuns bunei sale credinţe şi dezinteresării sale. Cu o duplicitate pe care nu numai buna credinţă, dar nici simţul politic nu o permit, partidul care-şi dăduse cuvântul într-un fel, pentru a încuraja pe liberali să intre în acţiune, şi l-a luat înapoi, şi i-a lovit pe la spate când a crezut că trădarea aceasta i-a afundat în greutăţi. În politică, experienţa se plăteşte, dar şi foloseşte. Am plătit cu câteva zile grele experienţa ce am făcut de buna credinţă junimistă; dar ea nu va fi pierdută, pentru că vom şti în viitor că cuvântul lor este ceva fără valoare.

Dacă însă Partidul Liberal nu a avut decât să câştige prin comparaţia ce s-a putut face între purtarea sa leală şi patriotică şi purtarea adversarilor lui, nu tot aşa a fost cu biserica. Suntem în drept a crede că legea cea nouă ar fi contribuit mult la regenerarea ei şi la îndreptarea multor neajunsuri. În loc de aceasta, nechibzuinţa şi setea de putere a câtorva inşi, nu numai că a zădărnicit acele bune efecte, dar a dat loc şi la tulburări care altminteri nu ar fi avut loc.

Nu vreau să zic că legea nu ar fi întâmpinat nicio opoziţie. Nu e în natura lucrurilor să fie aşa. Orice idee nouă trebuie să se lovească de rezistenţă, şi în

biserică cu deosebire nu cu ușurință se aduce atingere cât de mică unor stări de lucruri seculare. De aceea, când în Senat P.S. Gherasim a combătut legea, aceasta nu era un lucru neașteptat; din contră, trebuia să se considere ca un semn îmbucurător și în favoarea proiectului faptul că o singură voce se ridică contra lui. Nu se putea însă concepe ca rezistența unui singur om să oprească în loc o reformă, asupra utilității căreia erau de acord și țara, și partidele, și Sinodul. Vocea P.S. Gherasim trebuia să rămână izolată, secundată cel mult de aceea a celor câțiva indivizi cu care se înconjura P.S.S.

Dar nu a fost așa. Opoziția, în loc să caute să izoleze pe P.S. Gherasim, l-a încurajat, l-a aprobat și s-a silit în toate chipurile să mai suscite și alte rezistențe în rândurile prelaților. Am încă înaintea ochilor tabloul oratorilor din opoziție care, cu mâinile întinse spre banca prelaților, solicitau, implorau defecțiuni noi. Din norocire, niciunul dintr-înșii nu s-a înduioșat. P.S. Gherasim a rămas tot singur. Dar se înțelege cât de mult a contribuit această atitudine a opoziției ca să-l întărească și să-l încurajeze în intransigența sa.

Nu se poate iarăși trece cu vederea atitudinea pe care dl Arion îndeosebi a avut-o față de ambii mitropoliți și în cursul dezbaterilor de la Senat, și mai pe urmă, și chiar acum de curând.

Trebuie să ne amintim împrejurările în care s-a făcut alegerile de chiriarhi din 1909, ca să se înțeleagă cât de nepotrivită, ca să nu zic mai mult, a fost purtarea dlui Arion.

La începutul lui 1909, eparhia Mitropoliei Moldovei era vacantă: Mitropolitul se retrăsese sub greutatea unor acuzări foarte grave – nu ca cele aruncate mai târziu asupra P.S. Atanasie – care distruseseră cu totul prestigiul său. Și lăsase o adâncă tulburare în suflete[1]. Curând după aceea încetă din viață Mitropolitul Ungro-Vlahiei[2]. În ultimii ani, din cauza vârstei foarte înaintate și a sănătății debile a prelatului, conducerea eparhiei sale suferise mult. În ambele eparhii metropolitane se cereau dar conducători energici și pricepuți, care să fie în stare să îndrepte lucrurile, tăind din rădăcină multe rele. Două locuri de episcop trebuia iarăși să fie ocupate, pentru a împlini vacanțele lăsate de cei ce erau să se aleagă mitropoliți.

Guvernul liberal avea dar să prezideze la alegerea a patru chiriarhi noi. Ce a făcut el? Făcut-a politicianism din aceste alegeri? Căutat-a să căpătuiască patru partizani cu niște posturi așa de râvnite? Pus-a la o parte interesele bisericii pentru a se îngriji numai de interesele lui de partid? Să spună aceia care au văzut ce s-a făcut.

Dintre cei patru aleși, unii erau considerați ca având pronunțate simpatii conservatoare; alții nu le aveau de niciun fel. Unul din ei avusese cu mine, cu

1. E vorba de mitropolitul Partenie Clinceni.
2. Adică Iosif Gheorghian.

câteva zile mai înainte, un conflict destul de serios. Din contră, printre cei nealeşi erau unii pe care-i socoteau unii ca având înclinări pentru noi. Nimic din acestea nu am luat în seamă. Am ales pe aceia pe care i-am crezut cei mai demni, fără nicio altă considerație. Am avut astfel mulțumirea de a vedea, în ziua alegerii, pe dl G.Gr. Cantacuzino strângându-mi amândouă mâinile și felicitându-mă pentru alegerile făcute, „care, zicea d-sa, sunt cele mai bune ce se puteau face". Iar dlui Carp, care, cu două-trei zile mai înainte, îmi exprimase dorința de a vedea pe lista celor propuși pe un oarecare arhiereu, îi arătasem că noi deja hotărâsem să-l propunem pentru alegere.

Așa știu liberalii să aleagă pe aceia cărora li se încredințează interese publice. Ei știu să impună tăcere preferințelor lor și să nu aibă în vedere decât interesul țării. Dar chipul acesta de a-și înțelege datoria este așa de departe de mentalitatea adversarilor noștri, încât nu numai că ei sunt incapabili de a-l practica, dar nici nu le poate intra în minte că-l pot practica alții. Le-a fost imposibil să creadă că P.S. L. Atanasie și Pimen au putut fi ridicați așa de sus fără să se fi făcut tocmeală cu dânșii, fără să li se fi impus înscrierea în clubul liberal și condiția de a susține legea contra convingerilor lor. În Partidul Conservator aceasta este regula și se crede că ea este așa de logică și naturală, încât nici nu se socotește că ar mai fi necesară oarecare măsură și oarecare pudoare în practicarea ei. Iacă pentru ce dl Arion nu poate încă crede că alegerea celor doi mitropoliți a putut fi dezinteresată. De aceea le aruncă mereu în față, și a repetat-o și deunăzi, injuria că s-a făcut cu ei un târg și că sprijinul ce au dat legii a fost interesat. Iacă de unde a ieșit calificativul de „Mitropolit liberal" aplicat P.S. Atanasie de organul oficios al Partidului Conservator, repetat în timpul procesului de astăvară și plătit așa de scump de către dânsul. Dl Arion nu a putut admite ca liberalii să fi numit altceva decât mitropoliți liberali.

Felul acesta de a înțelege nu trebuie să surprindă. El nu este decât urmarea sistemului întreg de guvern conservator, după care funcțiunile publice nu sunt decât moneda cu care se plătește fidelitatea partizanilor. Pentru ce un mitropolit ar fi sustras de la aplicarea lui mai mult decât un inspector școlar, spre exemplu?

* * *

Tot în legătură cu această mentalitate specială, nu pot să trec sub tăcere o altă dovadă de gradul până unde merge amestecul acesta de politicianism în treburile bisericești.

Se știe în ce împrejurări a fost silit să se retragă din scaun I.P.S. Partenie, fost mitropolit al Moldovei. Toată vremea conservatorii au acuzat pe acest chiriarh că ar avea simpatii liberale și din cauza aceasta nu i-au menajat atacurile lor. Cu toate acestea au putut vedea de câtă energie liberalii nu s-au sfiit să uzeze față de dânsul, când interesul bisericii a cerut aceasta.

S-ar fi crezut că dovada aceasta de nepărtinire trebuia să mulțumească pe conservatori; dar nu a fost așa. Organul lor oficios a pornit campanie contra guvernului liberal și pe tema aceasta, inventând nu știu ce povestiri inepte în privința demisiei lui Partenie.

Întru ce ar fi fost în interesul bisericii ca demisia lui Partenie să fie revocată și el să fie readus în scaunul Moldovei? În nimic; din contră. Campania începută nu putea decât să încurajeze unele ambiții și unele intrigi care ar fi contribuit să mărească încă tulburarea în biserică. Dar a fost scris, se vede, că conservatorii nu vor lăsa să le scape nicio ocazie de a dovedi pornirile lor de politicianism neinteligent și fără scrupule.

Când aceasta era atitudinea Partidului Conservator, când așa de puțin se preocupa el de interesele cele mai mari ale bisericii, îndată ce i se părea că poate câștiga ceva din sacrificarea lor, se putea lesne prevedea cum se va purta el față de scandalul căruia i-a dat început fostul episcop de Roman în ziua de 12 octombrie 1909.

Acest act nesocotit a produs cea mai mare bucurie în lagărul junimist. Incidentul bisericesc care să răstoarne guvernul liberal, pe care nu putuseră să-l provoace la martie precedent, venea acum el de la sine. De aceea, departe ca acest pretins partid al ordinii să dezaprobe cu energie actul P.S. Gherasim, așa cum era de datoria oricărui om de ordine și prevăzător, el s-a grăbit să-i dea cea mai deplină adeziune și să-l încurajeze în toate felurile. Presa lui într-un glas cânta meritele episcopului de Roman, îl proclama ca om sfânt, om de caracter, singurul chemat să curețe relele din biserică. De altă parte, aceeași presă provoca pe guvern să ia măsuri pentru restabilirea ordinii și devărsa asupra lui un potop de injurii pentru că nu punea la regulă pe P.S. Gherasim. Pentru a-l ațâța, îl acuza de slăbiciune, de lipsă de curaj și de energie. În una din primele ședințe după deschiderea Camerei, însuși șeful partidului, dl Carp, vorbea cu solemnitatea cuvenită despre principiile conservatoare, despre ordinea publică ca bază a statului, și făcu vină guvernului că nu poate să pună la regulă pe cel răzvrătit; adăugând că, dacă ar fi d-sa șef de guvern, ar ști ce trebuie să facă. Cuvintele acestea le sublinia cu un gest de amenințare pentru barba episcopului de Roman.

Toate acestea nu erau decât continuarea aceluiași sistem de duplicitate de care avusesem dovezi cu câteva luni mai înainte. Tactica adversarilor noștri era evidentă. Pe de o parte împingeau la represiune; dar pe de alta, ei creau prin toate mijloacele o atmosferă favorabilă împrejurul episcopului de Roman. Lucrul nu era greu, pentru că opinia publică se înșeală lesne de aparențe, și ea este de felul ei dispusă să ia partea celor care pozează ca apărători ai unui principiu; și lucrul era cu atât mai lesne, cu cât nimeni nu cunoștea pe P.S. Gherasim ca episcop și nu știa în ce chip își conducea el eparhia lui și modul cum înțelegea el să aplice acolo principiile pe care le proclama din gură. În fața acestei situații, oricare ar fi fost atitudinea guvernului, opoziția își propunea să profite de ea. Dacă nu lua măsuri

pentru pedepsirea vinovatului, era să-l acuze că nu ştie să guverneze şi nu e în stare să menţină ordinea; iar dacă ar fi făcut cel mai mic gest de represiune, tulburările de stradă erau gata. Amintirea incidentelor din vremea afacerii Ghenadie[1] licărea în ochii celor ce stau la pândă, şi nu se îndoiau ei că le-ar fi fost lesne să răscoale câteva sute de indivizi ameţiţi de aureola creată tot de ei în jurul P.S.S. Gherasim, să se coboare cu ei în stradă şi să facă viaţa guvernului imposibilă. Urmăream zi cu zi aceste uneltiri.

Este evident că guvernul ar fi comis o greşeală neiertată dacă ar fi căzut în cursa care i se întindea în mod aşa de grosolan. La ce ar fi fost bun să se aplice vreo pedeapsă lui Gherasim, pe câtă vreme ea nu ar fi servit decât să-i dea aureola de martir în ochii acelora pe care tactica opoziţiei se muncea ca să-i amăgească? Dacă s-ar fi dat o pedeapsă, trebuia ca ea să aibă de efect atât readucerea ordinii tulburate de P.S. Gherasim, cât şi ca să servească de exemplu pentru alţii care s-ar mai fi încercat să facă ca dânsul. Dar opoziţia nu aştepta decât un semn de energie, pentru ca să se solidarizeze cu dânsul, să reînceapă o campanie ca cea de la 1896 şi, la prima dată când ar fi putut, să-l readucă la loc cu toate onorurile, ca despăgubire pentru martiriul suferit… şi pentru că va fi servit să aducă în fine la mult dorita putere pe mult încercaţii opozanţi.

Trebuia să fac să nu reuşească acest plan pătimaş şi imoral. De aceea am lăsat pe P.S. Gherasim să-şi continue anatemele, şi pe opoziţie să-i cânte laudele, ştiind bine că voi avea o ocazie când să risipesc dintr-odată atmosfera mincinoasă care se tindea să se creeze. Atunci era să fie mai lesne a se lua faţă de P.S. Gherasim măsurile ce merita.

Ocazia aceasta mi-a oferit-o interpelarea pe care mi-a făcut-o dl Disesscu la Senat în ziua de 15 decembrie 1909. În răspunsul ce i-am dat, nu am lipsit să arăt pe P.S. Gherasim aşa cum este; şi pentru aceasta nu am avut decât să înşir o parte din faptele P.S.S. pe care le cunoşteam, parte care însă a ocupat două şedinţe[2]. Dl Arion, pentru trebuinţa cauzei sale, a spus că eu am insultat, şi încă în mod trivial, pe episcopul de Roman. Repet încă o dată că aceasta nu este adevărat. Şi nici nu aveam nevoie să recurg la asemenea mijloace: singurele fapte expuse de mine au fost de aşa fel, că au stârnit în cel mai înalt grad indignarea Senatului şi a numerosului public care umplea tribunele. Şi cu toate acestea eram departe de a fi spus tot ce ştiam, şi în special nu am zis niciun cuvânt în chestia destituirei de la Râmnicul Vâlcii, deşi aveam actele la mine.

P.S.S. a crezut de cuviinţă să-mi răspundă, într-un mod pe care P.S.S. îl socoteşte că a fost victorios, dar care n-a făcut decât să întărească opinia despre dânsul pe care şi-o făcuse Senatul în urma vorbirei mele.

---

1. E vorba de caterisirea pronunţată de Sinod contra mitropolitului Ghenadie şi de scandalurile ce s-au produs când autorităţile judecătoreşti l-au silit a părăsi Palatul mitropolitan (1896), după care a urmat retragerea guvernului lui D.A. Sturdza, înlocuit de guvernul lui P.S. Aurelian.

2. Vezi vol. VI, p. 281 şi urm.

Rezultatul a fost o moțiune votată de Senat, prin care se stigmatiza cu energie purtarea episcopului de Roman. Și am motive de a crede că, în urma ședinței aceleia, mulți dintre aceia care luaseră apărarea P.S. Gherasim și-au schimbat cu totul părerile în privința P.S.S.

* * *

Ședințele Senatului din 15, 16 și 17 decembrie îmi serviseră dar pentru a zădărnici prima parte din planul adversarilor. Demascasem pe autorul răzvrătirii, îl arătasem lumii așa cum este și risipisem aureola interesată cu care umbla să-l înconjoare ei. În urma celor petrecute la Senat, care la nevoie puteau să fie urmate de o acțiune energică prin presă, și chiar de trimiterea P.S.S. înaintea Curții de Casație pentru purtarea sa în afacerea de la spitalul din Focșani, unde nesocotise o lege și o sentință a acelei înalte Curți, ar fi fost greu pentru opoziție să mai ducă campanie pe tema sfințeniei P.S. Gherasim. De aceea acum era momentul de a se merge mai departe; ceea ce am și făcut.

Chiar în luna aceea fusese convocat Consistoriul Superior Bisericesc în prima sa sesiune după înființarea lui. Îndată după dânsul s-a deschis sesiunea Sinodului, și principala afacere cu care a avut să se ocupe a fost chestia episcopului de Roman, care, cu câteva zile mai înainte, publicase o a doua broșură, prin care stăruia în totul în cele cuprinse deja în broșura sa de la 12 octombrie.

Atât pentru a se conforma canoanelor, cât și povățuit de un spirit creștinesc de împăciuire, Sinodul încercă mai întâi să readucă pe P.S. Gherasim la calea dreaptă prin sfaturi și vorbe blânde. Pentru aceasta, a delegat pe lângă dânsul pe doi membri din sânul său. După două zile de tratative, conduse nu de P.S.S. însuși, ci de acei care-l consiliau și-l conduceau în acțiunea sa, P.S.S. constanți să vină să ia parte la ședințele Sinodului, și a și venit la cea din 22 decembrie. De unde însă se credea că totul s-a aplanat, deodată P.S.S. se scoală și citește o nouă declarație că persistă în atitudinea sa de mai înainte și pleacă din Sinod. Peste noapte, banda neagră își exercitase influența.

De astă dată răbdarea Sinodului a ajuns la marginea ei. În aceeași ședință, unanimitatea lui era decisă să înceapă imediat formele pentru darea în judecată a episcopului de Roman, judecată al cărui sfârșit era neîndoios, date fiind canoanele care pedepsesc cu caterisirea răzvrătirea contra șefilor ierarhici, precum și revolta care cuprinsese pe toți membrii Sinodului. Numai după stăruința mea s-a amânat începutul procesului până la prima ședință din ianuarie. Cauza este că peste două zile începeau sărbătorile și că ar fi avut un efect deprimant asupra creștinilor ca asemenea zile să se treacă sub impresia unui proces ca acesta.

Cu toate acestea, Sinodul tot a ținut să accentueze atitudinea sa și, în aceeași ședință, a adresat episcopului de Roman un energic avertisment, prin care dezaproba purtarea lui în chestia legii sinodale, declara de nule anatemele sale

ca contrarii canoanelor, îi ordona să pomenească pe chiriarhul său în slujbele sfinte şi reproba purtarea sa răzvrătită.

* * *

Acestea au fost împrejurările în mijlocul cărora s-a încheiat anul 1909. Nimeni nu-şi făcea iluzia că avertismentul Sinodului era să aibă vreun efect. Toţi se convinseseră că alte mobile decât canonicitatea legii îl împingeau pe P.S. Gherasim. De aceea toţi erau decişi să curme scandalul prin singura măsură potrivită împrejurărilor, şi care era scoaterea din scaun şi reducerea la neputinţă a răzvrătitului. De altă parte, guvernul era hotărât să dea tot sprijinul Sinodului. În aceasta, el era sigur că era să întâlnească sprijin şi în opinia publică sau cel puţin în cea mai mare parte dintr-însa, de vreme ce de o lună se produsese o mare schimbare într-însa, în urma luminii ce se revărsase asupra afacerii. Cât pentru opoziţie, era posibil ca ea tot să încerce a face tulburări, cu toate ameninţările dlui Carp din Cameră contra P.S. Gherasim; dar fiecare avea să poarte răspunderea faptelor sale, unii pentru că au tulburat ordinea, iar alţii pentru că şi-au făcut datoria de a o menţine. Iată însă că în ziua de 6 ianuarie 1910, îmi cere o audienţă confidenţială dl Chiricescu, amicul intim şi consilierul principal al episcopului de Roman. Cu aerul său cucernic, d-sa scoate din buzunar un pachet de scrisori vechi, alege una din ele şi mi-o citeşte, subliniind cu înţeles anumite fraze şi cuvinte, ca să mă facă să le pricep mai bine. Aceasta era scrisoarea, despre care am pomenit şi mai sus, dar a cărei existenţă nici nu o bănuisem până atunci şi pe care, cu 11 ani mai înainte, în septembrie 1899, P.S.S. Atanasie, pe atunci episcop al Râmnicului, o adresase dlui Chiricescu, *amicul său cel mai intim,* pentru a-i cere un oarecare serviciu. Amicul intim, omul în care un prieten îşi pusese toată încrederea, profesorul superior a cărui chemare era de a forma sufletul viitorilor preoţi, de a-i îndruma pe calea moralei, a curăţeniei sufleteşti, a cinstei, a iubirii de aproapele, care face partea cea mai aleasă şi cea mai frumoasă a chemării preotului; omul acesta care ocupa în societate un loc înalt rezervat numai naturilor alese, când primise scrisoarea lui Atanasie, ceea ce a înţeles a fost că ea putea să fie într-o zi o armă şi un mijloc de câştig pentru dânsul, îşi închipue cineva toată monstruozitatea purtării acestui om, necomensurabilă perversitate a acestui suflet, care fără nicio cauză îşi trădează astfel pe cel mai bun prieten al lui chiar în momentul când acesta îi dă cea mai mare dovadă de încredere; care, cu anticipaţie de ani întregi, calculează şi-şi pregăteşte folosul ce va trage într-o zi din imprudenţa aceluia ce nu cunoscuse îndeajuns pe cel în care se încredea! Pe noi ne tulbură şi ne revoltă închipuirile poeţilor, care ne descriu asemeni perversităţi ce ies din nivelul comun, ne indignăm în faţa unuia ca don Salluste[33]sau ca Iago[34]; dar dintre aceştia unul era un vrăjmaş şi celălalt era o slugă. Niciunul din ei nu era prietenul intim al celui căruia îi pregătea trădarea, cu atâta vreme înainte,

nici nu avea răspunderea pentru atâtea suflete tinere, cum are un profesor, și încă profesor universitar, și încă la teologie.

Ascultam îngrozit lectura pe care mi-o făcea dl Chiricescu, cu glasul lui potolit, cu mișcările lui cuvioase; îl ascultam când îmi vorbea punând ochii în pământ cu evlavie, urmăream șirul gândurilor lui pe când, cu cea mai deplină liniște, comitea cea mai mare infamie ce se putea închipui, și-mi ziceam că am în fața mea o ființă în adevăr excepțională, care reușise să întrupeze în ochii mei un adevărat cap-de-operă de fățărnicie, perversitate și răutate.

Dar după ce a plecat din casa mea, după ce am curățit locul pe unde călcase, trebuia să văd ce este de făcut. Dl Chiricescu venise la mine în numele episcopului de Roman și-mi citise scrisoarea aceea, ca să-mi spună că, în caz când s-ar încerca condamnarea lui Gherasim, el are cu ce se apăra. Apărarea aceasta ar fi făcut, fără îndoială, un imens rău bisericii, pe care P.S. Gherasim pretindea că o apăra. Se adăuga dar un act de adevărat șantaj față de Sinod și de mine, pe lângă toată fățărnicia, invidia și răutatea de până acum. Abia acum înțelegeam eu intervenirea dlui Chiricescu față de dl P. Gârboviceanu, cu câteva zile înainte de alegerile de mitropolit, că nu va fi pace în biserică dacă P.S. Gherasim nu va fi ales. Știa Prea Sfântul că are cu ce-și realiza amenințarea.

În zilele care au urmat după audiența sa, dl Chiricescu a avut grija să meargă din ușă în ușă, la toți membrii Sinodului și la mai mulți oameni politici însemnați, recitind fiecăruia aceeași scrisoare și repetând cele ce-mi spusese mie.

Este ușor de înțeles că întâmplarea aceasta a schimbat cu totul starea lucrurilor din ceea ce era ea la 22 decembrie precedent. Dat fiind fondul moral al celor cu care aveam a face, era neîndoios că ei vor uza fără niciun scrupul de arma ce aveau în mână; era sigur că, pentru a lovi în vrăjmașul lor, ei se vor sili să dea loc la cel mai mare scandal posibil. Fără îndoială că lucrul în sine nu avea gravitatea pe care voiau să i-o atribuie cei interesați; un fapt vechi de 11 ani, necunoscut de nimeni; care nu dăduse loc la niciun scandal, și care nu fusese urmat de niciun altul, era desigur mult mai puțin grav decât altele, asupra cărora cu atâta ușurință lumea închide ochii. Dar mai știam că fățărnicia are și ea drepturile ei pe lume, și cu dânsa cine poate să lupte?

Cu toate acestea, ar fi fost încă chip a se evita scandalul, dacă cel puțin acum toți oamenii de bine ar fi înțeles că sunt datori să se coalizeze contra infamei țesături care se dăduse pe față, căci era la mijloc o chestie de interes național, iar nu de partid. Dar curând am văzut că la așa ceva nu mă puteam aștepta. Oamenii politici conservatori nu puteau nici acum să se înalțe mai presus de meschinăria micilor lor calcule și pasiuni și, precum cu un an înainte nu mă putusem sprijini pe concursul nimănui dintre dânșii pentru a face o reformă de toți recunoscută ca utilă, nici acum nu puteam conta nici măcar pe neutralitatea adversarilor.

În adevăr, deși știam că dl Chiricescu își purtase misiunea pe la mai mulți dintr-înșii, deși știam că unii din ei afectaseră să facă pe indignații – numai de

formă, după cum au dovedit evenimentele pe urmă – cu toate acestea nimic în purtarea partidului lor nu arăta semnele unei schimbări de atitudine; totul arăta că-şi propuneau să profite şi de acest nou element, adus înainte, cu toată nedemnitatea lui, precum căutaseră să profite şi până atunci de tot felul de arme, fără alegere.

Se înţelege că în ziua de 11 ianuarie 1910, când Sinodul s-a întrunit din nou după sărbători, dispoziţiunile membrilor lui se schimbaseră. De unde la 22 decembrie cu mare greutate căpătasem de la ei o amânare a măsurilor de luat contra P.S. Gherasim, acum fiecare din ei vorbea de noi încercări de împăcare. Cine ar putea să le facă o vină din acestea? Fiecare din ei prevedea că un imens scandal ameninţă biserica şi se gândea la răspunderea ce avea.

Şi cu toate acestea chiar atunci s-ar fi putut curma răul. Se putea caterisi principalul vinovat, precum merita, şi închide într-o mănăstire, sub pază bună; se putea lovi şi sparge cuibul bandei infame, ai cărei principali membri erau accesibili loviturilor, şi erau mijloace pentru aceasta; şi, pe urmă, dacă presa evreiască a P.S. Gherasim ar fi încercat să strige, se putea duce o campanie de presă fără nicio cruţare, care ar fi demascat pe deplin pe adevăraţii vinovaţi şi i-ar fi făcut să dispară pentru totdeauna sub povara disprețului public.

Da, se puteau face toate acestea, însă cu o condiţie, anume ca oamenii de stat demni de acest nume să fi înţeles gravitatea situaţiei, să-şi fi dat seama cât de meschin şi cât de nepatriotic era de a căuta să profite de asemenea împrejurări periculoase pentru ţară într-un interes josnic de partid. Dacă nu, departe ca scandalul să se înăbuşe, el era să izbucnească şi mai mare, alimentat şi de pasiunile politice pe lângă acele ale P.S. Gherasim şi ale acoliţilor săi, şi în cele din urmă triumful era să fie tot al celor răi. Atunci, ce folos mai puteau avea măsurile de rigoare?

De aceea Sinodul, în şedinţele de la 11 şi 13 ianuarie, a consimţit, şi nici eu nu m-am opus ca, în loc de a începe formele judecăţii, să caute din nou un chip de împăcare. În cele din urmă, s-a ajuns la acordul din 13 ianuarie, despre care am vorbit mai sus. Dar nici aceasta nu a servit la nimic, căci peste trei săptămâni, la 3 februarie, P.S. Gherasim provocă cunoscutul incident despre care de asemenea am vorbit şi care i-a servit de pretext pentru a reîncepe scandalul încă cu mai mare furie decât înainte.

De atunci, P.S. Gherasim nu a mai cunoscut niciun frâu. Încurajat de impunitatea de care se bucura şi simţind că ajunsese la preţ, ca element de tulburare în acţiunea violentă la care se deda opoziţia şi care a culminat în noaptea de 28 aprilie, P.S.S. nu a mai crezut de nevoie să-şi mai ascundă jocul. După 3 februarie, despre necanonicitatea legii nu se mai vorbeşte. Ea devenise o armă învechită care se arunca la o parte după ce-şi făcuse serviciul de a reîncepe tulburarea, şi se înlocuia cu altele noi, mai proprii pentru a întreţine curiozitatea deja saturată a publicului şi a-i aduce noi excitări. De aici înainte, afacerea ia pe faţă adevăratul caracter pe care-l avusese totdeauna, şi care cu ipocrizie fusese ascuns până atunci, acela de luptă personală contra I.P.S. Atanasie, Mitropolitul Primat, a cărui

detronare se urmărește prin toate mijloacele și fără cea mai mică menajare, nici măcar de formă, pentru interesul bisericii.

Tactica de asemenea s-a schimbat. De unde până aici P.S. Gherasim arunca pe fiecare săptămână câte o anatemă și cerea să se schimbe legea *hic et nunc*[35], de aici înainte pretinde să fie chemat la judecată înaintea Sinodului, atât P.S.S. cât și I.P.S. Atanasie, pe care-l acuză acum de imoralitate. Pe de altă parte, complicii săi inventau și propagau tot felul de calomnii pe seama mitropolitului și lăsau a se înțelege că țin în rezervă alte orori și mai mari pentru ziua judecății.

Dacă P.S. Gherasim dobândea ce cerea, își propunea ca în ziua judecății să ridice cu zecile și cu sutele martorii mincinoși, ca să-i aducă la Sinod. Era vorba dar să se înjghebeze, de astă dată înaintea Sinodului, scandalul pe care cu un an mai înainte unul din complicii săi încercase fără succes să-l ridice înaintea Curții cu jurați. De astă dată însă, intrând în acțiune chiar capii, se spera că succesul va fi desăvârșit.

La aceasta eu m-am opus din toate puterile și până în ziua din urmă a ministerului meu. Opoziția junimistă, credincioasă sistemului său de duplicitate, striga cât o ținea gura că guvernul nu e în stare să rezolve criza. Gazetele sale, pe de o parte cântau laudele episcopului de Roman, iar pe de alta cereau judecarea lui și introduseseră în coloanele lor o rubrică nouă, în care numărau zilele de când urmează scandalul. Cât despre gazeta personală a P.S. Gherasim, despre dânsa nici nu mai vorbim.

Era evident că unii din interes, alții din ură și răzbunare, alții împinși de un politicianism josnic, dar toți inconștienți sau nepăsători de interesul bisericii, împingeau la un scandal fără precedent.

Eu aceasta nu am voit-o și nu am lăsat să se facă. Au putut să spumege un an întreg P.S. Gherasim și tovarășii săi, dar nu le-am permis să capete ceea ce voiau. Nu voiam ca în vremea cât eram eu ministru să sufere biserica cea mai mare rușine și înjosire, în care se înverșunau să o împingă ceata fariseilor și cărturarilor fățarnici. Și aceasta nu a fost. Am lăsat ca acest oprobriu, pe care-l voiau și-l căutau oamenii de la 28 aprilie să facă să-l sufere biserica, să-l sufere chiar aceia care erau principalii vinovați. Și așa a fost. Aceasta a fost pedeapsa lor, pedeapsă bine meritată.

Cât pentru mine, se poate pune întrebarea: ce așteptam și ce speram? Nu așteptam și nu speram nimic. Mă convinsesem că nu era nimic de așteptat, nici de la mărimea și curățenia de suflet a P.S. Gherasim, nici de la morala dlui Chiricescu, nici de la patriotismul și buna credință a oamenilor dlui Carp. Cu altfel de adversari puteam spera că poate-și vor veni în cunoștință, că vor înțelege ce fac și se vor opri. În cazul acesta, mă bizuiam să reduc la neputință pe P.S. Gherasim și pe ai săi. Dar eu nu puteam spera așa ceva. Mă aflam în situația în care era, în seara zilei de la Waterloo[36], comandantul șef al aliaților, când, lovit din toate părțile, având toate careurile sale sparte și împrăștiate, afară de două, fără nicio speranță de nicăieri, răspundea celor ce-l întrebau ce ordine mai dă: „Ordinul meu este să rezistați mereu.

– Dar speri ceva?

– Nu sper nimic; dar trebuie să rezistați până la ultima extremitate".

Așa am făcut și eu. Am rezistat cu încăpățânare, cu deznădăjduire. Nu am putut scăpa biserica de rușinea în care a împins-o P.S. Gherasim și cu ai săi, pentru că adversarilor mei le-a lipsit, până la momentul din urmă, și conștiința situației, și simțul cel mai elementar al datoriei lor față de țară; dar am scăpat cel puțin, și eu, și partidul meu, de răspunderea de a fi contribuit măcar cât de puțin la desăvârșirea ei și de a fi făcut tot ce s-a putut pentru a o împiedica. Păcatul pentru cele întâmplate au să-l poarte întreg aceia care singuri sunt responsabili de dânsele.

Sinodul și-a dat seama de situație și s-a unit cu modul acesta de a vedea. O greutate, trecătoare de altminteri, a venit la un moment dat însuși din partea Mitropolitului Primat, care, exasperat, cerea să fie pus față în față cu acuzatorul său, convins fiind că dreptatea lui va triumfa.

Iată care este explicația atitudinii mele și a Sinodului în timpul acestei triste perioade. Ea a avut rostul și socoteala ei, iar nu ca a dlui Arion pe care vom analiza-o la rândul ei, și vom vedea cât valorează.

S-a silit dl Arion să facă spirit asupra formulei „Nul și neavenit" cu care Sinodul punea la dosar diatribele fostului episcop de Roman. De când sunt pe lume, junimiștii, urmând exemplul șefului lor, aleargă după spirit. Ce prind, e altceva. Dar e cert că din cauza aceasta, ei nu au mai avut vreme să învețe cum trebuie cineva să se ocupe de lucrurile serioase. De aceea, tot ce fac poartă stigmatul acelei iremediabile superficialități, care s-a dat pe față în mod așa de dezastruos de 14 luni încoace. De nu s-ar fi molipsit și d-sa de boala aceasta a partidului său, dl Arion s-ar fi putut întreba dacă nu este vreo cauză pentru care se ținea în această rezervă un guvern, care trecuse peste greutăți mai mari decât acestea și care putuse, pentru prima oară, după un lung șir de ani, să vadă întregul Sinod unit ca un singur om în lupta lui pentru apărarea bisericii. Cine știe, de-și punea întrebarea aceasta, poate i-ar fi găsit răspunsul. Dar să-și dea atâta bătaie de cap nu era în deprinderile partidului junimist.

* * *

Îmi rămân puține lucruri de adăugat, ca să termin cele ce aveam de spus în privința liniei de purtare a Partidului și guvernului Liberal față de criza bisericească.

S-a văzut din cele ce preced cu câtă obiectivitate, cu câtă lipsă de pasiune și de considerații politice, cu câtă dorință sinceră de a lucra numai pentru binele bisericii a lucrat el cât timp a ținut frânele guvernului.

Linia aceasta de purtare nu avea să se dezmintă niciun moment și după retragerea liberalilor de la guvern.

Chiar în ziua când șeful Partidului Liberal a cedat locul dlui P. Carp, d-sa i-a declarat că noul guvern nu va avea să întâmpine nicio greutate pe chestia bisericească din partea sa și a partidului său. Mai mult decât atât: a adăugat că dacă cumva concursul Partidului Liberal ar fi necesar pentru rezolvarea crizei, el nu va fi refuzat. Cu prezumția sa caracteristică, dl Carp, care chiar în momentul acela cunoștea chestia așa de puțin încât a cerut de la dl Brătianu să-i spună „cum mai stă afacerea", a crezut că poate să facă *da sè*[37].

Promisiunea făcută de noi a fost ținută cu scrupulozitate. Nici oamenii noștri politici, nici presa noastră nu au provocat nicio polemică, nu au îndreptat niciun atac contra guvernului pe chestia bisericească. Și doar ne trebuia multă stăpânire de sine, ca să putem păstra această atitudine; căci presa conservatoare, incapabilă de a o înțelege și a o aprecia, nu s-a abținut un singur moment de la injuriile cele mai nedemne și contra mea personal, și contra partidului liberal, pe tema conflictului bisericesc însuși dl Arion nu a lipsit, de multe ori, în interviuri anume provocate și în alte ocazii, să profite de făgăduiala ce dădusem, îndreptând contra mea atacuri la care știa că nu voi răspunde. Și cu toate astea când un ziar liberal, exasperat într-o zi de atâta lipsă de cuviință și de vădita incoerență cu care guvernul își ducea barca în timpul procesului de astăvară, a fost silit să dea un răspuns la atâtea violențe, dl Arion a fost acela care a găsit că liberalii îi fac viața grea.

Îi rog să creadă că, dacă liberalii ar fi avut această dorință, dacă ar fi avut și ei mentalitatea adversarilor lor și lipsa lor de scrupule, le-ar fi fost foarte ușor să le întoarcă cu prisos neajunsurile ce suferiseră de la dânșii; nu ar fi avut decât să copieze ceea ce făcuseră ei.

Procesul de la Sinod

Procesul care s-a desfășurat în mai și iunie trecut[1] înaintea Sinodului nostru a fost cel maj spăimântător scandal de care a avut să sufere vreodată biserica noastră. El a fost rezultatul colaborării a mulți factori care și-au unit silințele lor pentru a duce la acest rezultat. Patimile și setea de răzbunare a P.S. Gherasim nu au fost decât unul din aceşti factori. Alături cu dânsul a fost banda de care am mai vorbit și care cuprindea pe cei care, prin alegerea P.S. Atanasie, se văzuseră lipsiți de foloasele pe care până atunci o autoritate slăbită de boală și de vârstă îi lăsase să și le asigure; acei care, pentru un motiv sau altul, aveau a se teme de energia și inteligența noului mitropolit; mulțimea tuturor tipurilor interlope, clerici sau mireni, pe care orice tulburare îi scoate la suprafață, gata de pradă sau de scandal. A mai fost amestecul pe față al vrăjmașilor seculari ai bisericii noastre; aceştia nu puteau decât să câștige prin înlăturarea unui om care, cu cultura, inteligența și

1. Mai și iunie 1911.

energia lui, putea să fie o piedică serioasă pentru uneltirile lor, precum şi prin discreditul ce nu putea să nu rezulte pentru biserica noastră din scandalul pregătit şi pus la cale cu atâta îngrijire. În fine, a mai fost politicianismul îngust şi josnic, lipsa de simţ politic şi de patriotism, lipsa de cunoaştere şi de pricepere a lucrurilor şi incoerenţa de care a dat dovadă şi în această afacere Partidul Conservator, şi înainte, şi după venirea lui la guvern.

Toate acestea vor reieşi în mod evident din expunerea, oricât de succintă sunt silit să o fac aici, a desfăşurării procesului sinodal.

* * *

Se ştie cu câtă stăruinţă, cu câtă violenţă, P.S. Gherasim, timp de mai bine de un an, a cerut să meargă în judecata Sinodului. Pentru P.S.S., atitudinea aceasta avea avantajul să-i dea un mijloc de a întreţine scandalul, arătându-se în acelaşi timp ca om care nu se teme de urmările faptelor sale.

Guvernul conservator, convins că-i face pe voie, a lăsat ca procesul să se înceapă în sesiunea din mai 1911 a Sinodului. Dar atunci se văzu un lucru neaşteptat: P.S. Gherasim, care până atunci striga cât putea că vrea să fie judecat, îl vedem deodată alergând la mijloacele unui avocat cunoscător în toate secretele şicanei, pentru a se sustrage de la judecată. Mai nicio şedinţă nu are loc fără incidente de tot felul, care toate nu tind la altceva decât la aceea ca procesul să nu să poată judeca. O dată cere ca Primatul, deşi interesat în cauză, să nu asiste la şedinţe. Altădată recuză ca judecători pe cei trei arhierei care, după regulament, fuseseră însărcinaţi de Sinod cu facerea raportului asupra dării sale în judecată. Pe urmă nu vrea să admită pe P.S. Pimen[38], Conon, Nifon[39], Teodosie[40], Nicodim[41] şi Humulescu[42], sub tot felul de pretexte, dintre care cea mai mare parte calomnii culese de prin gazetele de scandal şi de prin anticamere.

Dacă s-ar fi admis vreuna din aceste cereri, Sinodul nu mai putea întruni 12 membri judecători, cerut de unul din canoane, şi atunci P.S. Gherasim era să invoce nulitatea sentinţei. Aşadar, P.S.S. căuta prin subterfugii să se sustragă de la judecata pe care singur o ceruse; dovadă de marea încredere ce avea în dreptatea cauzei sale.

Înainte de a se începe procesul, Sinodul, în unanimitate în două rânduri, a făcut cu stăruinţă apel la P.S.S. pentru împăcare. Sinodul dar îşi dădea bine seama că nu era vorba de altceva decât de o chestie personală cu Mitropolitul Primat, deoarece o împăcare între ei ar fi pus capăt afacerii. Cele ce aveau să se petreacă în urmă erau să arate ce mare dreptate avea Sinodul. Dar, după cum era de prevăzut, P.S. Gherasim nici nu a voit să audă de împăcare. Avea trebuinţă P.S.S. să i se îndestuleze pe deplin resentimentele sale.

* * *

Procesul începu, și se văzu îndată care era adevăratul lui caracter. Ceea ce se știa deja de demult de către toți aceia care cunoșteau în adâncul lor și lucrurile, și pe oamenii care erau în prezență, a devenit atunci evident pentru toată lumea: procesul nu era decât regularea unei chestii curat personale între P.S. Gherasim și Mitropolitul Primat. În adevăr, chiar de la început, toate învinovățirile de erezie, de călcare de canoane, de plagiat, pe care P.S. Gherasim le aruncase cu atâta dărnicie asupra adversarului său, după ce au fost susținute un moment numai de formă, sunt părăsite îndată, și toată puterea atacurilor se concentrează asupra aceleia de imoralitate, cu care știa bine P.S.S. că va excita pasiunile cele urâte și curiozitatea bolnăvicioasă a acelei părți din public pentru care scandalul este hrana sufletească zilnică. Și nu a lipsit P.S.S. să se silească cu o adevărată voluptate să mărească scandalul prin toate mijloacele și servindu-se de tot felul de arme de care desigur, nu un episcop, ci cel mai neînsemnat laic s-ar li crezut dezonorat atingându-le.

Fusese acuzat I.P.S. Atanasie că într-o broșură neînsemnată, publicată cu câțiva ani mai înainte, plagiase pe un autor german. Calitatea acuzatorului se cunoaște prin aceea că, înainte de a da la gazetă descoperirea sa, avusese grijă prin două scrisori să înștiințeze pe S. Atanasie, pentru ca acesta să ia măsurile cuvenite; prețul tăcerii îl fixase la 500 lei. Este articol în codul penal care pedepsește aspru pe cei care oferă să nu divulge un secret în schimbul unei sume de bani. Dar P.S. Atanasie se vede că nu se temea și nu a depus suma. Acest act de șantaj bine caracterizat nu a lipsit de a fi utilizat de P.S. Gherasim. P.S.S., care nu știe nemțește, și care prin urmare nu putea verifica faptul prin sine însuși, după cum cer canoanele, nu se sfiise să și-l însușească contra unui frate al său întru Hristos; dar canoanele nu au împiedicat pe P.S. Gherasim nici de la alte fapte rele.

Despre acuzarea de călcare de canoane, de *erezie* cum i-a plăcut P.S. Gherasim să o numească, nu am nimic de adăugat pe lângă cele ce am spus mai sus. Țin însă să constat că aceasta fusese acuzația principală, aceea pe baza căreia P.S. Gherasim luase atitudinea sa de justițiar și de martir, aceea pe care întemeiase anatemele sale. Și, cu toate acestea, ce loc a ocupat acuzația aceasta în proces? A fost un simplu incident fără nicio importanță, asupra căruia P.S. Gherasim a trecut repede; mai mult a insistat asupra lui I.P.S. Atanasie, a cărui apărare asupra acestui punct a fost un adevărat rechizitoriu, viguros și drept, contra acuzatorului său. Ceea ce se poate reține este numai faptul că Sinodul, care era cel mai în drept și care în repetate rânduri declarase deja că legea din 1909 nu este întru nimic contrară canoanelor, a crezut necesar ca, în cursul procesului, să ceară asupra acestui punct părerea unor laici, care însă au avut sinceritatea să se recuze, ca necompetenți.

Dar, odată înlăturate aceste chestii, ca unele din care P.S. Gherasim scosese deja tot ce se putea scoate și care nu-l mai puteau ajuta mult în provocarea de

scandal, P.S.S. şi-a concentrat toată puterea asupra acuzaţiei de imoralitate, pe care nu o scosese la iveală decât după şedinţa Senatului din 3 februarie. Dar, fie pe această chestie, fie în numerosele incidente pe care le-a provocat, a fost evidentă hotărârea P.S.S. de a produce scandal şi de a-i da proporţiile cele mai mari posibile.

În adevăr, cărui alt mobil s-ar putea atribui acuzaţiunile infamante aruncate de P.S. Gherasim asupra a 5 membri ai Sinodului? E adevărat că P.S.S. umbla prin toate mijloacele să facă să se descompleteze Sinodul, ca să scape de judecată; dar era permis unui episcop să recurgă la calomnii nedemne, pe care era incapabil să le dovedească şi pe care le culegea fără alegere din presa cea mai decăzută sau din cancanurile plevei sociale? Şi nu se mulţumea ca asemenea infamii să le comunice Sinodului prin petiţii în formă, dar de vreme ce scopul lor era de a produce scandal, se grăbea să le şi publice în cea mai compromisă foaie, de care nu se atinge niciun om care vrea să rămână curat, dar care P.S.S. îi servea de organ oficial. Se înţelege că pentru o asemenea întreprindere nu se putea găsi o foaie mai potrivită.

Ce alt motiv putea să aibă scotocirea de hârtioare vechi, pentru a introduce intriga între I.P.S. Atanasie şi P.S. Pimen şi Timuş[43]?

Cărui sentiment creştinesc ceda P.S.S. când aducea în Sinod o scrisoare a P.S. Partenie, care murise şi care, în orice caz, era lipsit de orice autoritate morală pentru ca vorba lui să aibă vreo greutate în dezbaterea ce se urma? Scrisoarea aceea, deşi neiscălită, avea în ochii P.S. Gherasim meritul că era scrisă la adresa mea, pe aşa ton, încât întregul Sinod, şi până şi dl ministru Arion, au protestat contra citirii ei. Spera P.S.S. că ajutorul fostului mitropolit al Moldovei, cu care era în termeni aşa de răi, pe când acesta era în viaţă, îl va ajuta să mărească scandalul; şi, de aceea, cu toată oprirea Sinodului, nu a lipsit să se ducă să o publice în gazeta sa.

Dar aceste explozii de răutate nu sunt nimic pe lângă rafinarea cu care ele s-au exercitat contra aceluia a cărui pierdere cu deosebire o jurase blândul, piosul şi cucernicul episcop de Roman. Este de neînchipuit ferocitatea cu care acest om urmăreşte pe inamicul lui până în cele mai neînsemnate păsuri ale sale, cum adună cele mai mici indicii care ar putea servi pofta lui de răzbunare, cum caută şi grupează în jurul său concursul tuturor nemernicilor, cum cu sete şi cu voluptate se adapă din orice izvor de turpitudini din care poate spera să deverse o parte pe capul vrăjmaşului său:

„Tant de fiel entre-t-il dans le cœur des dévots !“[44]

Este un spectacol unic, făcut ca să provoace indignarea şi scârba orcărui om onest, şi care, pentru cinstea acestei ţări şi a bisericii ei, trebuie se sperăm că nu va mai fi dat să-l mai vadă urmaşii noştri, atunci când vor fi legi mai eficace contra răutăţii oamenilor şi o opinie publică mai bine formată.

Nu voi cerca să analizez în întregime cele petrecute la proces, şi nici nu ar fi necesar. Dar trebuie să arăt unde s-a dus P.S. Gherasim, în ce păturі morale s-a

scoborât, ca să-şi găsească martorii şi probele cu care să dovedească imoralitatea şefului Bisericii naţionale.

Avem în prima linie scrisoarea din 1899 a P.S. Atanasie către dl Chiricescu. Dar despre dânsa am vorbit deja şi nu simt plăcere să mă mai ocup de acest personaj. De aceea, nu mă voi ocupa nici de scrisoarea lui către Sinod, lungă ţesătură de neadevăruri, de schimbări de date şi de răstălmăciri, prin care el caută să justifice josnica lui faptă.

Dar P.S. Gherasim a găsit că nu era de ajuns să se folosească de o scrisoare intimă, veche de 12 ani, a cărei publicare constituia un act atât de nedemn încât acoperea de oprobriu pe acela care se servea de dânsa. P.S.S. a mai căutat să brodeze pe dânsa nu ştiu ce nedemnă poveste că fostul episcop de Râmnic ar fi sfinţit o biserică fiind în stare de necurăţenie trupească. Aceasta era o simplă închipuire de om orbit de patimă; nici cea mai mică dovadă nu exista. Dar era un scandal mai deosebit, cum nu se vede în toate zilele, şi nu putea P.S.S. să nu şi-l însuşească, pe când gazeta sa, ca să-i dea şi mai mari proporţii, se grăbea să inventeze o răscoală a ţăranilor din satul unde se sfinţise acea biserică.

Este apoi afacerea Olimpia Vasilescu. Voia Prea Sfântul să dovedească că această femeie, văduvă a unui preot, fusese concubina Primatului pe când era el episcop la Râmnic. Ce temei avea vorba aceasta? Nişte cancanuri de care nu se putea crede că un episcop s-ar înjosi să le culeagă de prin gări, de prin berării, de prin cercul unor indivizi condamnaţi de justiţie. Că un preot ar fi spus că a auzit pe soţia unui alt preot de la Craiova, că ar fi auzit şi ea vorba asta de la pr. Vasilescu înainte de a muri; că un fost student dat afară din universitate şi care avusese a face şi cu tribunalul corecţional afirma… pe onoarea lui că lucrul e adevărat; cu dovezi ca acestea, sau la fel, pretindea P.S. Gherasim să stabilească realitatea unor relaţii de care nimeni până la P.S.S. nu auzise vorbindu-se. I-au curs dezminţirile din toate părţile, preoţi eminenţi au protestat, chiar martori citaţi de P.S.S. l-au apostrofat cu indignare. Cu o adevărată inconştienţă, episcopul de Roman nu numai că nu s-a simţit zguduit, dar a adăugat o nouă nedemnitate pe lângă cea dintâi, afirmând că copilul Olimpiei avea de tată pe P.S. Atanasie şi că murise din o boală contagioasă ruşinoasă moştenită de la dânsul. Nicio umbră de dovadă nu corobora această infamie, decât o scrisoare din partea unui om care fusese condamnat pentru excrocherie; ieşise şi ea din cercul de minciuni şi cancanuri din care se alimenta campania dusă de P.S. Gherasim. Fetiţa murise în spitalul Maternitatea, sub ochii medicilor, de tuberculoză, moştenită de la tatăl său cel adevărat, preotul Vasilescu, care şi el murise tot de tuberculoză. Şi cel care a scos la iveală şi a aruncat în gura lumii această grozăvie era un episcop, şi cel în al cărui cap o arunca era un mitropolit, şeful lui ierarhic! Şi ne mai mirăm că atunci când biserica noastră număra printre capii săi un om până într-atâta lipsit de simţ moral, să se afle în decadenţă!

A treia afacere suscitată contra Primatului a fost mărturia lui Tudorică Ionescu, care a devenit celebră anul trecut prin cunoscuta tentativă de sinucidere a acestui individ chiar în biserica Mitropoliei din Bucureşti.

În anul 1910, deodată cu campania pe care P.S. Gherasim o ducea contra Primatului, a apărut în cunoscuta gazetă de scandal din Bucureşti o scrisoare, reprodusă şi în facsimile şi însoţită şi de fotografia individului în costum călugăresc, semnată cu numele de Teodor Ionescu. Autorul ei spunea că era frate la mănăstirea Cozia în anul 1899, pe când episcopul Atanasie a locuit acolo în vara acelui an; că făcuse serviciul pe lângă persoana episcopului, şi că în acea calitate avusese cunoştinţă de o boală secretă a chiriarhului, precum şi de întâlnirile lui cu Olimpia Vasilescu. Scrisoarea era plină de detalii scârboase, care denota perversiunea bolnăvicioasă a individului. De simţ moral, nici nu era vorba.

Neadevărul acestei denunţări se dete numaidecât pe faţă. În vara anului 1899, P.S.S. Atanasie avusese ca oaspeţi la Cozia, timp de vreo trei luni, pe P.S. Pimen şi Timuş, împreună cu care făceau o lucrare ce li se încredinţase de Sinod. Amândoi îşi aduceau bine aminte de fratele care făcea serviciul pe lângă episcop şi care nu era T. Ionescu, nici nu se numea aşa. Afară de aceasta, cercetându-se s-a văzut că la Cozia nu fusese, nici în 1899, nici altădată, un frate cu acest nume. Minciuna era evidentă.

Făcându-se cercetări, se află că T. Ionescu era frânar în serviciul căilor ferate, în staţia Ploeşti. Atunci am însărcinat pe primul-procuror de Prahova să-l cheme la parchet şi să cerceteze asupra celor arătate de el. Constatările parchetului fură consemnate în procese verbale, care mi s-au comunicat. Din ele s-a constatat cu uşurinţă, şi chiar prin mărturisirile lui, că toate arătările din scrisoarea lui erau neadevărate şi că nu era vorba decât de o înscenare pusă la cale de cunoscutul preot Vasilescu de la Surani (Prahova), primul din cei 5 sau 6 preoţi şi diaconi care aveau să-şi facă o celebritate în tovărăşia P.S. Gherasim. Scrisoarea fusese alcătuită în prăvălia unui cizmar din dosul gării din Ploieşti, de pr. Vasilescu, împreună cu un diacon, frate al lui, şi cu nenorocitul Th. Ionescu, care este un fel de imbecil, incapabil de a-şi da seama de ce face. Luasem măsuri ca să fie pedepsit pentru ce făcuse, prin depărtarea lui din serviciu; dar s-a rugat atâta să fie iertat, încât de milă l-am lăsat în pace.

S-a mai aflat, cu aceeaşi ocazie, că Th. Ionescu era în raporturi cu redactorii unei gazete înfiinţată în Bucureşti de nişte preoţi răzvrătiţi şi care ducea o campanie mizerabilă contra Mitropolitului Primat[1].

Cu toate constatările acestea, peste un an, P.S. Gherasim găseşte de cuviinţă ca pe acest nenorocit să-l pună în lista martorilor de care voia să se servească în procesul de la Sinod. În aceeaşi listă mă punea şi pe mine.

Regret că nu s-a dat urmare cererii P.S.S. şi că nu am fost chemat la proces. Ar fi fost pentru mine ocazia ca să-i dau P.S. Gherasim lecţia pe care o merita. Dacă P.S.S. pierduse până într-atâta conştiinţa situaţiei şi demnităţii sale încât nu se sfia, el episcop, să se tăvălească în tovărăşia unui Th. Ionescu şi altora ca

1. Probabil ziarul „România creştină“.

dânsul, eu i-aș fi arătat cum știu să pun la locul lui pe acela care are îndrăzneala să cerce să mă amestece și pe mine în asemenea murdară societate.

E ușor de înțeles ce se întâmplase în intervalul acesta de un an. În timpul acesta, Th. Ionescu fusese supus presiunilor bandei negre, care, fie prin terorizare, fie altfel, l-au hotărât să-și schimbe din nou depoziția, și de aceea P.S. Gherasim s-a grăbit să pună sub protecția lui cauza ce apăra. Când însă nenorocitul se văzu în biserica Mitropoliei în fața altarului și a 5 arhierei, își pierdu cumpătul, recunoscu din nou că tot ce arătase era neadevăr și cercă chiar să se sinucidă în pridvorul bisericii.

Fu un moment vorba să fie urmărit ca sperjur și calomniator; dar o influență misterioasă îl puse la adăpost de orice supărare. Peste trei zile, își reîncepea calomniile contra Primatului.

Când te gândești că un individ în starea aceasta de inconștiență și decădere a putut, nu numai fi invocat de un om cu mentalitatea P.S. Gherasim, dar încă pus față în față cu Primatul Regatului, nu mai știi ce să crezi. Dar, în afacerea aceasta, peste tot nu te lovești decât de oameni și de mărturii de acest fel. Acesta era singurul mediu care se potrivea pentru un episcop ca P.S. Gherasim și pentru o cauză ca a lui.

Iată al patrulea compars, în persoana dlui Șunda, de profesie macedonean, care acum 15 ani, când am intrat pentru prima oară în minister, mi s-a recomandat ca student la farmacie, și care tot student a rămas până astăzi. Alt rost mărturisit nu i se cunoaște. Și acest domn și-a descoperit vocația de moralizator al Bisericii române și a venit să aducă P.S. Gherasim contingentul său de infamie, sub forma unui cotor de mandat poștal pentru o sumă de câteva sute de lei trimise de P.S. Atanasie unei d-re Măria Constantinescu. Cercase mai înainte onorabilul să stoarcă ceva bani pe acest petic de hârtie, mai întâi chiar de la Primatul și, după ce acesta l-a dat afară, de la nepotul lui, dr. Mironescu; nu cerea decât 5.000 lei. Ca și Chiricescu, ca și Cioroianu, ca și întreaga bandă de *maîtres-chanteurs*(45) care roiau împrejurul acestei afaceri ca muștele împrejurul gunoiului, își cercase norocul și dl Șunda. Negăsindu-l unde l-a căutat întâi, și-a oferit serviciile acolo unde asemenea marfă era căutată.

Și a fost ascultat și dl Șunda, a venit și d-sa să mărească grămada de netrebnicii care timp de o lună de zile s-a răscolit în ochii lumii scandalizate. Nu s-a găsit nimeni să-i ceară socoteală în ce chip intrase în mâna lui o hârtie care nu era a lui, prin ce mijloace, desigur nu cinstite, intrase în stăpânirea unei piese care era proprietate privată. Dar dacă ar fi avut cine face dreptate, ar mai fi trebuit să se găsească cineva care să ceară socoteală pentru fapta așa de sever calificată în limba oamenilor cinstiți, de a arunca în gura lumii pe o biată fată, care trăia liniștită în sărăcia și obscuritatea ei, fără să facă niciun rău nimănui. Căci trebuie să ne aducem aminte de scandalul revoltător al cetei reporterilor de la unele gazete cunoscute prin lipsa lor de scrupule, care s-a năpustit atunci, nu numai asupra Măriei

Constantinescu, dar şi asupra mamei ei, şi până şi asupra locatarilor din aceeaşi curte, căutând să-i arunce şi pe ei în vârtejul patimilor P.S. Episcop de Roman.

S-a stabilit că toată afacerea se reducea la un ajutor bănesc trimis de mitropolit unei fete care cu câţiva ani mai înainte avusese relaţii cu un nepot al lui, mort de atunci.

Nu ieşim din aceeaşi sferă morală când ajungem la dl Băjescu-Oardă, student – student tot ca dl Şunda – cu deosebire că d-sa avusese deja a face cu tribunalul corecţional. Pe acest domn îl găsim amestecat în afacerea lui Tudorică Ionescu, împreună cu fostul preot Vasilescu. La proces, a fost chemat de P.S. Gherasim şi a venit înarmat cu un revolver încărcat. A spus că a auzit într-un local public, berărie sau aşa ceva, pe un preot spunând că a auzit şi el pe o femeie care spunea că cutare altă femeie s-a lăudat că este concubina Primatului; mizerabile cancanuri de mahala, arme potrivite pentru acei care le mânuiau şi pentru o aşa de mizerabilă cauză. De altminteri, nu a fost greu Primatului să spulbere minciunile povestite de acest demn acolit al P.S. Gherasim; i-a fost de ajuns să facă unele apropieri de date, ca să dovedească că toată depoziţia lui era inventată pe de-a-ntregul.

* * *

Aceştia cinci au fost principalii martori prin ale căror curate şi nebănuite declaraţii pretindea P.S. Gherasim să dovedească imoralitatea şefului său ierarhic. Ura care-i întuneca vederile nu-l lăsa să înţeleagă că în orice proces, dar mai ales în unul ca acesta, mărturiile, ca să aibă valoare, trebuie să se întemeieze pe calitatea morală a martorilor, care trebuie să fie mai presus de orice bănuială. Aşa era în cazul de faţă? Între afirmaţiile unora ca Chiricescu, Tudorică Ionescu, Şunda şi Băjescu-Oardă de o parte, şi ale Primatului ţării de altă parte, putea să stea cineva la îndoială, afară numai dacă el însuşi nu era orbit de patimă sau de un fond moral la fel cu al acelora?

Tot procesul s-a învârtit împrejurul acestor cinci puncte, căci niciuna din celelalte depoziţii nu a avut nicio importanţă.

Dar aceasta nu înseamnă că, în timpul acesta, inamicii P.S. Atanasie se ţineau liniştiţi. Pe când martorii se ascultau la Mitropolie şi pe când procesul se trata la Sinod, banda neagră mişuna în toate părţile, întreţinea scandalul în presa care-i era devotată, prin articole de senzaţie, cu titluri răsunătoare, şi prin năsocociri de toată ziua; cerca să provoace defecţiuni în cler, să terorizeze pe acei care nu se uneau la infamiile ei. Îndrăzneala ei a mers până acolo, încât a cutezat să caute să închidă cariera celui mai meritous profesor de la Facultatea de teologie, vinovat că luase condeiul în favoarea cauzei celei drepte. În cler, nu a fost chip pe care să nu-l încerce pentru a-l aduce în tabăra răzvrătiţilor. Au mers cu cutezanţa până a falsifica semnătura pr. Săvoi din Mehedinţi, punând-o pe o adresă

trimisă Sinodului ca din partea lui, și care era în întregime falsă. Dar și aici silințele lor se zdrobiră de cumințenia preoților. Abia 5 sau 6 preoți și diaconi părăsiră altarul ca să urmeze calea P.S. Gherasim.

Dar pe lângă aceștia, se găsesc amestecați în afacerea P.S. Gherasim și alte elemente, a căror suspectă intervenție nu poate să rămână nerelevată.

Unul este fostul mitropolit Ghenadie[47]. Cu toate că au trecut mai bine de 15 ani de când afacerea sa este definitiv închisă, fostul Primat nu se poate consola de pierderea măririi trecute și nu lasă să treacă nicio ocazie de a căuta să reîmprospăteze amintirea despre dânsul.

Și de data aceasta, el începu să se agite, prin interviuri la gazete, prin scrisori adresate P.S. Atanasie, și mai ales prin ajutorul a doi cunoscuți clerici, devotați lui, oameni săraci, dar care zilele acelea se vedeau cu buzunarele pline de bani. Dar tentativa aceasta nu avu niciun succes; chiar guvernul, care în toată afacerea nu a avut nici priceperea, nici energia, nici voința de a stăpâni și a micșora scandalul, dete P.S. Ghenadie avertismente care-l potoliră. Singurul său succes de astă dată fu interviul în care P.S. Conon, pe atunci episcop de Huși, emise părerea neașteptată că adevăratul mitropolit Primat canonic de drept ar trebui să fie P.S. Ghenadie. Această opinie a avut atunci un legitim succes de surprindere, ca să nu zic mai mult.

* * *

Dacă însă agitația P.S. Ghenadie nu merită să ne ocupe, nu tot așa este cu o altă agitație, pe care suntem în drept să ne mirăm ce caută într-o afacere în care nu era vorba decât de interese ale bisericii noastre ortodoxe, care este autocefală, are individualitatea ei proprie și nu are nimic comun cu bisericile de altă confesiune, în ale căror afaceri ea nu se amestecă niciodată, nici chiar aici în țară, unde ea este recunoscută ca biserică de stat.

Nu o dată, în cursul afacerii P.S. Gherasim Safirin, oamenii nedumeriți se întrebau ce rost are amestecul într-însul a unor persoane de religie catolică.

Se cunosc năzuințele seculare ale bisericii catolice de a-și întinde dominația asupra țărilor românești. Se mai știe că silințele acestea, dacă la unele momente au cauzat țărilor mari greutăți, nu au avut în genere niciun succes. Și se mai știe că în timpurile din urmă este o vădită recrudescență în activitatea care are de scop lățirea puterii catolicismului la noi.

Nu este locul de a discuta acum până la ce punct o asemenea schimbare de confesiune ar fi sau nu în folosul neamului nostru, din punctul de vedere național. Dar suntem în drept a pretinde ca acei care se bucură și s-au bucurat totdeauna la noi de cea mai largă toleranță religioasă din întreaga lume să cunoască marginile peste care ospitalitatea și toleranța nu pot trece, fără ca să însemneze o nesocotire a drepturilor națiunii și o atingere adusă demnității ei.

De vreo câțiva ani s-au cam înmulțit incidentele, mai mult sau mai puțin zgomotoase, care dovedesc că sunt unii care confundă toleranța, sau poate insuficienta cunoaștere a stării lucrurilor, cu slăbiciunea. Ar fi de dorit o mai justă apreciere a lucrurilor, fără de care se poate ajunge la decepții supărătoare.

Dar să revenim la afacerea care ne preocupă.

Înainte chiar de anul 1909, înainte de a fi vorba de modificarea legii sinodale și de anatemele P.S. Gherasim, dl Mariu Teodorian(47) făcea să se vorbească de dânsul în cercurile noastre bisericești. Ortodox fanatic altădată, considerat ca bun cunoscător al dreptului canonic, d-sa a atras pentru prima oară atenția asupra sa, în mod nefavorabil, cerând și obținând, din propria sa inițiativă, o eleimosină(48) de la o putere străină pentru zidirea unei biserici în București[1]. Au venit apoi amestecul său indiscret în afacerile interioare ale unei mănăstiri de maici, urmată de o ploaie de injurii cum nu se mai auziseră altădată la adresa răposatului Primat Iosif Gheorghian, omul cel mai venerabil, mai blând și mai pașnic din câți ocupaseră vreodată scaunul metropolitan. Curând după aceea, d-sa părăsi biserica căreia aparținuse până atunci și trecu la catolicism.

Aceasta era treaba d-sale. Dar odată ce-și renegase credința părintească, trebuia să înțeleagă că încetase pentru d-sa orice drept de a se mai amesteca în treburile ei; și dacă pe d-sa nu-l ajuta capul ca să înțeleagă această elementară datorie, trebuiau alții să o înțeleagă și pentru dlui.

Dar nu a fost așa. Tocmai după apostasia sa, dl M. Teodorian începu să publice un ziar de o violență rară contra întregului nostru episcopat, să se înconjure cu toate elementele stricate și tulbulente care deja începuseră de pe atunci să ridice capul și să pretindă să dicteze d-sa în afacerile bisericii pe care o părăsise. Nu a mers d-sa cu îndrăzneala până acolo încât să pretindă că I.P.S. Atanasie îi datora d-sale scaunul de mitropolit Primat? Negreșit că noi cei care știam cum stau lucrurile și care am fi știut să punem la locul lui pe dl Teodorian, dacă ar fi avut cutezanța să se amestece într-o asemenea afacere, nu luăm în seamă asemenea fanfaronade absurde; dar sunt oameni care nu știu, pe care asemenea vorbe îi pot impresiona, și care pot crede că catolicismul este așa de puternic la noi, încât să aibă rol până și în alegerea capilor bisericii noastre. Laudele dlui Teodorian își aveau dar rostul lor.

Acesta este personajul al cărui nume se întâlnește la tot pasul în timpul conflictului sinodal. Pe seama lui trebuie pusă o bună parte din agravarea scandalului, pe care l-a întreținut prin gazeta sa și prin relațiile pe care le avea cu cei mai de seamă agitatori din vremea aceea. Dovada, dacă ar mai fi nevoie de dânsa, o avem între altele în faptul că P.S. Gherasim a produs în Sinod o scrisoare a I.P.S. Atanasie către dl Teodorian, cu care căuta să probeze uneltirile

1. E vorba de biserica Sf. Nicolae-Vlădica (strada 11 iunie), a cărei clădire s-a terminat printr-o subvenție pe care d. Marius Theodorian a cerut-o țarului Rusiei.

Primatului în favoarea catolicismului. I.P.S. Atanasie, în apărarea sa, a dat acestui neadevăr răspunsul ce merita. Adevărul este că sensul scrisorii era cu totul altul decât acela pe care P.S. Gherasim, în creştineasca sa filipică, umbla să i-l dea, şi ea fusese adresată dlui Teodorian pe când acesta ţinea încă ascunsă apostasia sa, aşa că nimeni nu o cunoştea.

Dar eu nu-mi propun să refac aici apărarea P.S. Atanasie; vreau numai să constat că dl Teodorian şi-a permis să intervină în procesul bisericesc, punând la dispoziţia P.S. Gherasim un act, bun sau rău, care era în posesia sa, în scopul de a întreţine şi a mări scandalul. Dacă un ortodox ar fi făcut acelaşi lucru într-un proces al catolicilor, ce ar fi zis aceştia?

Iacă un alt caz analog.

Domnişoara Cati Varlam a trecut şi d-sa la catolicism. D-sa a funcţionat mai mulţi ani ca superioară a Institutului Surorilor de Caritate, unde era admisă ca soră şi d-na Olimpia Vasilescu, despre care s-a vorbit atâta în proces. Într-un timp, vrăjmaşii mitropolitului Atanasie îl acuzau că o luase cu el în străinătate în timpul concediului său din 1909.

Într-o zi, d-ra Varlam îmi spune, fără să o întreb eu, că Olimpia Vasilescu este învinovăţită pe nedrept, pentru că în timpul absenţei din ţară a Primatului ea fusese trimisă la un bolnav din provincie, unde stătuse foarte multă vreme. Văzând proporţiile pe care le lua scandalul stârnit contra Primatului, am rugat-o pe d-ra Varlam ca cele ce-mi spusese verbal să le aştearnă într-o scrisoare către mine, care la momentul oportun putea să-mi servească să spulber calomnia. Au trecut mai bine de două săptămâni până ce, în urma repetării cererii mele, primesc de la d-ra Varlam o scrisoare în care se relatau lucrurile în mod diametral opus aceluia cum mi le povestise. Căror influenţe misterioase să se atribuie această schimbare? Faptele ce-mi povestise despre d-ra Vasilescu aveau toată aparenţa adevărului; mi le spusese din propria d-sale pornire, fără să o întreb eu, pe câtă vreme mai înainte nici nu le bănuiam. Dar, cu toată stăruinţa mea, nu am putut obţine nici până azi mărturia lor scrisă.

Dar mai este şi un alt fapt. P.S. Gherasim a mai adus la proces fotografia unei pagini din registrul de admisiuni de la Institutul Surorilor de Caritate, şi anume aceea care se referea la admiterea în Institut a Olimpiei Vasilescu. Registrul acela era în mâna d-rei Varlam, ca directoare. Fotografierea acelei pagini şi comunicarea ei către cel interesat nu a putut dar să se facă decât de d-sa sau cu învoirea d-sale. Cu ce scop? Pe cât ştiu, d-ra Varlam nu avea niciun motiv personal nici de a urî pe Mitropolitul Primat, nici de a iubi pe episcopul de Roman. Ce, sau cine a îndemnat-o dar pe d-sa, catolică, să comunice uneia din părţi un act care nu era destinat să fie publicat?

De altfel, indiscreţia aceasta este interesantă numai prin mobilele care au determinat-o şi prin originea ei, care este destul de transparentă, dar nu prin însemnătatea ei intrinsecă; căci, dacă Olimpia Vasilescu, ca să-şi înlesnească

admiterea, declarase că e nepoata Mitropolitului, de neexactitatea aceasta, care se repetă în mod curent în ocaziile analoage, era răspunzătore d-na Vasilescu, iar nu Mitropolitul.

Nu insist asupra agitațiilor din timpul acela și ale altor heterodocși, mai mult sau mai puțin cunoscuți. Faptele arătate mai sus sunt de ajuns – deocamdată – pentru a arăta că în evenimentele care au tulburat biserica noastră ortodoxă, heterodocșii nu au păstrat discreția pe care erau datori să o păstreze. S-ar părea că înălțarea la scaunul primațial a unui om cult, inteligent, energic și în puterea vârstei deranjau unele socoteli și că de aceea s-a făcut totul pentru a-l înlătura. Aceasta este regretabil și sper că va fi ultima dată când se va întâmpla. Avem noi destule greutăți în viața noastră, ca națiune și ca stat, pentru ca să nu mai fie nevoie să ne cheltuim forțele, apărându-ne contra amestecului din afară până și în afacerile noastre cele mai intime. Dar, dacă va trebui, vom ști să o facem cu hotărâre și cu un succes care nu se poate pune la îndoială.

Dar în chestia aceasta mai este un punct care trebuie lămurit: anume, rostul relațiilor P.S. Gherasim, aprigul apărător al curățeniei bisericii noastre și al canoanelor ei, cu adversarii ei seculari. Aceste relații sunt evidente; fără să mai vorbesc de alte dovezi pe care nu e nevoie a le înșira aici, numai faptul că heterodocșii procurau P.S. Gherasim acte pe care ei le credeau utile pentru susținerea acuzațiilor P.S.S. și faptul că P.S.S. le-a primit cu mulțumire și s-a servit de ele în lupta ce ducea contra unui chiriarch al propriei sale biserici ortodoxe sunt de ajuns ca să dovedească sinceritatea convingerii cu care lupta P.S.S., vorba vine, pentru această Biserică. Conivența sa cu adversarii ei era evidentă, iar canoanele prevăd pedepse grele pentru Episcopul care cu ajutorul ereticilor tulbură biserica. Numai acest fapt de ar fi fost, P.S. Gherasim trebuia pedepsit. Și, cu toate astea, tocmai P.S.S., care pe față lucra în înțelegere cu heterodocșii, avea curajul să acuze pe P.S. Atanasie de propria sa vinovăție.

Dar e bine că și prin aceasta s-a mai adăugat o dovadă de câtă fățărnicie ascundea în realitate prefăcutul rigorism al episcopului de Roman.

* * *

Dacă recapitulăm numai cele arătate până acum pe socoteala P.S. Gherasim, el se arată pentru orice om cu dreaptă judecată ca un om dominat de răutate și de patima răzbunării într-un grad cum rareori se vede. P.S.S. a știut să îmbrace aceste sentimente puțin creștinești cu o pătură de fățărnicie, care a putut lesne să înșele pe aceia care judecă numai după aparențe. Dacă cei câțiva oameni de bună credință care au putut crede un moment că episcopul de Roman este un sfânt, ar fi cercetat cum este privit el în eparhia lui, dacă ar fi examinat măcar cât de puțin învinuirile aduse de el, dacă s-ar fi informat asupra felului de oameni și de arme cu care s-a servit, ar fi văzut lesne că un asemenea om de

mult ar fi trebuit să fie pus în imposibilitatea de a mai face răul care se pare că este singurul scop al vieții lui.

Și cu toate astea, ce lesne era să se cunoască omul! Cu câtă nepăsare el singur îşi da pe faţă temperamentul şi apucăturile, convins cum era că naivitatea oamenilor lesne se îmbrobodeşte cu citaţii din Evanghelie şi din Sfinţii Părinţi, şi cu mâinile puse cruce pe piept tocmai în momentul când gura profera cele mai mari răutăți!

Întrebatu-s-a, spre exemplu, cineva cum se face că neprihănitul episcop, care vărsa foc contra imoralității lui Atanasie în 1910, după ce acesta ajunsese că se urce pe râvnitul scaun de mitropolit, nu zisese nimic timp de 11 ani, de când o cunoştea? Şi doar sunt canoane, pe care chiar el le-a citat, care pedepsesc pe episcopul care, cunoscând nedemnitatea colegului său, îl acoperă. Întrebarea aceasta i-a fost pusă chiar în Sinod, în cursul procesului, de către unul din chiriarchi. P.S. Gherasim nu a găsit ce să răspundă. Tocmai a doua zi, după ce banda neagră a acoliților săi l-a învățat ce să spună, a îngăimat că nu cunoştea de mai înainte faptele pe care le denunța acum. Răspuns ridicol. Dl Chiricescu, amicul intim al P.S.S. încă de când erau amândoi la seminarul din Râmnicul Vâlcii, omul care nu avea niciun secret pentru dânsul, de ani de zile purta scrisoarea P.S. Atanasie, de când îl scosese de la Tipografia Cărților Bisericești, şi amenința mereu cu publicarea ei; *les maîtres-chanteurs* care inventaseră afacerea plagiatului publicau broşuri şi articole prin gazete şi reviste; dl Mariu Teodorian, complicele P.S.S., umplea lumea cu injuriile şi acuzaţiile sale; şi singur preacuratul şi preanevinovatul episcop de Roman nu ştia nimic, nu auzea nimic! Cine socoteşte P.S.S. că poate crede asemenea poveşti? Nu, este în mod patent neexact că P.S.S. nu cunoştea de ani de zile cele ce nu a scos la iveală decât în 1910. P.S.S. şi-a mai încărcat sufletul spunând încă un neadevăr pe care şi copiii îl pot dovedi. P.S.S. ştia prea bine cel puţin de scrisoarea de la dl Chiricescu, şi dacă a tăcut atâta vreme este pentru că curăţenia bisericii nu-l pasiona aşa de mult cum spune şi pentru că numai în 1910 a găsit momentul când scrisoarea aceea să poată servi patimile sale. P.S.S. s-a făcut dar vinovat de a fi tăinuit faptele în scop interesat şi s-a expus la pedeapsa prevăzută de canoanele ce singur a citat.

Şi pe urmă nu e vorba numai de acuzaţiile contra Mitropolitului Primat, pentru că P.S. Gherasim a aruncat un potop întreg de acuzaţii infamante contra a 5 arhierei şi episcopi. Şi acestea le-a aflat tot numai în ziua când le-a proferat? Şi dacă le ştia că sunt adevărate, cum s-a oprit furia sa răzbunătoare numai asupra Primatului şi nu a pornit lupta şi contra acelor cinci? Voieşte P.S.S. pe aceştia să-i acopere? Dar atunci cum stăm cu canoanele? Ori a aruncat vorbele, ştiind bine că sunt calomnii şi nu pot fi susţinute? Dar atunci ce pedeapsă merită omul care, strecurat sub haina sfântă de episcop, nu se sfieşte a o necinsti prin fapte care, comise de un simplu particular, sunt pedepsite de Codul Penal cu închisoarea de la una până la şase luni?

P.S. Gherasim este un răzvrătit şi contra canoanelor, şi contra legilor, şi contra oamenilor; contra a tot ce se pune în calea răzbunărilor şi a patimilor sale. Ca membru al Sinodului, el creează o situaţie nouă, neprevăzută de niciun canon, răspunzând la o enciclică a acestuia prin o altă enciclică contrarie şi aruncând anatema el singur, contra Sinodului şi a şefilor lor ierarhici. Au fost cumineţi oamenii aceştia, considerând o asemenea faptă ca un simplu act de demenţă. Când vine rândul să dea socoteală de faptele sale, el protestează contra dării lui în judecată. Ca acuzat, el continuă să fie răzvrătit contra a toţi şi toate. Nesocoteşte chemările Sinodului; nesocoteşte hotărârea lui de a nu se mai publica actele procesului prin pamflete de scandal; cearcă să recuze ca judecători pe jumătate din membrii Sinodului; pe urmă îl recunoaşte ca bine constituit; dar, după ce-l judecă şi-l condamnă, el protestează contra condamnării şi nu o recunoaşte. Suveranul iscăleşte decretul, bazat pe sentinţa de condamnare, pentru depărtarea lui din scaun; el nu recunoaşte decretul şi se duce să-şi reia în silă scaunul de care se făcuse nedemn. De atunci, nu este zi în care să nu provoace câte un nou scandal, în care să nu repete, contra unei ţări întregi, că nu vrea să ştie nici de Sinod, nici de legi, nici de Suveran, şi că scaunul de la Roman este tot al lui. Într-o zi ameninţă şi insultă pe succesorul său şi repetă ameninţarea că, pe cât timp nu-şi va relua el scaunul, „nu va fi pace în biserică“, întocmai ca atunci când, sub aceeaşi ameninţare, pretindea să capete locul de mitropolit. În alta, vorbeşte de dreptul lui de a veni să-şi ocupe locul în Sinod. Şi, în fine, mai presus de toate, vine ameninţarea criminală de a se adresa la străini, pe care, ca supremă necuviinţă, cutează să o formuleze într-o hârtie înmânată însuşi Capului statului.

Aci, o comparaţie se impune: în ianuarie 1910, episcopul Ambrosios de la Larissa (Grecia) a fost destituit din cauza unui discurs subversiv. Oare ce pedeapsă ar fi fost potrivită pentru P.S. Gherasim, după toate faptele sale?

P.S. Sinod, în clemenţa lui, a socotit că simpla destituire este de ajuns. Întrebarea este dacă neastâmpărarea P.S.S. îi va permite să rămână în marginile acestei excesive indulgenţe, ori îl va sili, în cele din urmă, pentru a asigura odată o linişte durabilă, să recurgă la măsura extremă. Sunt oameni pentru care indulgenţa, în loc de a fi un mijloc de potolire, este, din contra, o încurajare la rău, şi P.S. Gherasim este din numărul acelora.

* * *

Părăsesc acum pe acest om nefast, ca sa mă ocup şi de partea pe care a avut-o guvernul în desfăşurarea acestui nemaipomenit scandal.

Am examinat deja purtarea lui înainte de proces şi am arătat lipsa de sinceritate, superficialitatea şi spiritul de îngust politicianism de care dăduse dovadă. În ziua când, ca pedeapsă a acestei atitudini, Partidul Conservator se afla pus în faţa necesităţii de a da o soluţie unei situaţii la care el singur contribuise

așa de mult ca să se ajungă, el se găsi tot așa de nepregătit și dezorientat ca și cum atunci pentru întâia oară ar fi auzit vorbindu-se de criza bisericească. Tot timpul cât a ținut procesul, guvernul nu a știut la niciun moment ce vrea și unde vrea să ajungă; în nicio zi el nu a știut ce va face a doua zi; la niciun moment el nu a avut nici calmul, nici prevederea, nici imparțialitatea care se impuneau; la niciun moment el n-a știut să privească chestia din punctul de vedere superior din care un guvern este dator să vadă lucrurile. La tot momentul el a fost sub preocuparea considerațiilor mici și meschine și nu a putut să se ridice până la o concepție a lucrurilor ceva mai superioară decât aceea a unui mic birocrat sau avocat de a patra mână, care nu vede și nu înțelege decât mărunțișurile.

Mi se spune că în timpul unei suspensiuni a uneia din primele ședințe ale procesului, dl Arion se dezola că în afacerea aceasta se va compromite reputația sa de mare avocat. Nu știu întru cât anecdota aceasta este adevărată; dar e cert că dl Arion s-a condus ca un simplu avocat într-o afacere unde datoria sa era de a fi ministru. Ca ministru, d-sa avea datoria de a căuta să înăbușe scandalul și în orice caz de a se opune din toate puterile ca el să ia proporțiile pe care se sileau să i le dea P.S. Gherasim și acoliții săi; mai avea datoria să nu uite că capul Bisericii naționale nu se cuvine să fie tratat ca un simplu client al poliției; că autoritatea și prestigiul cu care este el investit sunt o parte din autoritatea și prestigiul statului și al bisericii, și că principiul de autoritate – *principiu conservator*, mă rog – nu permite să lase a fi terfelit cineva care se află în așa înaltă situație, prin înscenări mizerabile.

Și putea dl Arion să facă așa. Dacă în loc de un mitropolit Primat ar fi fost în cauză un particular oarecare sub acuzații ca acele ce se aduceau contra I.P.S. Atanasie, orice tribunal sau orice Curte ar fi putut în largul lor să termine procesul într-o ședință sau cel mult două, în care ar fi intrat și ascultarea martorilor, și cercetarea actelor, și tot. Așa putea să se facă și în procesul sinodal, și nici nu mi-am închipuit vreodată că se putea face altfel. O procedare repede se impunea cu atât mai mult aici, cu cât era evident că banda neagră se silea anume să dea loc la un scandal cât mai mare posibil, pentru că, nefiind sigură de o condamnare a mitropolitului, însuși scandalul constituia pentru dânsa un succes, pe câtă vreme ruina autoritatea mitropolitului chiar în cazul când ar fi fost recunoscut nevinovat. Dar scandalul se agrava și lua proporții mari chiar prin faptul lungirii procesului.

Toate acestea erau evidente și trebuia să le înțeleagă oricine, și cu atât mai mult un om de guvernământ; căci pentru orice guvern demn de acest nume, este una din primele datorii a nu încuraja scandalul în nicio împrejurare. E adevărat că guvernul dlui Carp, care ține să fie original, crede, din contra, că tocmai pe scandal trebuie să se sprijine acțiunea sa guvernamentală.

Să fie că dl Arion a ținut să se conformeze acestui principiu? Să fie că nu a avut nici priceperea, nici energia de a se opune agravării scandalului? Să fie că instinctul său avocățesc nu l-a lăsat să vadă în conflictul sinodal decât o ocazie

de a face să strălucească abilitatea sa în materie de procedură? Faptul este că, dacă i-ar fi plătit cineva pentru ca să dea proporţii nemăsurate scandalului, nu ar fi putut face mai bine. Timp de mai bine de o lună de zile nu s-a cruţat nimic pentru a lungi parcă întradins dezbaterile. Şi dl Arion e foarte fericit: d-sa se admiră că a închis criza sinodală şi că şi-a salvat şi reputaţia de avocat abil.

Trebuie însă să recunoaştem că lucrurile nu se puteau petrece altfel de cum s-au petrecut, dat fiind că în toată afacerea procesului sinodal nici dl Arion, nici guvernul din care face parte nu a avut nici idei precise, nici un plan hotărât de lucru.

În decembrie 1909, dl Carp se lăuda că va pune să radă pe episcopul de Roman. După această ţanţoşă declaraţie, ne puteam aştepta că punerea la regulă a episcopului tulburător va face parte din programul viitorului guvern conservator, că o va studia din vreme şi va veni cu o soluţie pregătită. Când colo, în ianuarie 1911, dl Carp cunoştea aşa de puţin starea chestiei, încât cerea dlui Brătianu informaţii asupra ei. Iar când procesul s-a deschis în fine, care este declaraţia pe care o face ministrul de Culte? Că guvernul consideră conflictul sinodal ca o chestie curat bisericească, în care nu vrea să se amestece, şi că-şi rezervă numai să execute sentinţa ce va da Sinodul.

Ce potrivire este între această declaraţie şi rodomontadele[49] din decembrie 1909? Dacă dl Carp nu se considera decât ca executorul sentinţei Sinodului, cum se lăuda că va rade pe P.S. Gherasim? De unde ştia d-sa că Sinodul avea să se pronunţe contra barbei P.S.S.? Şi dacă rolul guvernului se reducea la ceea ce a spus dl Arion, cu ce drept şi dl Carp, şi partidul d-sale, şi presa d-sale ne imputa nouă liberalilor că nu facem noi oficiul de bărbieri, pe care-l ambiţiona d-sa?

În realitate, laudele dlui Carp din 1909 nu meritau nicio atenţie, precum în genere nu trebuie luate în mod prea tragic toate manifestaţiile d-sale de acest fel. Dl Carp a adoptat de multă vreme o atitudine care-i este specială, aceea *d'épater le bourgeois*[50], şi de aceea, de câte ori îi vine ocazia să zică sau să facă ceva care face pe oameni să deschidă ochii mari, nu lipseşte de a-şi acorda această satisfacţie. E drept că i se întâmplă cam des să zică azi una şi să facă mâine alta; dar nu intră în sistema d-sale de guvernământ ca să se preocupe de asemeni lucruri mici.

Să lăsăm dar la o parte chestia consecvenţei politice a Partidului Conservator şi să trecem la lucruri serioase. Şi este lucru serios, care merită discuţie, declaraţia făcută de dl Arion şi repetată sub altă formă la finele procesului, când a zis că d-sa nu a considerat acest proces ca o afacere politică.

Aceasta poate să fie exact sau nu, după punctul de vedere în care se pune cineva.

Dacă prin *politică* dl ministru a înţeles politica de partid, acea politică îngustă, neinteligentă şi răufăcătoare care trăieşte numai din injurii şi calomnii pentru adversari, din laude şi căpătuieli pentru partizani, atunci desigur că nici conflictul sinodal, şi nici în genere afacerile care interesează biserica nu sunt

chestii politice. Noi, liberalii, așa am crezut și așa am lucrat totdeauna și este de regretat că conservatorii nu ne-au imitat, în special în afacerea suscitată de P.S. fost episcop de Roman.

Nu mai este însă așa dacă vorbim despre politica de stat, politica națională, care nu cunoște deosebire de partide, ci numai interese mai mari ale țării. Politica aceasta înglobează și afacerile cele mari bisericești. Biserica este un organism de stat, și unul din cele mai principale; ea trăiește împreună cu statul, contribuie la viața lui, și statul la rândul lui este sprijinul bisericii. Așa fiind, nu se poate concepe despărțirea absolută a unuia de celalt; aceasta s-ar chema separația bisericii de stat, ceea ce noi nu avem și nici nu trebuie să avem. Sunt dar împrejurări când biserica trebuie să colaboreze cu statul mână în mână, mai ales la momentele grele.

Întrebarea este acum: afacerea Gherasim constituia pentru biserică o tulburare și un pericol? Era sau nu pentru dânsa de un interes primordial ca această afacere să se rezolve cât mai bine? Era sau nu și statul interesat la aceasta? Evident că da; căci, dacă nu ar fi fost, asta ar fi însemnat că puțin i-ar fi păsat lui dacă scandalul ar fi durat încă ani întregi. Dar atunci ce a căutat să se amestece, fie prin darea în judecată a P.S. Gherasim, fie în alte moduri despre care voi vorbi?

S-a înșelat dar dl Arion atunci când în mod prea absolut a spus că incidentul Gherasim, care interesa liniștea și ordinea în stat, nu are niciun caracter politic. Și de aceea tot o eroare a făcut când a spus că guvernul se dezinteresează de mersul afacerii, și se va mulțumi numai să execute sentința. Tocmai în acele împrejurări delicate și primejdioase, ministrul Cultelor avea un rol de îndeplinit; căci altfel ce ar însemna dreptul lui de a lua parte la dezbaterile Sinodului, dacă tocmai când e trebuința mai mare, el n-ar uza de dânsul? Prezența ministrului în Sinod constituie tocmai trăsătura de unire dintre biserică și stat, legătura dintre Sinod și Guvern, comunicația de viață organică de la un corp la celălalt. ministrul are, nu numai dreptul, dar și datoria de a studia chestiile care se dezbat în Sinod, de a-și da și a-și susține părerea, de a ajuta pe Sinod cu experiența și priceperea sa. Dreptul și datoria aceasta nu sunt mărginite decât prin dreptul Sinodului ca, odată Dezbaterile terminate, el să ia hotărâri în cea mai deplină libertate, după conștiință ca și fără nicio presiune din partea ministrului.

Așa înțeleg eu raporturile dintre ministru și Sinod, și de aceea găsesc că atitudinea de dezinteresare – numai aparentă de altfel – enunțată de dl Arion nu era justificată.

Adevărul însă este cu totul altul; este că la deschiderea Sinodului, dl Arion nu avea nici o soluție, nu știau deloc nici d-sa, nici guvernul, ce trebuie să facă și, de aceea, neavând ce propune Sinodului, a fost silit să spună că guvernul se dezinteresează. Dar lipsa lui de orientare s-a văzut în curând, precum și amestecul lui direct în afacere, contrar declarațiilor de la început.

Cine nu-și aduce aminte, cu un surâs involuntar, de știrile contradictorii de care gazetele erau pline, de la o zi la alta, când s-a deschis Sinodul din mai, anul

trecut? Deschiderea a fost precedată de o consfătuire ținută în ajun la Mitropolie, împreună cu ministrul; dar ea nu dă niciun rezultat. Luni se deschide Sinodul și ministrul declară că va modifica legea; deci capitulare anticipată față de P.S. Gherasim. Marți cere să se iea măsuri contra P.S. Gherasim. Mercuri, Sinodul discută asupra modificării legii, după intervenția ministrului. Joi dl Arion acordă un interviu unui ziar, în care spune că Mitropolitul Primat trebuie să-și părăsească scaunul. Joi seara, se ține un Consiliu de miniștri, în urma căruia, vineri, dl Arion cere darea în judecată a P.S. Gherasim. Duminică, un alt ministru declară unui foarte cunoscut publicist că nu poate fi vorba de plecarea mitropolitului. A doua zi, se cere demisia și a mitropolitului, și a episcopului de Roman. Iar peste câteva zile, șeful guvernului spune unui deputat din majoritate că el și-a dat părerea cum trebuie rezolvată chestia; dar, dacă nimeni nu-l ascultă, ce să facă el?

Și așa mai departe. Aceeași incoerență în ideile guvernului a durat în tot timpul celor șase lungi și dureroase săptămâni cât a durat sesiunea Sinodului. În fiecare zi se spera că guvernul își va fi nimerit în fine calea. Dar n-a fost așa și, până în ultima zi, când lumea obosită și săturată a convenit în fine să creadă că chestia este terminată prin ocuparea scaunelor vacante, s-a văzut același spectacol, trist și comic totdeodată, cum cei ce pretindeau că conduc țara umblau în întuneric, schimbând azi ceea ce ce făcuseră ieri, încercând soluții imposibile pe care le aruncau la o parte, ca să alerge la altele tot așa de absurde.

Și să nu se uite că guvernul se bucura de o împrejurare de care rareori are parte un guvern, aceea că opoziția liberală făcuse declarația repetată că nu-i va face nicio greutate în chestia sinodală și că s-a ținut scrupulos de vorbă. Și doar i-a trebuit pentru aceasta multă tărie și stăpânire de sine, în fața provocărilor, atacurilor și injuriilor pe care presa guvernamentală nu înceta să le arunce asupra noastră, chiar pe chestia aceasta, și ca răspuns la declarația noastră de neintervenire. Nici măcar miniștrii nu aveau tactul și prudența de a se abține de la manifestații provocatoare și ofensatoare. Era imposibil pentru aceia care neîncetat făcuseră politică îngustă pe chestia aceasta să se dezbare de apucăturile lor, cel puțin în aceste momente grele pentru dânșii; căci se vor fi întrebat ei oare, cum ar fi scos-o guvernul la capăt, dacă liberalii, exasperați, s-ar fi aruncat în luptă și le-ar fi plătit datoria din 1909 și 1910?

* * *

Dacă, în tot cursul acestei nenorocite afaceri, guvernul a dat dovada celei mai complete dezorientări, aceasta nu l-a împiedicat de a se amesteca la tot pasul în mersul ei, dezmințind astfel declarația de deinteresare a Ministerului Cultelor.

Să fie bine înțeles, încă o dată, că eu nu fac vină dlui ministru pentru această intervenire. Socotesc, din contra, după cum am mai spus, că era de datoria sa să intervină; dar critic modul nepotrivit și parțial în care s-a făcut această intervenire.

Mai întâi un act de intervenire a fost chiar trimiterea de către ministru a P.S. Gherasim în judecata Sinodului. Era în drept să o facă, deşi în cazul de faţă intervenirea ministerului putea să şi lipsească, de vreme ce darea în judecată putea să o decidă şi Sinodul din propria sa iniţiativă, după cum era hotărât să o facă încă de la 22 decembrie 1909; şi mă întreb chiar dacă nu ar fi fost mai bine aşa, cu atât mai mult că însuşi dl ministru a spus că a trimis pe P.S. Gherasim în judecată pentru că era răzvrătit contra Sinodului, şi nu pentru altceva, şi că de aceea nu l-a trimis înaintare Curţii de Casaţie.

După începerea procesului, dl Arion intervine din nou, pentru ca cuvântul să se acorde întâi P.S. Gherasim. Aceasta deja se pare cam neaşteptat, deoarece de regulă primul cuvânt îl are acuzatorul. Aşadar P.S. Gherasim, cel trimis în judecată, era transformat în acuzator.

Dar în sensul acesta intervenţiile dlui ministru au fost numeroase, şi nu mai pot fi scutite de o judecată severă, deoarece ele au denotat o pornire de parţialitate prea vădită contra unuia din cei doi chiriarchi puşi în cauză, şi anume nu contra celui pe care dl ministru îl trimisese în judecată. Din contra, printr-o curioasă întorsătură de lucruri, se pare că tocmai acesta se bucura de deosebita solicitudine a dlui ministru.

Trebuie să nu se uite că, pe lângă calitatea sa de ministru, dl Arion mai avea şi pe aceea de jurist, care putea să fie preţioasă în împrejurările prin care trecea Sinodul. D-sa având şi dreptul, şi datoria de a lua parte la dezbateri, era indicat ca să pună la dispoziţia Sinodului ştiinţa şi experienţa sa, pentru a-l ajuta şi a-l îndruma în conducerea procesului, operaţie cu care Sinodul nu era deprins, deoarece asemenea cazuri nu i se ivesc în toate zilele. Dl Arion ar fi contribuit astfel nu numai să accelereze judecata şi prin urmare să micşoreze scandalul, dar încă să se evite unii paşi care nu au contribuit întru nimic la lămurirea mai bună a afacerii, şi care era mai bine să fi lipsit. Să vedem cum a înţeles dl Arion această parte a datoriei sale.

Piesa principală care s-a invocat contra mitropolitului Atanasie a fost scrisoarea sa din 1899, care se afla în posesia dlui Chiricescu. Tot restul nu avea nicio valoare în ochii unor judecători care ar fi avut experienţa necesară.

Dar în orice proces, cel dintâi lucru care se impune este ca să se depună pe masa tribunalului în original toate actele pe care se întemeiază, atât acuzarea, cât şi apărarea. Sinodalii puteau să nu ştie aceasta sau să nu-şi dea seama de însemnătatea capitală a acestei măsuri; dar dl Arion? Cum a putut d-sa să asiste impasibil timp de trei săptămâni la acuzări ca acele ale P.S. Gherasim, întemeiate numai pe copii şi pe facsimile publicate prin ziare? Sinodul s-a deschis la 16 mai, şi abia la 8 iunie a trebuit ca unul din arhierei să se gândească şi să ceară depunerea originalului; altminteri, cine ştie? S-ar fi terminat procesul şi s-ar fi dat sentinţa fără să fi văzut nimeni piesa originală, fără ca juristul ministru să se fi emoţionat de această monstruozitate. Şi lucrul era cu atât mai grav, cu cât existau bănuieli că originalul fusese falsificat ulterior.

Repet încă o dată, lucrul acesta este monstruos, şi el singur este de ajuns ca să dovedească în acelaşi timp, ori o neiertată uşurinţă din partea dlui ministru, ori o intenţie care rămâne să fie aflată. Orice biet om nu poate fi târât înaintea judecăţii până nu i se arată probele autentice ale vinovăţiei sale; şi aici e vorba de unul din primele personaje ale ţării, şi se permite să fie târât în noroi timp de 16 zile de nişte oameni a căror lipsă de fond moral se dovedise în mod aşa de vădit chiar prin fapta publicării scrisorii, ca să nu mai vorbesc de altele! Dl Arion mereu ne scoate ochii cu multa sa ştiinţă în ale dreptului. Dar la ce e bună ştiinţa aceasta, dacă nu serveşte nici măcar ca să împiedice enormităţi ca acestea?

Dar ştiinţa nu are ce căuta aici. Dl Arion ţinea să capete o condamnare cu orice preţ şi făcea ce putea pentru asta; căci cazul cu scrisoarea de la dl Chiricescu d-sa l-a repetat peste câteva zile, agravându-l; iacă în ce împrejurări.

Printre alte probe, ce aduceau vrăjmaşii mitropolitului Atanasie contra lui, era şi o scrisoare adresată unui preot de către d-na Olimpia Vasilescu, pe care ei nu lipsiseră a o publica în facsimile într-o oarecare gazetă. Când ei au invocat această dovadă în şedinţă, I.P.S. Atanasie a cerut să se prezinte scrisoarea originală; acesta era dreptul lui incontestabil, mai ales faţă de nişte adversari ca aceia pe care îi avea în faţă I.P.S.S. Ei bine, dl ministru şi-a permis să intervină până şi aici şi într-un mod care constituie un adevărat scandal: „Dl Arion – citez textual – a arătat inutilitatea acestui fapt (a depunerii în original a scrisorii d-nei Olimpia Vasilescu), deoarece din moment ce scrisoarea a fost publicată în facsimile în ziare, ea trebuie să existe şi în original“.

Crezi că visezi când citeşti asemenea lucruri. Cum că dl ministru venea la Sinod cu hotărârea să smulgă prin toate mijloacele o condamnare contra Primatului, acesta este astăzi lucru neîndoios; dar putea cel puţin să nu lase să se vadă prea pe faţă jocul său. Cum? Dacă pe d-sa l-ar apuca cineva să plătească 100 lei cu un facsimil de poliţă publicat prin ziare, d-sa ar plăti şi nu ar cere originalul poliţei? Dar atunci ce ar mai căuta d-sa pe pământ, pe câtă vreme împărăţia cerului a d-sale ar fi? Iar dacă nu ar plăti, după cum sunt sigur, cum a pretins ca Primatul să primească de bună o copie care cu atâta înlesnire putea să fie falsă? Cine nu ştie cu câtă greutate experţii recunosc autenticitatea pieselor scrise, după ce indicii, adeseori imperceptibile, se cunoaşte ea; şi într-o chestie în care onoarea unui înalt ierarh şi a bisericii întregi era în cauză, trebuia să se pună crezământ pe imperfecţiile unei reproduceri tipografice şi pe conştiinţa unor martori ca aceia cu care se înconjurase P.S. Gherasim? Şi cum că avea dreptate Primatul s-a dovedit îndată, când la 20 iunie Olimpia Vasilescu publică în „Universul“ textul exact al scrisorii sale; s-a văzut atunci că reproducerea ei de mai înainte fusese în adevăr falsificată. Dacă, pe baza unui asemenea fals, Primatul ar fi fost condamnat, ar mai fi putut dl Arion, chiar cu preţul întregii sale onori, să mai răscumpere urmările faptei sale?

De nu ar fi decât acest singur incident, tot ar fi de ajuns ca să dovedească că guvernul venise la Sinod cu intenţii hotărâte în privinţa sentinţei ce voia să

smulgă, și că pentru aceasta nu se da înapoi de a căuta să transforme într-o curată parodie această tristă dramă. Dar mai sunt o mulțime de alte dovezi. Va fi destul să înșir aici câteva din ele. Și nu e greu să le găsesc, pentru că în cursul procesului, dl ministru nu a lăsat să scape nicio ocazie de a-și arăta *le parti pris*(51) ce avea de a se pune în toate în curmezișul apărării Primatului. În ascultarea martorilor, în verificarea probelor, până și în cele mai neînsemnate incidente, precum în rectificări la sumarele ședințelor, pretutindeni P.S. Atanasie a găsit pe dl Arion în calea sa.

Chiar la începutul procesului, P.S. Atanasie ceruse ca P.S. Gherasim să nu fie admis ca acuzator, deoarece el însuși la 1885 fusese acuzat de fapte pentru care fusese destituit din direcția seminarului de la Râmnicul Vâlcii. Dl Arion avea în minister cele două dosare relative la acea afacere, păzite cu mare grijă de mine, deoarece se făcuseră oarecare tentative contra lor. Dacă voia să contribuie la deplina luminare a procesului, putea să le pună la dispoziția Sinodului. D-sa a preferat să ia cuvântul, pentru a se opune cererii mitropolitului.

La un moment, a apărut în proces fotografia unei pagini din registrul de admiteri la Institutul Surorilor de Caritate. Directoare era acolo d-ra Varlam, și fotografia nu putuse fi comunicată decât de d-sa. Era dar vinovată că intervenise într-o afacere unde-i era interzis să se amestece și din cauza postului ce ocupa, și din a confesiunii sale catolice. Făcutu-și-a dl Arion datoria față de dânsa? Deloc; ea fost depărtată de la postul ei mai târziu, și dl Arion nu a contribuit cu nimic la aceasta.

În citarea și ascultarea martorilor se fac greșeli de acelea care, dacă s-ar fi produs într-un proces ordinar, ar fi dus cu siguranță la reformarea sau casarea lui. Juristul, dl Arion, care intervenea în toate nimicurile contra P.S. Atanasie, asistă impasibil și surâzător la toate și nu face un gest, nu zice o vorbă ca să lumineze Sinodul și să-l ferească de a cădea într-însele.

P.S. Gherasim dădea o nesfârșită listă de martori, pe care-i cere să fie ascultați. Sinodul, după cum era dreptul lui, nu refuză pe niciunul, rezervându-și să asculte câți va crede de cuviință din ei. Dar în cursul procesului P.S. Gherasim mai propune și alții și i se admit și aceia pe când Primatului i se refuză dreptul acesta. Citez cazul preotului Mărculescu, cerut de Primat pentru a-l opune martorului Băjescu-Oardă și refuzat, deși se primise Băjescu, trecându-se peste opunerea Primatului. De altă parte, dl N. Stănescu, funcționar în Ministerul Domeniilor, fost administrator al Băilor de la Călimănești și în măsură de a cunoaște faptele denunțate de Băjescu, cere să fie ascultat și este refuzat.

Mai cere să fie chemat dl Erbiceanu[1], fost profesor și decan al Facultății de teologie, membrii al Academiei Române, care petrecuse mai multe veri la Cozia

1. E vorba de Constantin Erbiceanu (m. 8 martie 1913), cunoscut prin viața sa curată și prin dragostea ce purta bisericii și reprezentanților ei.

și putea spune lucruri utile asupra celor povestite de Băjescu; dar nici dl Erbiceanu nu a găsit grație.

Nu s-a ascultat dl Gârboviceanu, profesor, fost administrator ani de zile al Casei Bisericii, omul care cunoaşte azi mai bine decât oricine afacerile bisericești, care fusese amestecat în toate evenimentele din anii din urmă, și care putea spune multe lucruri utile în proces, cum, spre exemplu, cele ce-i spusese dl Chiricescu cu privire la alegerile de mitropolit din 1909. Nu s-a ascultat, pentru că nu a prezentat biletul de confesiune. Dar nici Băjescu-Oardă nu l-a prezentat și, cu toate astea, a fost ascultat.

Și cine era acest Băjescu-Oardă, al cărui cuvânt era ascultat cu preferință față de acela al unui membru al Academiei și al unui înalt funcționar? Un fost student exmatriculat și un client al poliției și al tribunalului corecțional.

Trebuie să observ că atunci când Primatul s-a ridicat contra admiterii unui martor ca acesta, Sinodul a avut îndoială și a rugat pe dl ministru să intervină la Poliția Capitalei și a orașului Ploiești, ca să capete informații asupra trecutului lui. Dl ministru a promis, dar s-a ferit a se ține de promisiune, și informațiile nu s-au căpătat nici până azi. Dar în același timp a declarat în fața Sinodului că ascultarea ca martor a lui Băjescu, chiar dacă va fi fost condamnat, nu era oprită de lege și nu avea niciun inconvenient. Vorba era demnă de un mic avocat obscur de provincie; dar, un ministru, dacă-și merită locul, trebuie să știe că afacerile statului nu se conduc după regulile de la judecătorul de pace. Sunt considerații de ordin moral pe care un om de guvern e dator să le înțeleagă și să țină seama de ele. Dl Arion era dator să înțeleagă că, orice ar spune codul d-sale penal, nu e permis a se pune față în față șeful bisericii naționale cu un client al poliției.

Și evenimentul a arătat îndată cu cine avea a face. Chiar de la primele cuvinte ale martorului, Primatul puse în evidență mizerabilă țesătură de minciuni și calomnii pe care fusese însărcinat să o aducă înaintea Sinodului. Băjescu spusese că în 1901 a aflat de la o supraveghetoare de la Azilul Elena Doamna despre întâlnirile Primatului cu o femeie la mănăstirea Cozia. Dar elevele Azilului nu au început să se ducă vara la Cozia decât cu începere de la 1905. Mărturia mincinoasă a individului era dar nediscutabilă.

Și pentru ca scandalul să fie desăvârșit, se mai descoperă că el venise să-și facă depunerea în capela Sinodului, fiind înarmat cu un revolver cu șase focuri.

Ce a făcut dl Arion în fața tuturor acestora? Sperjurul era dovedit și el era cu deosebire grav într-o afacere ca aceasta; iar purtarea revolverului în momentul acela, de către un asemenea om, părtaș în banda care urmărea desființarea mitropolitului cu orice preț, lua proporții excepționale. Arestarea imediată a vinovatului și punerea lui sub urmărire, cel puțin pentru port de armă oprită și pentru mărturie mincinoasă, se impunea; orice președinte de tribunal ar fi ordonat-o și și-ar fi călcat datoria dacă nu o ordona. Dar Băjescu a plecat nesupărat, împreună cu revolverul lui, mărturia lui a rămas bună mincinoasă, iar el

se preumblă netulburat şi până astăzi. Cât pentru informaţiile promise de dl Arion asupra lui, ele rămân amânate la ziua judecăţii de apoi.

Am acuzat în mai multe rânduri pe dl Arion, în afacerea aceasta, de făţărnicie. Aici nu mai este vorba de făţărnicie, căci conivenţa nici nu-şi mai dă osteneala să se ascundă.

Un alt specimen, cam la fel cu mărturia lui Băjescu, este aceea a lui Şunda, despre care am pomenit deja. Omul acesta – iarăşi un fost student – aduce în proces un cupon de mandat poştal pentru nişte bani trimişi de Primatul unei tinere din străinătate. S-a stabilit uşor care era rostul acestei trimiteri şi că ea nu însemna nimic rău pentru P.S. Atanasie. Dar chestia este ce căuta în această afacere, cu totul privată, un individ care nu avea nimic a face cu niciuna din cele două persoane între care se schimbase corespondenţa? Prin ce mijloace şi cu ce drept îşi apropriase el o piesă care nu-i aparţinea şi pe care a exploatat-o pe urmă ca mijloc de şantaj?

De toate acestea, cel care era dator în primul rând să se intereseze era dl Arion, căci d-sa reprezenta puterea executivă, şi în cauză era un laic. Legea pedepseşte fapte ca a lui Şunda, şi cel chemat a pune legea în mişcare era ministrul. Şi el era dator să o facă, mai ales că Primatul ceruse aceasta, ca unul care era lovit prin fapta lui Şunda, şi că trei inşi făcuseră intervenţii scrise la Sinod ca să fie chemaţi să depună asupra modului cum Şunda îşi procurase cuponul şi asupra felului cum căutase a se folosi de dânsul.

Dl ministru a promis, în adevăr, mitropolitului că va sesiza parchetul, ca să facă o anchetă energică. Dar atât. Nici nu ştiu dacă intervenirea la parchet s-a făcut; dar în orice caz nicio anchetă nu s-a făcut, şi vinovatul nici nu a fost sub urmărire. Cei trei martori care se ofereau să înlesnească dovedirea şi pedepsirea delictului, nici nu au fost chemaţi, nici la Sinod, nici la parchet. Aşadar era o hotărâre certă de a se face scăpat acel care adusese un nou aliment scandalului; aşadar întreţinerea scandalului convenea guvernului, de vreme ce de câte ori putea să-l curme nu o făcea. Dacă măcar faţă cu unul din această adunătură de martori năimiţi şi de *maîtres-chanteurs* s-ar fi exercitat rigoarea legii, dacă măcar unul singur ar fi fost trimis la Văcăreşti cu siguranţă că ar fi intrat în pământ toţi ceilalţi şi ar fi fost scutită lumea măcar de o parte din scârbosul spectacol pe care i-l da. Dacă nu s-a făcut aşa, şi dacă în mod sistematic s-a acordat cea mai deplină impunitate unor fapte de acest fel, cine se mai poate îndoi că ele conveneau acelora care aveau mijlocul de a le împiedica şi nu o făceau?

În ceea ce priveşte pe Şunda în special, siguranţa aceasta căpăta o deosebită tărie prin aceea că, după cum se afirmă, acest individ era nelipsit din redacţia uneia din foile oficioase.

Atitudinea dlui ministru nu se dezminte nici în afacerea altui martor mincinos, poate cea mai scandaloasă din toate, aceea a fostului călugăr, şi pe urmă acar la Căile Ferate, Tudorică Ionescu.

Am arătat în ce mai constau și arătările lui, precum și retractarea lui, urmată de o tentativă de sinucidere, impresionat fiind de locul și de mediul solemn în care se afla. În retractarea sa, el a arătat că mărturia lui contra mitropolitului fusese pusă la cale de fostul preot Vasilescu, pe care credincioșii de la Vălenii de Munte, revoltați contra lui, îl goniseră din biserica lor, și care, după tot felul de peregrinări și de scandaluri, se oploșise în ceata vrăjmașilor mitropolitului Atanasie. De altfel, ceea ce spunea Th. Ionescu nu era lucru necunoscut. Deja cu un an mai înainte, pe când eram încă ministru, dovedisem, prin o anchetă făcută de parchetul de Prahova, toate amănuntele acelei colaborări.

Dar acum vin de se adaugă dovezi noi. Preotul Ivănceanu din Ploiești comunică în scris Sinodului că Tudorică Ionescu, când a venit să-i ceară biletul de confesiune de care avea nevoie ca să fie admis ca martor, era însoțit de fostul preot Vasilescu. De asemenea, dnii T. Teodorini și Mitu Ștefănescu, foști deputați, au afirmat înscris această conivență. În fine protoiereul de Prahova, persoană bisericească oficială, arată că în ziua de 29 mai un domn oarecare a venit anume la Ploiești, ca să aibă o convorbire de două ore cu Tudorică Ionescu într-o cameră de hotel. Apropiind această din urmă informație de aceea pe care o aveam eu că, în anul precedent, după ancheta parchetului, Th. Ionescu venise în București și vizitase pe fondatorul gazetei „România Creștină“, personalitatea de la Ploiești se recunoștea cu destulă probabilitate.

Faptele dar erau patente, nediscutabile. Fusese mărturie falsă, făcută după depunere de jurământ în condițiile cele mai solemne posibil. Era complicitate sigură și dovedită, pe lângă alții, a fostului preot Vasilescu și a domnului misterios de la hotelul din Ploești. Era putință, era siguranță ca toată banda aceasta să fie prinsă în plasă și dată pe mâna justiției; o condamnare nu făcea îndoială. De la aceștia, prin o urmărire stăruitoare și îndemânatică, se putea, dacă nu pune mâna pe firele întregului complot, dar desigur a se lua urma unora din făuritorii lui.

Făcut-a ceva din toate acestea dl Arion? Cercat-a el măcar în acest caz, peste măsură de scandalos și bătător la ochi, să lovească în aceia din autorii scandalului bisericesc care-i cădeau în mână? Absolut nimic. Ba, ce zic? D-sa a luat poziție alături cu plăsmuitorii de mărturii false și contra Primatului.

În adevăr, în urma retractării lui Tudorică Ionescu, a încercării lui de sinucidere și a declarației lui că fusese pus la cale de fostul preot Vasilescu, Sinodul făcuse intervenție la parchetul de Prahova și la cel de Ilfov, ca să pună sub urmărirea pe amândoi indivizii. Ambele parchete însă, pare că ar fi fost înțelese, declară că „nu găsesc caz de urmărire împotriva niciunuia din ambii acuzați, cazul lor fiind de natură duhovnicească și privind numai Sinodul, și că laicii nu se pot amesteca în afacerile bisericești“.

E ușor de înțeles că acest răspuns neașteptat nu a mulțumit pe Mitropolitul Primat, care a protestat în Sinod. Răspunsul l-a primit de la dl Arion: „Parchetul nu poate ieși din lege. Noi nu putem impieta asupra conștiinței magistraților țării.

Dacă I.P.S. a fost victima unui şantaj, de ce n-a reclamat când s-a petrecut faptul? Referind azi cazul justiției, eu am intervenit pe lângă dl ministru al Justiției ca să se facă o anchetă şi să se refere rezultatul ei. Parchetul n-a putut lucra decât în conformitate cu legea şi în limitele legii".

Legea, legea! În trei rânduri, cuvântul acesta se repetă ca un sunet de clopot. Parcă văd pe dl ministru, cu ochii în tavan şi cu mâna pe inimă, cum punea la adăpostul *legii, legii,* pe interesanții săi Ioneşti şi Vasileşti. Dar dacă l-aş apuca să-mi arate care este acea lege, de care vorbea cu atâta emfază, nu ştiu ce ar răspunde.

Mai întâi aş vrea să ştiu dacă legea din 1911 era alta decât cea din 1910. În acest an, eu cerusem tot parchetului de Prahova să facă anchetă asupra celor denunțate tot de Tudorică Ionescu. Cercetarea s-a făcut îndată şi în mâna mea a fost ca vinovatul să fie dat în judecată. Nimeni nu mi-a vorbit atunci de nicio lege care ar fi împiedicat aceasta. Până într-un an, se adaugă circumstanțele cu deosebire agravante ale unui sperjur comis într-un loc sfânt şi înaintea unui Tribunal constituit în puterea unei legi, şi a unei denunțări pornite din partea lui Ionescu contra lui Vasilescu; şi ceea ce se putuse cu un an mai înainte nu se mai putea acum?

Dar chestia aceasta este prea gravă, pentru ca să trecem cu uşurință asupra ei.

Sinodul este un organ de stat, constituit prin o lege. Tot prin lege, el este tribunal de judecată pentru membrii săi. Ca tribunal, el se bucură de toate prerogativele şi drepturile pe care le are orice autoritate judiciară, şi toate puterile publice sunt datoare să-i dea tot concursul lor, atât pentru descoperirea adevărului, cât şi pentru aducerea la îndeplinire a hotărârilor lor.

Probabil că lucrurile acestea nu sunt spuse în termeni tocmai juridici şi nu mă îndoiesc că la prima ocazie dl Arion se va chinui din nou să facă spirit pe socoteala lor. Dar am spus în mod limpede ceea ce toată lumea ştie şi înțelege, şi de rest nu-mi pasă.

Aşa, tribunalele militare au şi ele o competență mărginită la o anumită categorie de oameni; dar nu e nicio deosebire între ele şi tribunalele civile în privința drepturilor lor, şi niciodată nu va trece prin minte unui parchet oarecare să le refuze concursul său când i s-ar cere. Presupun, spre exemplu, că un civil ar fi chemat ca martor înaintea unui tribunal militar, şi ar fi dovedit că a făcut mărturie mincinoasă. Tribunalul militar neputându-l judeca, pentru că e civil, îl va deferi justiției civile. Îşi poate închipui cineva că aceasta ar refuza să-şi facă datoria, sub cuvânt că „civilii nu se pot amesteca în afacerile militare?"

Cazuri de acestea se ivesc în toate zilele şi nu am auzit încă până acum ca să se fi dat vreo dată vreun răspuns ca acela pe care l-a primit Sinodul.

Acest răspuns nu poate fi considerat decât ca o eroare gravă a parchetului şi este imposibil să fie admis. El a fost în prima linie o grea ofensă adusă Sinodului, care a fost desconsiderat ca tribunal regulat constituit ce era, şi căruia i s-a

refuzat concursul la care avea drept în această calitate din partea tuturor puterilor constituite ale statului, fără a excepta nici parchetele. Dacă teoria parchetelor de Prahova și Ilfov s-ar admite, ar urma că nici sentințele date de Sinod nu s-ar putea executa, căci el nu are jandarmii lui, iar ceilalți nu ar trebui să intervină. Când Sinodul ar caterisi un preot și acesta ar continua să poarte anteriul și potcapul, nu ar avea cine-l opri, pentru că sentința lui nu ar avea valoare în ochii autorităților civile. Se poate admite o asemenea stare de anarhie?

Îmi pare rău să dau eu lecții de drept unor juriști emeriți ca dnii miniștrii de Culte și de Justiție; dar nu o dată mi s-a întâmplat să văd că bunul simț și vederea neîmpiedicată de idei preconcepute mai lesne te dirijează în dedalul subtilităților decât teoriile interesate. Și, pe urmă, știu eu bine că nici înșiși dnii Arion și M. Cantacuzino nu cred niciun cuvânt din teoria pe care au aplicat-o Mitropolitului Primat *ad hominem*(52). Legea zice, da, că laicii să nu se amestece în treburile bisericești. Parchetul de Ilfov și de Prahova, spre exemplu, nu ar putea să deschidă urmărire contra unui preot pentru că a citit în ziua de Paști evanghelia de la Crăciun; dar aș vrea să le văd refuzând să-și facă datoria când același preot ar lovi cu ciomagul pe cineva. Acesta este un delict de drept comun, un delict contra ordinii publice, și ca atare pe parchet îl privește, cu toate că cel care l-a comis este un preot.

Delictul comis de Ionescu și Vasilescu era și el un delict de drept comun, și parchetul era dator să ia măsuri contra lor. De unde a scos el că era vorba de un caz de natură duhovnicească? Ce este duhovnicesc în cazul unui martor care jură strâmb? Atunci pentru ce la toți martorii mincinoși nu este caz duhovnicesc?

Aserțiunea celor două parchete este cu atât mai curioasă, cu cât nici măcar nu era vorba de fețe bisericești. Unul este macagiu la căile ferate, celălalt este preot răspopit; acum s-a făcut și el student, tot student!

Oricum se întoarce lucrul, se vede bine că teoria pusă înainte de cele două parchete nici nu suferă discuția. Dacă ea ar fi fost opusă, nu Sinodului, compus din arhierei care nu au de unde să cunoască legile și să înțeleagă suciturile ce li se aduc, ci cuiva care să știe și să se încumete a-și apăra drepturile, nici vorbă nu este că afacerea ar fi mers mai departe, până în Casație, și este imposibil să creadă cineva că aceasta ar fi acoperit cu autoritatea ei o asemenea enormitate.

Dar nu se poate concepe ca Sinodul să facă apeluri și recursuri; nu e în felul lui să se angajeze pe asemenea căi.

Dacă însă Sinodul era pus, în cazul acesta, în imposibilitate de a face să i se respecte prestigiul, drepturile și prerogativele ce-i dau legile, era altcineva care era dator să o facă în locul lui, și acesta era ministrul Cultelor. D-sa este răspunzător pentru păstrarea întreagă a autorității Sinodului, și când a văzut că i se aduce o asemenea lovitură, nedreaptă și ilegală, era dator să pună în joc toată autoritatea sa pentru ca lucrurile să reintre în regulă.

Spune d-sa că „nu putea să impieteze asupra conștiinței magistraților?“ Aceasta nu este serios. Deunăzi guvernul avea curajul să vorbească de aplicarea

art. 108 unui întreg tribunal de magistrați inamovibili, pentru că dăduse o sentință care nu-i plăcea; și nu puteau doi miniștri să facă să reintre în regulă pe niște magistrați amovibili care refuzau să aplice legea?

Nu, asemenea motive nu pot amăgi pe nimeni. Adevărul este că guvernul era decis ca să ia Primatului orice mijloace de apărare; să-l lase expus fără niciun sprijin la loviturile tuturor, chiar ale celor mai abjecți indivizi; să încurajeze, prin indiferența lui binevoitoare, toate tentativele cele mai nerușinate; să paralizeze orice încercare de a se pune mâna pe firele complotului, și orice pas care ar fi putut speria pe făuritorii lui sau a-i împiedica întru ceva în uneltirile lor mârșave. Adevărul este că guvernul voia să detroneze pe Atanasie cu orice preț, și că pentru aceasta nu s-a dat înapoi de a încuraja și de a alimenta scandalul, și de a se face complice până și cu alde Băjescu-Oardă, Șunda, Tudorică Ionescu și Vasilescu.

Solicitudinea guvernului pentru dânșii a mers până acolo că s-a făcut și avocatul lor. Procesele verbale ale anchetei din 1910 a parchetului de Prahova contra lui T. Ionescu se aflau la mine. Mi s-au cerut și le-am dat, socotind că se cer ca să servească în urmărirea lui; dar scopul guvernului era, din contră, de a le face să dispară și de a scăpa pe interesanții săi clienți de primejdia de a vedea publicate de mine acele constatări compromițătoare. Iar dl Arion îi spune Primatului că reclamația lui nu mai are valoare, pentru că trebuia să o facă cu un an mai înainte, când s-a petrecut faptul șantajului. Primatul a tăcut, pentru că nu știa ce va să zică prescripția în materie penală și care sunt termenele ei; dar dl Arion, mare învățat, cum a putut să-i opună asemenea justificare a refuzului său de a-și face datoria? Și, chiar dacă în chestia șantajului numai era timp de reclamat, cum rămânea cu aceea a sperjurului? Și în această ocazie a trebuit să iasă la iveală acel spirit îngust, acele mijloace de șicană măruntă de care avocații uzează ca să salveze cauzele dubioase. Dar aici era vorba de o chestie mare, care nu trebuia înjosită la nivelul unui proces la judecătorul de pace; măcar aici să fi fost scutită justiția de rușinea de a fi confundată cu șicana, care nu este decât caricatura ei. Este bineînțeles că abia întors la Ploiești, după ce fusese scos din primejdie de dl Arion, Th. Ionescu se grăbi să facă a patra retractare, revenind asupra acelei pe care o făcuse în mitropolia din București. Ce batjocură, și pe ce mâini a fost lăsată onoarea bisericii și a șefului ei!

Întregul proces s-a desfășurat în mijlocul acestei atmosfere de scandaloasă părtinire. Nu s-a lăsat să scape nicio ocazie de a se stânjeni apărarea Primatului; nu era incident, cât de neînsemnat, în care dl Arion să nu se ridice pentru a se opune la tot ce cerea el: pentru o rectificare în procesul verbal, pentru citarea sau refuzarea unui martor, pentru preferința rândului în acordarea cuvântului, în toate nimicurile dăm peste inevitabilul avocat, care luase locul ministrului.

La începutul procesului, dl Arion declarase unui gazetar (a se vedea „Universul“ din 19 mai 1911) că înțelege ca procesul de la Sinod să se rezolve, nu numai după canoane, ci și după echitate. Am văzut ce a înțeles d-sa prin echitate

față de mitropolitul Primat. Dacă cel puțin același fel de echitate ar fi întrebuințat d-sa și față de episcopul de Roman, s-ar fi putut zice că dl ministru era drept în nedreptatea sa. Dar pe lângă că acesta beneficia de toate neajunsurile ce se făceau adversarului său, el se mai folosea adeseori și de tratamente de favoare. Am arătat mai sus câteva din acestea, dar mai sunt și altele. Mă mulțumesc să menționez unul, cu deosebire semnificativ, acela când, după ce s-a luat depoziția lui Șunda, cuponul de mandat poștal pe care-l adusese el a fost înmânat P.S. Gherasim. Dar aceea era piesă care acum aparținea dosarului și nu se mai putea da nimănui, și cu atât mai puțin uneia din părțile interesate. Prin aceasta P.S. Gherasim nu mai era recunoscut ca simplu acuzator al P.S. Atanasie, ceea ce deja fusese excesiv, de vreme ce el însuși figura în proces ca acuzat, dar era transformat în membru al tribunalului care judeca pe Atanasie. Sinodul putea să comită greșeala aceasta din neștiință: dar dl Arion era dator să intervină pentru restabilirea echității care îi era așa de scumpă. Nu a intervenit. Tot așa ar fi făcut dacă cuponul s-ar fi remis P.S. Atanasie, ceea ce de altfel ar fi fost mai drept, de vreme ce de la dânsul se furase?

Mai este un fapt pentru care dl ministru are să dea socoteală.

Episcopul de Roman cutezase ca într-o hârtie dată M.S. Regelui să amenințe cu reclamații la bisericile străine. Fapta aceasta constituia, pe lângă o abatere canonică, și o crimă de stat. Se poate să nu fi fost adusă la îndeplinire, deși a circulat vorba că P.S.S. ar fi și executat amenințarea sa. Dar numai faptul de a o fi proferat, și mai ales către Capul statului, era o vină de o gravitate excepțională. Dar dl ministru, care arăta această prefăcută scandalizare că P.S. Atanasie ar fi avut cu 12 ani mai înainte relații clandestine cu o femeie, nu se emoționa deloc față de ce făcea acum P.S. Gherasim. Trebuia ca darea lui în judecată să fi fost motivată, între cele mai grele acuzări, și pe aceasta, căci era desigur o mai mare primejdie pentru biserică ca unii din chiriarhii săi să se gândească la introducerea intervenției străine în afacerile ei, decât ceea ce se imputa P.S. Atanasie. Trebuia făcut cu P.S. Gherasim un exemplu răsunător, care să pună capăt pe viitor altor năzuințe inconștiente ca ale lui. Ministrul era dator să urmărească cu cea din urmă energie pedepsirea lui anume pe chestia aceasta. Dar el nu și-a făcut datoria, pentru că, precum se silea să facă cât mai grea posibilă situația Primatului, tot așa nu voia să facă niciun neajuns episcopului de Roman.

* * *

Atitudinea parțială a guvernului nu mai face îndoială pentru nimeni, când se ia cunoștință de aceste fapte. Deja în timpul procesului, și chiar pentru cei care nu urmăreau prea de aproape vicisitudinile lui, impresia generală era că purtarea guvernului era fățarnică și nedreaptă.

Dacă ar mai trebui o nouă probă pentru aceasta, presa guvernamentală ne-ar da-o.

Pe când Partidul Liberal se abținea cu îngrijire de la orice intervenire, ba oferea și concursul lui; pe când presa lui nu făcea decât să înregistreze apeluri pacifice și se mărginea aproape exclusiv la un rol de pură informație, gazetele guvernului nu scăpau nicio ocazie de a arunca nota lor plină de ură și de răscolire a patimilor, luând pe față pozițione vrăjmășească contra Mitropolitului Primat. Lucrul acesta nu a lipsit de a fi relevat de presa liberală încă de atunci, și în mai multe rânduri, ceea ce nu a adus însă nicio îndreptare. În tot cursul procesului, „Epoca“ și „Seara“ au fost pline de tot felul de informații, note, interviuri și articole, inspirate de cea mai fățișă dușmănie contra Primatului. Ele se luau la întrecere cu gazetele de scandal cele mai decăzute, în publicare de interviuri, scrisori, acte și orice fel de piese de originile cele mai suspecte, cu singura condiție ca să lovească în Primat. Chiar în ziua când trebuia să se pronunțe sentința, una din ele a publicat un articol violent contra P.S. Atanasie, cerând caterisirea lui, și se indigna contra unei informații date de un alt ziar, cum că dl Arion ar fi felicitat pe Primatul pentru frumoasa sa apărare. Nu trebuie apoi să se uite că Șunda, care a jucat în proces un rol așa de urât, era un om despre care se spune că se găsea veșnic prin redacțiile gazetelor guvernamentale.

În sfârșit nu se pot trece sub tăcere presiunile pe care dl Arion le-a exercitat direct asupra membrilor Sinodului, pentru a obține o sentință așa cum dorea guvernul. Fără să mai vorbim despre amănuntele care s-au dat prin ziare asupra acestor tentative, să nu uităm că chiar unii membri ai Sinodului s-au plâns cu amărăciune de tortura la care au fost supuși.

Este lesne de înțeles în ce stare sufletească trebuia să se afle Mitropolitul Primat în fața acestei nepomenite dezlănțuiri de patimi contra sa. Expus timp de doi ani la calomniile cele mai neauzite, la o explozie de răutate cum nu s-a mai văzut, la loviturile unor oameni culeși de prin cele mai infecte pături sociale, Primatul era în drept să conteze, dacă nu pe sprijinul, cel puțin pe nepărtinirea guvernului. Dar când s-a văzut lovit cu atâta pornire și din partea aceasta, era natural să-și piardă răbdarea, ceea ce explică acele câteva izbucniri de protestare și de indignare ce s-au văzut din partea lui.

De altă parte însă, o bună parte din opinia publică nu se lăsă să fie înșelată de înscenările puse la cale. Numeroși oameni politici, profesori și alți oameni de seamă își manifestară simpatia lor pentru cel persecutat. Îndeosebi au avut o semnificație mare manifestațiile de respect și simpatie ale clerului din eparhia mitropoliei de București, care avusese timp să cunoască și să prețuiască pe chiriarhul său.

În asemenea condiții nu a fost ușoară lupta guvernului pentru a ajunge să scape de Primatul care nu-i plăcea.

* * *

Acum că cunoșteam atâtea fapte care zugrăvesc în mod așa de limpede purtarea guvernului în chestia sinodală, trebuie să ne punem întrebarea: care să fi fost cauza acestei porniri vrăjmășești contra unui om care nu-i făcuse niciun rău? Ce interes așa de mare avea el ca Primatul să fie numaidecât scos din scaun? Ce scop urmărea?

Ar fi o copilărie să credem că guvernul ar fi crezut în mod serios, măcar un singur moment, că învinuirea de imoralitate pentru cazul din 1899 ar fi fost de o gravitate așa de capitală încât să nu se poată spăla decât prin un scandal fără precedent. Nu cred pe membrii guvernului așa de lipsiți de judecată încât să nu înțeleagă că răul ce s-a făcut bisericii prin campania deșănțată a P.S. Gherasim și a complicilor săi, agravată prin sprijinul ce i-a dat guvernul, nici nu poate fi comparat cu acel ce rezulta din o faptă ce s-ar fi comis acum 12 ani, care rămăsese cu totul necunoscută și care nu a devenit publică decât tot din vina P.S. Gherasim. Chiar dacă faptul s-ar fi petrecut în realitate, este aproape de mintea omului că nu era în interesul, nici al bisericii, nici chiar al moralei publice, ca el să servească de pretext de scandal pentru aceia care numai prin scandal căutase să-și îndeplinească răzbunările. Nu este nicio biserică pe lume în care să nu se întâmple cazuri de acestea, dar niciuna nu s-a găsit până acum care să creadă că e în folosul ei și al credincioșilor de a le exploata ca pe o mină de scandal. A trebuit să avem noi parte de un episcop ca P.S. Gherasim și de un guvern ca cel de azi, ca să ne dăm în spectacol lumii așa cum ne-am dat.

În orice proces, când se aduc acuzații, cei care le aduc sunt datori să le probeze, iar nu numai acuzatul e ținut să dovedească netemeinicia lor. În procesul acesta, se aduceau tot felul de învinuiri fără nicio probă, altele bazate pe probe de nicio valoare, și pe urmă se zicea Primatului: „Dovedește că nu e așa". Așa a fost cu acuzația de sacrilegiu când cu sfințirea bisericii de la Tulburea, când P.S. Gherasim, numai după închipuirea sa, a formulat cea mai grea acuzare ce se poate aduce unui preot. Asemenea feluri de acuzații trebuiau aruncate la o parte fără cercetare. De se făcea așa, nu ar fi rămas nici a zecea parte din scandalul petrecut. P.S. Gherasim și cu ai lui s-ar fi îmbolnăvit de inimă rea; dar asta este indiferent.

Chiar boala de la 1899 nu putea fi invocată ca o certitudine, cu toată scrisoarea exploatată de dl Chiricescu. Dl Disescu, care este un jurist cel puțin tot atât de savant ca dl Arion, a dovedit aceasta prin o scrisoare a sa care s-a publicat.

Este dar cert că guvernul, dacă voia, putea lesne să reducă la proporții cu totul neînsemnate groaznicul scandal; mai ales pentru un avocat abil, cum este dl Arion, lucrul acesta ar fi fost o jucărie. Dacă nu a făcut-o, este că credea că numai pe calea aceasta putea să ajungă la schimbarea Primatului. Și atunci iar se pune întrebarea: pentru ce?

Un singur răspuns este posibil: guvernul a fost dominat de cele mai meschine considerații personale, de acel politicianism josnic, pe care-l amestecă în tot ce face.

Nu s-a întâmplat o dată ca Partidul Conservator să ia guvernul fără ca să ducă o luptă disperată ca sa umple toate locurile pe care poate pune mâna cu creaturile lui. El a fost totdeauna incapabil să facă, spre exemplu, nişte alegeri de chiriarhi ca acele din 1909, cu exclusiva preocupare a meritului şi scutite cu totul de preocupări de partid. Între numirea unui candidat bun, dar neînscris în clubul lor, şi una orcât de rea a unui partizan, conservatorii niciodată nu ezită: ei fac totdeauna pe cea de a doua.

Nimic nu scapă de această goană furioasă. În administrație, în armată, în învățământ de sus până jos, în magistratură, peste tot trebuie să aducă ei această mentalitate.

Biserica nu putea să scape de aceeași contaminare.

Mitropolitul Atanasie devenise odios conservatorilor pentru că, după ce la 1909 ei sperau, de la opunerea lui la modificarea legii sinodale, ocazia aşa de mult aşteptată de a pune în fine mâna pe guvern, au văzut deodată înşelate aşteptările lor. Din ziua aceea, mitropolitul Atanasie nu mai merita să fie tratat decât ca un liberal, şi nici nu au lipsit de a-l trata ca atare. Să ne aducem aminte modul barbar cum s-a purtat cu dânsul în Senat însuşi dl Arion, în cursul discuției din 1909.

Începând procesul din 1911, sentimentele guvernului față de P.S. Atanasie nu puteau face iluzie nimănui.

Atacat din toate părțile şi izolat cum era, Primatul se văzu silit într-o zi să ceară sfat şi de la aceia care îl mai ajutaseră cu sfatul lor în momente grele. A avut o convorbire cu dl I. Brătianu şi cu mine.

Desigur că, dacă un subcomisar sau un subprefect şi-ar fi permis o asemenea enormitate, guvernul dlui Carp l-ar fi dat afară în 24 de ore. Dar mitropolitul nu este nici subcomisar, nici subprefect, şi se putea crede că guvernul va avea pudoarea să înțeleagă asta. Dar nu a fost aşa. Presa guvernamentală îndată s-a alarmat şi a aruncat invinuirea: „mitropolit liberal“. Aceasta suscita îndată noțiunea de „mitropolit conservator“ şi ideea că dacă liberalii avuseră mitropolitul lor, trebuia acum ca şi conservatorii să aibă pe al lor.

Şi lucrul nu se mărgineşte aici. Însuşi dl Arion nu s-a sfiit să spună I.P.S. Atanasie că nu-i poate da sprijin, atât pentru că la deschiderea Sinodului spusese că legea din 1909 era canonică, cât şi pentru că avusese întrevedere cu foştii miniştri liberali. Avea cel puțin meritul sincerității. De aceea de atunci eu m-am ferit de a mai da ochii cu I.P.S. Atanasie, ca să nu-i fac rău mai mare decât ajutorul ce-i puteau aduce sfaturile mele.

Alt caz. Unul din foştii miniştri liberali a crezut de cuviință să facă o vizită de politețe unuia din chiriarhi, cu care era în relații personale. A doua zi unul din miniştrii în exercițiu veni să vadă pe chiriarhul în chestie şi nu lipsi să-l cerceteze asupra vizitei primite.

Însuși dl Arion, în ședința Senatului din decembrie trecut când s-a votat legea sa sinodală, făcu aluzia la această vizită, ca la o tentativă de amestec în chestia pe care ținea să o rezolve d-sa singur. „Unii liberali s-au interesat prea de aproape de soluția din Sinod“, a zis d-sa. Ar fi voit d-sa, se vede, ca și liberalii să facă ca partidul d-sale, care nu se interesează de nimic, nu studiază nimic, și de aceea nici nu cunoaște, nici nu înțelege nimic în chestiile pe care este chemat să le rezolve.

Se înțelege că un guvern care nutrea o asemenea mentalitate nu era să lipsească de a se folosi de orice ocazie și de orice mijloc pentru a întinde și asupra bisericii sistemul său. Nu s-a dat înapoi de la un scandal enorm pentru a face vacant scaunul de mitropolit, iar zilele acestea văzurăm la ce mijloace alergă pentru a face să pătrundă în Sinod și alții partizani de ai săi, ca să-și asigure majoritatea.

Aici dar stă toată explicația celor petrecute. Același politicianism josnic și neinteligent care a făcut pe guvern să sfâșie o lege ca aceea a organizării Ministerului de Intrucție pentru a-și căpătui partizanii și care aduce perturbația în toată administrația de câte ori vine la guvern partidul așa zis al ordinii, aceeași mentalitate care în miezul nopții de 28 aprilie a împins la devastările și sălbăticiile cunoscute, tot acestea sunt care au dictat purtarea guvernului în criza provocată de P.S. Gherasim. Scandalul procesului sinodal nu este decât un inel din lungul șir de scandaluri prin care se manifestă viața Partidului Conservator de trei ani încoace.

* * *

Pentru a nu întrerupe șirul expunerii, am lăsat întradins să vorbesc tocmai acum despre o curioasă încercare de a se pune capăt crizei, prin demiterea de bună voie a ambilor chiriarhi care erau puși în cauză.

Chiar în prima ședință a Sinodului, înainte de a intra în cercetarea procesului, avu loc o consfătuire secretă între membrii lui cu dl ministru. Rezultatul acestui conciliabul fu că Sinodul numi o comisie care să meargă la fiecare din cei doi chiriarhi și să le ceară să demisioneze, fără a se mai intra în dezbaterea procesului.

Aceeași încercare fu repetată și în ultima ședință a Sinodului, înainte de pronunțarea sentinței.

Rezultatul acestor demersuri este cunoscut. I.P.S.S. Atanasie declară cu hotărâre că nu demisionează și așteaptă să fie judecat. P.S. Gherasim consimțea să se retragă, cu condiția ca Primatul să demisioneze înaintea lui și ca să se retragă toate acuzațiile ce i se aduseseră.

Nu era greu de prevăzut care va fi succesul acestei încercări. Când se știa că de doi ani se cercaseră fără niciun folos toate mijloacele de a face pe episcopul de Roman să revină la sentimente mai creștinești, când se cunoștea ura neîmpăcată ce nutrea contra Primatului, pe care nimic nu reușise să o domolească cât de puțin, cum se putea spera ca acum, în pragul procesului, când avea totul pregătit pentru

a da cele mai grele lovituri, era să renunțe el la satisfacerea răzbunării sale, acestei supreme bucurii pe care cei vechi o rezervau zeilor?

Cât pentru Mitropolitul Primat, în urma campaniei infame de calomnii ce se dusese contra lui, a demisiona înainte de tratarea procesului ar fi însemnat că recunoaște de bune acuzațiile ce i se aduseseră și că nu se simte în stare să le respingă. Demiterea pe chestia imoralității, mai ales în împrejurările din mai 1911, ar fi fost considerată, chiar de acei care erau de partea sa, ca o dovadă că Primatul nu cuteza să înfrunte judecata Sinodului; dar aceasta i-ar fi atras condamnarea sigură a altui tribunal, acela al opiniei publice. Acei care cunoșteau temperamentul neînfricoșat al Primatului și care au văzut pe urmă în ce chip strălucit și-a făcut apărarea, mai ales față de îngăimările adversarului său, puteau să-și închipuie că niciodată nu ar fi acceptat el o sinucidere așa de rușinoasă.

Se înțelege că guvernul, care nu lăsa să treacă nicio ocazie de a face greșeli, nu era să o scape nici pe aceasta. Fie că chiar el va fi inventat această soluție care, dacă ar fi reușit, i-ar fi permis să considere chestia ca închisă și-i punea în același timp la dispoziție și scaunul vacant de mitropolit, fie că a luat-o așa cum i-au prezentat-o alții, fapt este că el a adoptat-o și a făcut ce a putut ca să o realizeze, iar dl Arion își prepara deja laurii, făcând confidențe reporterilor de pe la gazete.

Refuzul ambilor chiriarhi de a demisiona fu o crudă decepție pentru guvern. Revenit din iluziile sale de un moment, el luă hotărârea, în Consiliul de miniștri din 24 iunie 1911, a se executa hotărârea Sinodului așa cum va fi dată, guvernul fiind hotărât să privească conflictul sinodal ca o chestie pur bisericească, fără niciun amestec politic.

Decizia aceasta, luată după ce se cunoscuse refuzul Primatului de a demisiona, era dovada că soluția cu demisiile voluntare provenea de la guvern sau că cel puțin el se agățase de dânsa ca de singura scândură de scăpare ce i se oferea, în imposibilitatea în care era de a găsi o altă cale de a ieși din greutate. Ea era recunoașterea formală a neputinței sale, deoarece se spăla pe mâini și arunca totul în spatele Sinodului.

Dacă s-ar fi gândit de mai înainte cât de puțin, prevedea acest eșec. Dar dacă s-ar fi gândit, ar fi găsit poate o altă cale care i-ar fi oferit mai multe probabilități de reușită.

Mitropolitul era prea inteligent ca să nu înțeleagă că nici interesul, nici demnitatea lui nu-i permiteau să se retragă forțat pe chestia imoralității. Dar altceva ar fi fost dacă i s-ar fi oferit posibilitatea de a demisiona pe o chestie de principiu.

Chestia aceasta era găsită gata; era legea sinodală. Primatul apărase legea din 1909, și în repetate rânduri declarase că ea nu avea într-însa nimic necanonic. La deschiderea sesiunii Sinodului din mai 1911, el repetase această declarație. El era dar angajat ca să o apere. De altă parte, dl Arion combătuse legea în 1909, și la deschiderea sesiunii Consistoriului Superior Bisericesc promisese să o modifice. Cauza conflictului necesar nu mai trebuia dar căutată; și cine știe? Pentru

un om *abil* cum este dl Arion, poate nu ar fi fost greu a se pregăti mai dinainte terenul, sugerând Primatului ideea retragerii pe această chestie, iar nu pe a imoralității, ceea ce nu era serios.

În cazul acesta, Sinodul s-ar fi mulțumit la mai trecut să numească o comisie care să facă ancheta asupra datelor procesului. În octombrie următor, ar fi judecat și condamnat pe P.S. Gherasim și ar fi achitat pe I.P.S. Atanasie, așa cum a făcut; dar în același timp se convocau Camerele într-o sesiune extraodinară de câteva zile, și se modifica legea, ceea ce ar fi dat o aparență de justificare demisiei Primatului, nu l-ar fi făcut să plece micșorat și înjosit, și ar fi cruțat și biserica de rușinea ce s-a devărsat asupra ei și prin modul cum s-a tratat procesul, și prin acela cum s-a smuls demisia Primatului la iunie trecut.

Fără îndoială, nimeni nu poate afirma că mitropolitul ar fi consimțit și la această combinație; dar în orice caz ea tot prezintă oarecare putințe de reușită, pe când aceea pe care a încercat-o guvernul era o curată copilărie.

Dar concepțiile guvernului nu puteau merge așa de departe, și eu nu puteam să-i propun o soluție a cărei soartă era sigură de mai înainte. Școala junimistă să știe că e convinsă că ea are monopolul tuturor felurilor de geniu, și de aceea pentru dânsa este o chestie de demnitate de a nu găsi niciodată nimic bun dacă nu a ieșit din capul ei. De aceea am văzut ce primire a făcut ea bunei voințe cu care dl Brătianu oferise concursul Partidului Liberal pentru rezolvarea crizei. Afară de aceasta, se mai știe că partidul de la guvern este atins de haretofobie acută. O soluție propusă de mine ar fi avut efectul de a împinge guvernul într-o direcție diametral opusă, chiar cu riscul de a se prăbuși în prăpastie. Tăcând, tot mai lăsăm loc unei șanse oricât de neînsemnate că poate dl Arion se va gândi el singur la această soluție. Vană speranță!

* * *

După patruzeci de zile de scandal, procesul se termină în fine la 24 iunie, prin cunoscuta sentință, care achita pe Mitropolitul Primat și condamna pe episcopul de Roman la destituire fără caterisire.

Pentru toți oamenii cu minte, achitarea Primatului fu o adevărată ușurare. Nu numai se evita astfel spectacolul rușinos și trist al unei condamnări care ar fi fost o primă de încurajare pentru infamiile înscenate, dar se cruța și biserica de durerea de a se vedea dezonorată în persoana șefului său.

Mai criticată a fost partea privitoare pe P.S. Gherasim. Dintre cei care admiteau ca meritată condamnarea lui, unii găseau că simpla destituire nu era o pedeapsă îndestulătoare pentru o vinovăție așa de mare ca aceea a Părintelui Safirin. Afară de aceasta, ei puneau întrebarea dacă simpla destituire fără caterisire era canonică.

Nu voi discuta această din urmă obiecțiune. Nu cunosc destul de bine canoanele în punctul acesta ca să-mi dau o părere; dar se spune că în istoria

bisericească sunt mai multe exemple de destituire făcute fără caterisire. Cât privește însă că pedeapsa nu a fost destul de grea după gravitatea culpei, eu sunt de părere că Sinodul a procedat înțelept. Lumea noastră, străină cum este de treburile bisericești și dându-și rău seama de gravitatea celor petrecute, amețită și de strigătele partizanilor celui pedepsit, putea să găsească că Sinodul a mers prea departe pronunțând caterisirea. Aceasta ar fi putut da loc la un reviriment care nu ar fi fost în avantajul bunei reguli în biserică. Dat fiind însă temperamentul P.S. Gherasim și disprețul absolut ce are pentru legile și autoritățile țării sale, era neîndoios că P.S.S., cu toate că recunoscuse că Sinodul era bine constituit ca să-l judece, tot va nesocoti sentința lui va și continua să rămână în stare de răzvrătire. Așa a și fost. Se va impune dar în curând nevoia de a se pronunța și caterisirea. De rândul acesta însă, nimeni nu se va mai găsi care să gândească că pedeapsa este prea mare și nu destul de meritată.

* * *

Hotărârea Sinodului se părea că pusese capăt, cel puțin pentru moment, scandalului bisericesc. Toată lumea dorea și spera restabilirea liniștei, când iacă deodată se lățește vorba că Mitropolitul Primat are intenția să demisioneze, și a treia zi, 26 iunie, știrea aceasta se și confirmă.

Fără îndoială, cine se gândește la torturile sufletești prin care trecuse I.P.S. Atanasie timp de doi ani și jumătate își dă seama cât de obosit și descurajat trebuia să se simtă. Dar sentința Sinodului, venind după strălucita apărare pe care și-o făcuse, îl răzbuna de toate calomniile și trebuia să-i întărească sufletul, căruia tocmai energia nu-i lipsea. De aceea hotărârea neașteptată a Primatului a surprins și pus în mirare pe toți. Pentru cine știe însă cum s-au petrecut lucrurile, evenimentul acesta nu are nimic surprinzător. Va veni vremea, sper, în curând, când se vor putea da și acestea pe față. Atunci se va vedea până unde poate merge îndrăzneala și lipsa de scrupul a unor oameni.

Oricum ar fi, demisia Primatului, venită chiar a doua zi după achitarea lui, avu un efect dezastruos. Ca rezultat imediat, ea zdruncină cu totul autoritatea sentinței, care apăru în ochii celor ce nu știau cum s-a smuls demisia ca un simplu compromis încheiat între Sinod și guvern. Ea făcu apoi să dispară imediat încrederea ce începuse să renască, că se va fi pus capăt tulburărilor și că lucrurile vor reintra pe cale normală. Chestia bisericească continuă să rămână deschisă, doar își schimbă numele, și, în loc de chestia răzvrătirii episcopului de Roman, ea se numi chestia vacanței scaunului primațial.

Sub această formă, ea era destinată să dureze opt luni, să treacă prin fazele cele mai comice și să pună pe guvern în situația cea mai ridicolă, justă pedeapsă pe care o merita cu prisosință prin lipsa de pricepere, de energie și mai ales de bună credință, de care dăduse dovadă în tot cursul afacerii. Biserica însă a avut

să îndure noi suferințe, pentru ca în cele din urmă să ajungă la o situație mai rea decât cea de la începutul crizei.

Dar guvernul a fost mulțumit. El reușise să alunge din scaun pe „mitropolitul liberal", și triumful acesta avea pentru el mai mare preț decât toate interesele bisericii la un loc.

Urmări și concluzii

Precum după o bătălie se numără pierderile, tot așa în urma crizei bisericești se cuvine să recapitulăm răul cauzat bisericii prin cele întâmplate. Totodată trebuie să amintim cele ce au urmat după pronunțarea sentinței și să apreciem și modul cum guvernul și-a făcut datoria.

* * *

Nici nu apucase a se termina procesul, și deja guvernul își cânta osanele, că a pus capăt crizei. Bucuria îi fu de scurtă durată, și cel care i-a tulburat-o fu tot P.S. Gherasim. Dacă va mai fi fost cineva care să nu recunoască mentalitatea anarhică a acestui om, purtarea lui din iunie încoace va fi de ajuns, socotesc, pentru a-i convinge.

Mai întâi, îndată ce s-au terminat apărările, P.S.S. se grăbi să ceară să i se restituie piesele pe care le depusese, între altele scrisoarea din 1899 a P.S. Atanasie și cuponul poștal sustras de Șunda. Avea de gând prea sfântul să aibă cu ce duce și mai departe scandalul; nu-i ajungea cât făcuse. Dar de astă dată se lovi de refuzul categoric al Sinodului.

După ce i s-a comunicat sentința și când prefectul de poliție venise să se înțeleagă cu dânsul în privința executării ei, P.S. îi spuse că nu se poate deocamdată mișca din București, din cauza procesului de la Universitate al dlui Chiricescu. Dar în aceeași seară se urcă pe furiș în tren și se duse la Roman, bine hotărât a nu părăsi episcopia cu niciun preț. În același timp trimite o telegramă, atât M.S. Regelui cât și ministrului Cultelor, prin care le declara că nu recunoaște sentința Sinodului și nu se supune ei.

Care vor fi fost gândurile P.S.S. comițând asemenea acte? Crezut-a că va intimida și pe guvern, și pe toți, și că nu va îndrăzni nimeni să se atingă de dânsul? Sperat-a că se va produce printre credincioșii din eparhia Romanului vreo tulburare, cu scop de a nu lăsa să li se ia un așa de prețios episcop? Orice va fi socotit P.S.S., actul său era o prea îndrăzneață sfidare pentru ca să nu fie reprimat imediat.

Trebuie să recunoaștem că guvernul dădu dovadă de energie și hotărâre. Cinci ore după sosirea sa în Roman, îndrăznețul călugăr fu scos cu procurorul

din palatul episcopal, urcat într-un automobil și expediat la București. Aceasta a fost singura dată în cursul întregii crize când guvernul și-a dat seama de ce trebuie să facă și a lucrat repede și energic.

Dar întâmplarea aceasta amintește o alta la fel. În mai 1896, un alt chiriarh, condamnat în bună regulă de Sinod, nu la simplă destituire ci la caterisire, anume Mitropolitul Primat de atunci Ghenadie, făcuse întocmai ceea ce a făcut în iunie trecut P.S. Gherasim la Roman; nici P.S. Ghenadie nu voise să recunoască sentința, refuzase să i se supună și se opusese la invitarea de a părăsi palatul mitropolitan. Guvernul de atunci, prezidat de dl Sturdza, a făcut întocmai ceea ce a făcut acum guvernul dlui Carp: și dl Sturdza a trimis procurorul care l-a silit pe P.S. Ghenadie să plece din palat și să se ducă la mănăstirea pe care singur și-a ales-o.

Dar asemănarea se oprește aici. În 1911, în opoziție erau liberalii. Cu toate că până atunci ei combătuseră pe P.S. Gherasim, dacă ar fi fost și ei politicieni de rând și setoși de avantajele puterii, puteau prea bine să schimbe deodată frontul, să ia apărarea P.S. Gherasim și să ducă campanie sălbatică „pentru apărarea unui prea sfânt chiriarh pe care un guvern infam și fără Dumnezeu a cutezat să-l batjocorească și să-l violenteze“; și slavă lui Dumnezeu, pe stradele Bucureștilor se găsesc destui de cei fără căpătâi, care strigă tare și aruncă cu cărămizi. Liberalii însă, care nu înțeleg astfel nici onestitatea politică, nici datoria lor de partid de ordine, nu au făcut așa. Nu numai că s-au abținut de la orice mișcare, dar au aprobat fără rezervă acțiunea guvernului.

Tot așa se petrecuseră lucrurile în 1896? Atunci în opoziție erau conservatorii. Contra I.P.S. Ghenadie atacurile *au pornit din partea lor*, cu acea violență și lipsă de măsură pe care o pun ei totdeauna în campaniile lor. Abia însă guvernul dlui Sturdza deschise contra Primatului acțiunea cerută chiar de ei, deodată, dintr-o zi într-alta, ei își schimbară atitudinea și se întoarseră de partea P.S. Ghenadie și contra guvernului. Și când Primatul fu scos din palatul mitropolitan, fu din partea lor o explozie de violență cum nu se mai văzuse. Cine nu-și aduce aminte de întrunirile de atunci, de discursurile indignate ale corifeilor, de declamațiile despre tăvălirea în noroi a bisericii „care ne însoțește și ne mângâie de la nașterea până la moarte“, de invadarea Senatului de către mulțimea din stradă, de expedițiile dlui Fleva contra Camerei!

Cine sunt oamenii care la 1911 scoteau pe Gherasim cu poliția din episcopia sa? Tocmai cei care la 1896 se scoborâseră în stradă pe o chestie identică.

Tot este o dreptate pe lumea asta. Nu a fost om pe lume lovit mai fără scrupul de cum a fost s-l Sturdza la 1896; dar nicio răzbunare mai completă și mai strălucită nu putea să aibă decât aceea pe care i-au dat-o acum înșiși adversarii lui. Este pedeapsă pentru orice faptă necinstită; vine uneori târziu dar tot vine. Și nicio pedeapsă mai arzătoare nu se cuvenea pentru cele din 1896 decât palma pe care vinovații și-au dat-o ei singuri.

* * *

Atitudinea pe care P.S. Gherasim a luat-o în ziua închiderii procesului a păstrat-o de atunci neschimbată. Actele sale de răzvrătire nici nu se mai numără, şi mai fiecare zi aduce câte unul.

În octombrie 1911, trimite Sinodului o nesfârşită întâmpinare la sentinţa pronunţată contra lui, în care reînoieşte declaraţia că refuză de a o recunoaşte. Când se întruneşte marele colegiu ca să aleagă un alt episcop, îi trimite şi lui un protest violent, declarând de mai înainte nulă alegerea ce se va face. După alegere, face noului ales, P.S. Teodosie, o scrisoare publică, plină de ofense şi insinuări. Când se deschide sesiunea extraordinară a Sinodului din februarie trecut, nu lipseşte de a scrie Preşedintelui lui tot ca episcop de Roman. Cât pentru convorbirile şi interviurile sale, ele nici nu se mai numără. Şi acum ca şi la 1909, P.S.S. declară că nu va fi pace în biserică până ce nu se va anula tot ce s-a făcut şi nu i se va reda scaunul la care are drept.

Unde sunt cei care ne vorbeau de omul sfânt, blând şi paşnic, pe care numai dragostea de canoane îl scosese acum trei ani din pioasa şi sfânta sa smerenie?

* * *

Procesul dlui Chiricescu în faţa Universităţii din Bucureşti a fost un incident care trebuie considerat ca o urmare a procesului sinodal. Când dl Chiricescu comise fapta sa, fu în toată lumea o explozie de indignare nerezistibilă. În special Universitatea căreia aparţinea acest specimen de profesor fu în picioare, pentru a cere cu energie excluderea lui din sânul instituţiei pe care o dezonorase. După o scurtă ezitare, guvernul cedă presiunii opiniei publice şi trimise pe vinovat în judecata comisiei disciplinare universitare.

Procesul dură mai multe săptămâni, cu suspensiuni şi amânări. În tot cursul lui, nu se văzu nici cel mai mic semn că vinovatul îşi dădea în fine seama de enormitatea faptei sale. Toată apărarea sa a consistat în invocare de tot felul de tertipuri de procedură, după cum fusese în cea mai mare parte şi aceea a P.S. Gherasim.

În cele din urmă, comisia disciplinară pronunţă sentinţa, care surprinse pe toată lumea. După ce recunoştea pe dl Chiricescu vinovat şi nedemn de a mai figura în corpul universitar, invoca în favoarea lui, ca circumstanţă atenuantă, serviciile lui trecute, pentru a cere suspendarea aplicării pedepsei. Aceasta echivala cu asigurarea impunităţii pentru un om pe care comisia însăşi îl judecase ca periculos pentru moralitatea tinerimii şi ca o dezonoare pentru universitate.

O asemenea sentinţă nu putea decât să provoace o nouă izbucnire de protestări indignate. Fură articole violente în presă, întruniri de protestare ale profesorilor universitari. Mulţi acuzară pe ministru că, după ce dăduse în judecată pe dl

Chiricescu pentru că nu putuse face altfel, căuta acum pe sub mână să-l facă scăpat, din calcule de politicianism.

Acuzările acestea, pe cât timp nu erau întemeiate decât pe bănuieli, nu trebuie menținute. Sunt destule alte lucruri în afacerile acestea, pentru care guvernul merită să fie judecat cu asprime, ca să nu i se mai facă și proces de intenții. Sentința comisiei disciplinare era urmarea unor anumite puncte de vedere care sunt admise în unele sfere universitare, și care și altădată au apărat de pedeapsă pe unii vinovați. De rândul acesta, lucrurile intrară în ordine prin faptul că ministrul nu admise apelul la indulgență și excluse pe dl Chiricescu din învățământ pentru totdeauna.

Fu și acesta unul din puținele cazuri în care, în afacerea aceasta, un mare vinovat a avut soarta ce o meritase.

* * *

Se terminase procesul; se detronase P.S. Gherasim și se extorcase demisia P.S. Atanasie. Guvernul și partizanii săi jubilau și cântau victorie că puseseră capăt crizei. Ce repede aveau să înțeleagă ei înțeleptul proverb latin că Stânca Tarpeiană este alături cu Capitoliul[53]!

Se înțelege că un observator băgător de seamă ar fi știut chiar de atunci că criza nu consta numai în procesul sinodal, că avea rădăcini mai adânci și că ea se agravase chiar din cauza acestui proces. Dar guvernul, deprins cum era să judece lucrurile numai în mod superficial, socotea că singurul lucru ce-i mai rămânea de făcut era de a împlini prin alegeri cele două locuri rămase vacante.

Tocmai acest lucru așa de simplu, care până atunci niciodată nu dăduse loc la greutăți, avea să-i dovedească ce slab era și pe ce tărâm periculos îl dusese lipsa sa de prevedere, slăbiciunea și lipsa de sinceritate a purtării sale.

Timp de opt luni în șir, asistarăm cu toții la spectacolul plin de haz al unui ministru care, pe când striga mereu că a rezolvat criza, alerga din om în om cu cârja de Primat și nu găsea pe nimeni care să vrea să i-o primească. A fost persuasiv dl Arion, a surâs, s-a închinat, a mai încruntat din sprâncene; totul în zadar. Nimeni nu voia nici să audă de propunerile sale. Și când, după multe rugăciuni și umilințe, a găsit în fine pe unul care să consimtă; o soartă neîndurată i-l răpea tocmai când se credea scăpat din nevoie.

Ca culme a nenorocirii, dl Arion găsise de cuviință să modifice art. 2 din legea de la 1909, care, lărgind cercul alegerii, i-ar fi dat poate mijlocul de a ieși mai lesne din încurcătură, își tăiase singur craca de sub picioare. Mai erau apoi și nenorocitele considerații de sectarism politic, care, după ce-l împinseseră să facă atâtea ca să scape de un mitropolit pretins liberal, îl sileau acum să scoată din rândul deja atât de restrâns al eligibililor pe aceia care nu-i prezentau garanții suficiente de convingeri politice plăcute d-sale. Chiar alegerea făcută în cele din

urmă în persoana unui chiriarh care, cu două săptămâni mai înainte, declarase şi el în gura mare că nu primeşte şi căruia i s-a adresat *in extremis* dovedeşte în ce poziţie ridicolă se găsea ministrul.

Aşa fiind, nu este de mirare că a găsit crezământ zvonul care se lăţise îndată după moartea episcopului Timuş[1] că dl Arion are intenţia să abroge modificarea ce adusese tot d-sa la art. 2 din legea sinodală cu două săptămâni mai înainte, ca să-şi dezlege mâinile pe care singur şi le legase.

În cele din urmă, dl Arion a reuşit să scape de această ruşine. Dar nu era indispensabilă dovada aceasta, ca să înţeleagă toţi câtă dezorientare şi incoerenţă domnea în lumea guvernamentală.

* * *

Dar alegerile se făcură în fine. Trâmbiţele victorioase care amuţiseră începură iar să cânte cântări de biruinţă, când iată că soarta neîmblânzită care persecuta pe dl Arion vine iar să-i tulbure triumful.

Soarta aceasta, şi de rândul acesta, se prezintă sub forma stângăciei şi a neprevederii; căci nu-mi pot închipui că cu intenţie dl Arion a căutat să-şi suscite un nou conflict, când ieşise aşa cum ieşise din celelalte.

Acest nou conflict şi l-a făcut dl Arion cu Sinodul, ca din cer senin.

După alegerile făcute la scaunele vacante de chiriarhi, rămăseseră libere trei locuri de arhierei titulari. După lege, Sinodul trebuia să prezinte o listă de 9 candidaţi, dintre care ministrul să aleagă 3.

Dl Arion avea trei candidaţi ai săi pe care de mai înainte era hotărât să-i numească arhierei. D-sa insista cu stăruinţă mare pe lângă Sinod pentru ca aceştia să nu lipsească din lista celor 9 prezentări.

Pentru motive care-1 privesc, Sinodul nu cedă insistenţelor dlui ministru şi nu introduse în listă decât pe unul din protejaţii săi.

Orice om care ar fi avut un pic de filosofie ar fi înghiţit neplăcerea şi ar fi tăcut. Aceasta trebuia cu atât mai mult să o facă un ministru care ştia prin ce trecuse şi care mai ştia că, bine sau rău, Sinodul era în limita drepturilor sale legale să voteze pe cine vrea; căci altfel care ar mai fi rolul său în alegerea arhiereilor? Şi în trecut altor miniştri li se întâmplase la fel şi nu făcuseră caz din asta. Chiar eu acum trei ani exprimasem dorinţa de a se pune pe listă un oarecare preot; dar văzând că nu avea simpatiile Sinodului, nu am insistat deloc, şi nu a rămas din asta nici cea mai mică umbră între Sinod şi mine.

Dar dl Arion nu înţelege lucrurile aşa. D-sa este ministru *conservator,* şi *principiile conservatoare* – da – nu pot tolera scandalul ca o alegere oarecare să

1. Vezi despre episcopul Timuş nota de la p. 79.

se facă după voia şi conştiinţa alegătorilor. Să fie vorba de colegiul III de la Herţa sau de colegiul suprem bisericesc, pentru Partidul Conservator e tot una: şi unul, şi altul nu au voie să iasă din porunca celor mari.

Şi aşa, dl Arion s-a supărat, şi în supărarea sa a reuşit să-şi creeze un nou conflict cu Sinodul, conflict de un gen cu totul nou, pentru a cărui invenţie meritul îl are d-sa.

După ce mitropoliţii şi episcopii au fost bruscaţi la Senat de către miniştri, ca nişte simpli alegători de la Obor, dl Arion a ameninţat că va confirma ca arhierei pe cei doi candidaţi căzuţi ai săi, cu toate că Sinodul nu-i recomandase. Dar a trebuit să renunţe curând la ideea aceasta, în faţa răspunsului sinodalilor că niciun arhiereu nu se va găsi care să hirotonisească pe protejaţii săi. De altfel, era uşor de înţeles că nişte arhierei numiţi în felul acesta ar fi fost o perpetuă cauză de tulburare, deoarece drepturile lor ar fi fost veşnic contestate.

Bătut aici, ministrul aleargă la alt mijloc. Dădu confirmarea numai candidatului agreat de d-sa, iar pe ceilalţi doi îl amână, sub pretext că trebuie să adune informaţii asupra moralităţii lor. Dar până să nu adune acele informaţii, d-sa se grăbeşte să publice prin pamfletul care-i servea de organ cele mai dezonorante învinuiri contra celor recomandaţi de Sinod.

Se poate lesne înţelege care trebuia să fie sentimentele sinodalilor faţă de aceste apucături din cale afară boiereşti. Guvernul, prin nechibzuinţa sa şi prin pornirile sale arogante, şi-a pus în spate nişte greutăţi noi, în mod cu totul inutil, şi din care el nu putea să iasă decât bătut şi umilit. În adevăr, dacă continua să refuze a confirma pe cei doi arhierei, el trebuia ori să lase locurile lor vacante, ceea ce nu are dreptul să facă şi ar lăsa şi Sinodul în pericol de descompletare, ori să convoace Sinodul pentru a face noi recomandări. Dar e aproape de mintea omului că Sinodul, ofensat cum fusese de dl Arion şi tare pe dreptul său, nu putea decât ori să recomande din nou tot pe aceiaşi, ori să refuze chiar de a face o nouă alegere, pe câtă vreme nu se dăduse celei dintâi urmarea ce se cuvenea. În orice caz, cu toate presiunile şi ameninţările ce s-ar fi exercitat până atunci, era imposibil ca demnitatea Sinodului să-i permită ca, la o nouă alegere, să propună pe cei doi candidaţi care au fost cauza, poate involuntară, a insultei suferite.

În orice caz dar înfrângerea ministrului nu putea să facă îndoială.

Dar sângele rece a revenit dlui Arion şi l-a făcut să calculeze perspectivele acestea. D-sa a fost silit să dea confirmarea şi pentru celelalte două locuri. Însă făcând aceasta, în urma atitudinii războinice ce luase, a ieşit micşorat şi umilit, ca după orice capitulare.

Iată urmările suficienţei şi nereflecţiunii.

Un moment s-a vorbit că dl Arion îşi propunea să dea incidentului proporţii şi mai mari, căutând să provoace, fie şi în mod silit, retragerea a vreo patru arhierei şi episcopi, pe care să-i înlocuiască cu creaturi de ale sale, în scopul de a-şi asigura în Sinod o majoritate devotată. Tot sistema conservatoare! Dar fie

că fusese descurajat de cealaltă tentativă nereuşită, fie că zvonul nu era adevărat, am fost scutiți de un nou scandal.

Acum să sperăm oare că dl Arion va trage vreun învățământ din cele ce i s-au întâmplat? Înțelege-va oare că fiecare lucru, dacă este să se întâmple, trebuie să vină la timpul său, şi că cu zorul nu o scoate cineva la capăt?

Nu am nimic de zis asupra candidaților dlui Arion; dar d-sa trebuia să se întrebe dacă opoziția Sinodului la alegerea lor nu are cumva vreo explicație alta decât aceea a antipatiilor personale sau a dorinței lui de a supăra pe dl Arion. Putea să se întrebe dacă, fiind d-sa în locul Sinodului, care abia ieşise din lunga luptă a crizei sinodale, i-ar fi venit la îndemână să recomande pentru înaintare pe cineva care era bănuit că pe sub mână contribuise la alimentarea ei. Şi ar fi fost mai bine chiar pentru dl Arion ca să nu mai dea şi acest nou motiv de suspiciune pentru atitudinea pe care o avusese în timpul conflictului sinodal.

* * *

Acum că faptele sunt cunoscute, se poate judeca în cunoştință de cauză purtarea şi responsabilitatea guvernului în cele petrecute.

Am văzut care au fost greşelile comise de Partidul Conservator în chestia bisericească, înainte de venirea lui la guvern. Asupra lui apasă în cea mai mare parte răspunderea că conflictul a izbucnit şi s-a întreținut, şi numai a lui este răspunderea că a făcut chestie de politicianism şi a împiedicat guvernul liberal de a înnăbuşi scandalul.

Veniți la guvern, conservatorii au dovedit o completă ignoranță a împrejurărilor, o superficialitate de neînchipuit, lipsă de şir în idei şi de un plan de acțiune şi, pe lângă toate, un sectarism politic nedisimulat care a trecut peste marginile permise. Dacă intrigile şi presiunile lor ar fi reuşit, țara ar fi suferit ruşinea fără precedent de a vedea pe capul bisericii ei condamnat ca imoral, pentru un fapt fără nicio însemnătate, vechi de 12 ani, răscolit şi exploatat de o bandă de martori mincinoşi şi de oameni certați cu justiția. Un partid politic care, după cum se vede, nu ține seamă în acțiunea sa politică de considerațiile de natură morală, nu este de mirare să fi împins la această extremitate. Este un fel de inconştiență care întunecă vederile oamenilor asupra lucrurilor pe care nu le cunosc şi nu le înțeleg. Dar biserica noastră, prin o asemenea condamnare, ar fi fost dezonorată pentru ani mulți în ochii lumii întregi, şi greu şi-ar mai fi recăpătat prestigiul pierdut. Este o fericire că Sinodul, în cele din urmă, a scuturat influența nefastă a politicianismului şi a scutit țara şi biserica de ruşinea pe care i-o pregătea.

La niciun moment guvernul nu şi-a dat o seamă exactă în ce consta criza şi nici chiar astăzi nu o înțelege. Era destul să-l vezi cum la fiecare pas îşi închipuia că a rezolvat-o, şi rămânea încremenit şi amețit când a doua zi i se ridicau înainte greutăți noi la care nici nu se gândise.

Au învinovățit pe liberali că au ținut chestia în loc, declarând de „nule și neavenite“ anatemele și invectivele P.S. Gherasim. Era de prisos să li se explice rostul acestei tactice, pentru că, și de li se explica, tot nu-l înțelegeau. Dar ei au găsit formula „chestia pur bisericească“ care permitea guvernului să rămână spectator nepăsător la desfășurarea unor evenimente pe care nu era în stare nici să le împiedice, nici să le dirijeze. În felul acesta, tot chestie pur bisericească să fie și continuele frământări ale P.S. Gherasim și ale bandei negre, de care guvernul nu se preocupă ca și când ar fi „nule și neavenite?“ Tot chestie pur bisericească a fost ocuparea vacanței metropolitane, care s-a amânat zi cu zi vreme de opt luni de zile?

Guvernul a rezolvat criza așa cum putea el s-o rezolve: a aruncat praf, nu „de aur“, în ochii lumii și în ai săi proprii, ca să nu mai știe de dânsa. El nu a contribuit cu nimic, nici la lămurirea lucrurilor, nici la atenuarea ciocnirilor, nici la împuținarea scandalului, nici mai ales la cercetarea, cunoașterea și vindecarea relelor ascunse, a căror evenimentele din ultimii ani nu au fost decât o manifestare. În repetate rânduri el a declarat că se dezinteresează. Atunci cu ce se laudă?

Pentru orice om de stat serios, faptul că opt luni de zile scaunul metropolitan a stat vacant pentru că nimeni nu voia să-l primească, ar fi fost un semn îngrijitor care l-ar fi făcut să caute cauzele acestei stări de lucruri anormale. Singur guvernul nu-și pune întrebarea aceasta. După ce a gonit din scaun sub un pretext ridicol pe I.P.S. Atanasie, el consideră ca un mare triumf și se crede restaurator al bisericii, pentru că a reușit, abia după opt luni de rugăciuni și de umilințe, să găsească un mitropolit. Dar cum putea să fie altfel, după ce demnitatea noastră supremă bisericească a fost batjocorită așa cum a fost? Cu ce curaj să mai primească postul acesta un om cu simț de demnitate, când știe că este expus a se vedea târât în noroi de orice netrebnic, cu neutralitatea binevoitoare, dacă nu cu complicitatea guvernului? Căci ce n-a făcut guvernul actual, pentru ca să confirme credința aceasta! Nu s-a mulțumit că în timpul procesului a avut atitudinea pe care a avut-o; și pe urmă, și până în zilele din urmă, el s-a găsit alături cu bârfitorii care au căutat să terfelească întregul episcopat. În ajunul alegerii de mitropolit, în întrunirea majorităților de la Cameră, dl Arion, recomandând pe candidatul său, spunea că e singurul căruia P.S. Gherasim nu-i adusese învinuiri de ordine morală. Așadar, învinuirile prin nimic dovedite ale P.S. Gherasim, învinuiri pe care până la proba contrarie orice om de onoare e dator a le considera ca adevărate calomnii, acele învinuiri apăsaseră în ochii dlui Arion asupra celor mai mulți chiriarhi și-i depărtase de scaunul metropolitan; cu alte cuvinte, pe baza afirmațiilor unuia ca P.S. Gherasim, ministrul de Culte al țării prezintă Corpurilor Legiuitoare pe toți chiriarhii țării, afară de unul, ca nedemni de a ocupa locul suprem, și acest Ministru nu simte, nu înțelege, că aruncă fără dovezi cea mai grea insultă întregului cler superior și face biserica de batjocură în ochii lumii.

Şi cel puţin dacă ar crede el însuşi ceea ce spune; dar lumea toată ştie că, până să ajungă la candidatul care în fine a acceptat, d-sa persecutase cu propunerile şi solicitările sale pe o mulţime de alţi chiriarhi, care toţi fuseseră insultaţi de P.S. Gherasim. Aşadar când a spus adevărul dl Arion? Atunci când, oferindule locul suprem, arăta că dispreţuieşte calomniile P.S. Gherasim, ori atunci când pe baza aceloraşi calomnii îi prezintă Camerelor ca nedemni de înaintare?

Nu mai puţin a trebuit să îngrijească pe chiriarhi şi să-i facă să se teamă a primi responsabilitatea locului suprem uşurinţa cu care au văzut că dl ministru apreciază lucrurile care trec peste competenţa d-sale. În nenumărate rânduri, şi cu ocazia discuţiei în Senat a legii din 1909, şi prin numeroase moţiuni votate în sesiunile sale, Sinodul declarase că legea din 1909, dacă putea fi îmbunătăţită în formă, nu era însă întru nimic anticanonică. Dl Arion însă este mai teolog decât Sinodul; el spune în mai multe rânduri că legea este anticanonică; şi între altele, la întrunirea majorităţilor. Atunci dar ce rol mai rămâne Sinodului, dacă nici în chestie de canoane părerea sa nu este respectată?

S-a zis că episcopatul nostru este în decadenţă, pentru că clerul nu mai atrage, ca altădată, pe feciorii de boieri. Nu este locul să discutăm aici întrucât boierii sunt în stare să infiltreze viaţă nouă, pe câtă vreme propria lor clasă este pe cale de a dispărea, ca un anacronism ce este. Dar cum va mai putea cariera clericală să atragă pe tinerii inteligenţi, instruiţi şi energici, după ce exemplul lui Atanasie le va fi arătat ce preţ au aceste calităţi şi care sunt calităţile care se preferă în locul acestora?

Să lăsăm dar pe guvernanţi în iluzia că au terminat cu bine ceea ce aveau de făcut în biserică. Aceia însă care au o altă concepţie a lucrurilor trebuie să ştie că stările rele din biserică, departe de a se fi vindecat, n-au făcut decât să se agraveze prin modul cum guvernul conservator s-a purtat faţă de dânsa şi că, pentru a aduce îndreptare radicală şi durabilă, trebuie întreprinsă cu stăruinţă şi cu şir în idei o acţiune îndelungată, care să atingă relele în rădăcină, iar nu numai să le spoiască, ca să nu se vadă.

Şi să se mai ştie un lucru: că pace şi linişte în biserică nu va fi până ce nu se va pune capăt amestecului celor ce nu au ce căuta într-însa şi nu se va desfiinţa banda neagră, care nici astăzi nu a dezarmat. Sunt abia trei luni de când ea avea insolenţa de a dicta condiţiile sale şi de a impune de mai înainte tutela sa unui chiriarh care era designat pentru locul suprem, fără care îl ameninţa şi pe dânsul cu soarta lui Atanasie. Este o adevărată Mafia, a cărei exterminare se impune. Şi nu lipsesc mijloacele pentru aceasta; trebuie însă să aibă cineva şi priceperea de a le găsi, şi tăria de-a le aplica fără cruţare.

(După broşura: *Criza bisericească* de Sp. C. Haret, Bucureşti, 1912, Göbl., 144 p.)

39.

Ce voim şi cum voim să lucrăm

Credincios principiilor pe care le dezvoltase în 1905, când a scris *Chestia țărănească*, Haret a socotit că ceea ce s-a făcut după răscoalele din 1907 pentru îmbunătățirea stării țărănimii nu este suficient în unele puncte, nu este bine făcut în altele; de aceea, după ce s-a terminat agitațiunea provocată de dezlegarea crizei bisericești începute în 1909, a revenit la preocupările sale cu privire la problemele rurale. Ca să le facă şi mai bine cunoscute şi să îndrume opinia publică şi cercurile conducătoare spre soluțiuni mai fericite, a întemeiat în iunie 1912 asociațiunea numită „Liga Deşteptarea". După constituirea ei şi după organizarea centrală, a dat la lumină o publicațiune săptămânală cu acelaşi nume, care a început să apară la 7 octombrie 1912. Articolul program, apărut fără nume de autor, este scris de Haret. Îi dăm loc în paginile ce urmează. Celelalte articole ce a mai publicat au toate semnătura lui.

I

Pornită din dorința curată de a răspunde unei mari trebuințe obşteşti, anume ajutarea muncitorimii ca să se ridice la buna stare şi trezirea sufletească cerută de vremea în care trăim, „Liga Deşteptarea" poate păşi cu încredere la îndeplinirea chemării ce şi-a ales. Începutul ei s-a făcut în împrejurări nu tocmai uşoare şi într-un timp al anului nu tocmai prielnic. Vestea dorinței noastre a avut răsunet în mii de inimi. Mii de oameni s-au grăbit să ne înştiințeze că merg împreună cu noi, iar asemenea înştiințări se înmulțesc pe fiecare zi. A sosit dar vremea să ne apucăm de lucru.

Întâiul pas îl facem dând ființă acestei foi.

În adevăr, lucrarea Ligii noastre este mai ales o lucrare de propovăduire. Trebuie să propovăduim printre oamenii luminați, pentru a încredința pe cât mai mulți de nevoia lucrării noastre şi pentru a mări cât mai mult numărul acelor care să ne dea ajutor. Liga nu-şi va putea ajunge toată ținta dacă nu va avea sprijinitori de inimă şi hotărâți în toate colțurile țării. Dar propovăduirea trebuie să se întindă cu deosebire printre acei pentru care Liga a aluat ființă. Ea trebuie să cuprindă pe

toți acei pe care vitregia timpurilor i-a lipsit de lumina științei; pe acei care, trăind sub domnia unor legi făcute pentru deopotrivă ocrotire și îndreptățire a tuturor, nu înseamnă nimic în viața obștească; pe acei care, în întunericul și singurătatea în care trăiesc, nu găsesc sfat bun și sprijin; pe acei care, deși munca lor face în mare parte bogăția țării, au încă trebuință de povață spre a-și îmbunătăți soarta.

Urmărind această țintă ne vom strădui să adunăm și să îndrumăm silințele tuturor, să câștigăm încrederea acelor în folosul cărora închinăm munca noastră.

Putem încă chiar de pe acum să hotărâm părțile mai de seamă ale străduinței noastre.

II

Cel mai mare rău de care suferă poporul nostru și cel mai greu de doborât este neștiința. Și nu înțelegem prin aceasta numai neștiința de carte, ci neștiința mai mult sau mai puțin desăvârșită a rostului țării și a lucrurilor care privesc cu totul de aproape însăși ființa lui. Știința de carte este în ziua de azi neapărat trebuincioasă oricui. Nici nu se poate numi om desăvârșit cel care nu are chipul de a se pune în legătură cu întreaga lume și a lua cunoștință prin sine însuși de ceea ce are trebuință să știe pentru folosul sufletesc și de bunăstare atât a sa, a familiei sale, cât și a semenilor săi. De aceea, Liga trebuie să se silească să ajute la lățirea și întărirea învățământului pentru norod. Prin încrederea de care se vor bucura membrii ei, ea va stărui pentru înmulțirea școalelor și pentru înzestrarea lor cu cele trebuincioase. Ea se va sili a înființa case de citire, școli de seară, școli potrivite trebuițelor și înțelesului poporului; va stărui pentru răspândirea lor cât mai întinsă; va ajuta pe cât va putea pe învățători, pe preoți și persoanele de bună voință și pricepute care vor dori să facă lecții pentru popor. Cu un cuvânt, Liga se va sili, prin toate căile ce-i vor sta la îndemână, să ajute la micșorarea pierzătoarei neștiințe.

III

Nu trebuie însă să ne ascundem că dacă ne-am mărgini numai la atât, vom ajunge încet și greu la ținta noastră de căpetenie. Școala este pentru copiii și tinerii al căror rând va veni peste câțiva ani ca să se folosească de învățăturile ei; iar oamenilor în vârstă greu le va fi să urmeze cu stăruință o școală pentru ei. Și cu toate acestea, nevoia, putem zice chiar primejdia, este foarte mare și nu putem lăsa pe mâine lucrul care cere acum îndată o dezlegare. Primejdia stă în aceea că la temelia statului se află un norod întreg cufundat în întuneric, care în curând are să fie chemat la viața obștească. Răul nu a fost așa de bătător la ochi, cât timp

mulțimea a fost ținută în desăvârșită atârnare de cei cu folosința tuturor drepturilor câștigate pe vremuri. Dar folosința întreagă a drepturilor se cumpănește și spre mulțimea cea mare, iar propășirea ce face pe fiecare zi curentul de dreptate silește viitorul cel mai apropiat să dea deopotrivă îndreptățire a tuturor la viața de stat.

Constituția a dat drepturi multișoare poporului. Până acum însă acesta s-a folosit puțin sau deloc de ele. Astăzi, fruntași ai neamului vor ca mulțimea să ia parte tot mai mare în treburile țării. Norodul va avea prin urmare, în curând, rost însemnat în viața obștească.

Oamenii cuminți cată să se gândească la ziua aceasta și să se pregătească pentru dânsa; iar pregătirea va sta în aceea că trebuie încă de pe acum să lumineze pe viitorii cetățeni asupra drepturilor și datoriilor lor de mâine.

Cunoaștem cu toții cu câtă ușurință neștiutorii urmează îndemnurile cele mai necugetate și ce nenorociri izvorăsc de aici.

Nimeni nu va tăgădui că păcatul de acum cinci ani nu ar fi avut loc, dacă țărănimea noastră nu s-ar fi aflat în starea de neștiință în care este. Și atunci e limpede că deșteptarea la viața obștească a mulțimii, care până acum fusese lăsată la o parte, se poate face numai luându-se fără întârziere îngrijirile cuvenite. Dacă nu poate lucra cineva cea mai ușoară meserie fără o învățătură potrivită, cu atât mai mult se cere pregătire pentru înțelegerea, măcar cât de puțină, a rostului treburilor obștești. Se cere înțelepciune de la acei care au a se îndeletnici cu dânsele!

De aceea este cea mai de nevoie datoria pentru oamenii luminați și iubitori de țară să lucreze cu sârguință pentru pregătirea cuvenită a viitorilor alegători.

Nu este vorba de a frământa viitorul aluat de alegători, pentru a-i împinge, cu voia sau fără voia lor, în cutare sau cutare parte. Datoria Ligii noastre va fi de a întinde priceperea dreaptă și deprinderea în treburile obștești la acei care încă nu au a-i lumina cu nepărtinite asupra drepturilor, dar și asupra datoriilor lor obștești, și a-i pune în stare de a se purta singuri, de a judeca singuri în cunoștința deplină a lucrurilor. Astfel se va pune capăt zguduirilor care, din vreme în vreme, de câtva timp încoace, zdruncină temeliile statului.

Ținta aceasta este mare și înălțătoare, dar nu ne amăgim că Liga noastră va putea s-o atingă ea singură, numai prin puterile ei. Ea însă trebuie să facă tot ce poate, fără să se descurajeze nici de piedici, nici de greutăți.

Pe lângă căile arătate mai sus, cărți, bilioteci, săli de citire și altele, credem că Liga va putea să lucreze cu mai mult spor dacă va vorbi de-a dreptul oamenilor, căci puterea cuvântului vorbit este neasemănat mai mare decât a cuvântului scris, mai ales față de oameni puțin deprinși, chiar când știu să citească.

Va trebui ca Liga să țină conferințe și sfătuiri în orașe și în sate, anume pentru oamenii din popor, săteni și orășeni. Mai ales în lunile de iarnă când sătenii sunt mai puțin prinși de muncă, ei ar urma cu mulțumire întrunirile acestea, care în curând ar putea să ajungă pentru ei adevărată trebuință sufletească. Acei din Ligă, care au cunoștințele îndestulătoare și deprinderea de a vorbi unei adunări

numeroase, acei care au legături prin mai multe părți, ar putea să pregătească aceste întruniri. Pe unde sunt filiale, acestea vor alege locurile, vor îngriji de o casă de întrunire, vor pregăti din vreme toate cele trebuitoare.

IV

Grija ce trebuie să avem de ridicarea sufletească a sătenilor și muncitorilor nu trebuie însă să ne facă să pierdem din vedere și îmbunătățirea stării lor.

Una nu poate merge fără cealaltă. Cu mai mare ușurință se poate îmbogăți mintea și sufletul unui om care n-are frica zilei de mâine decât a celui lipsit de cele trebuitoare.

În partea aceasta, sunt lucruri care întrec puterile Ligii noastre, cum este de pildă alcătuirea legilor. Totuși și aici lucrarea Ligii poate să se facă cu folos, pe de o parte chibzuind lucrurile, făcând cercetări, adunând dovezile trebuitoare, stăruind pentru deschiderea inimelor spre cele mai bune dezlegări, iar pe de alta lucrând pentru a face să se cunoască bine în mulțime legile ce se fac în interesul ei și dând ajutorul ce le va sta în putere pentru buna, întocmai și întreaga lor împlinire.

Dar în unele privințe lucrarea Ligii se poate desfășura în cea mai largă întindere și nu cu multă greutate. Vrem să vorbim anume despre minunata lucrare de îmbunătățire care a luat naștere la sate de câțiva ani încoace și care se arată prin nenumăratele bănci populare, obștii țărănești și tovarășii de tot felul, ce se înființează în toate colțurile țării și care au ajuns să aibă un capital bănesc uriaș. Este nespus de mare binele pe care l-au revărsat în sate aceste folositoare așezăminte. În cele mai multe locuri silnicia cămătarilor a pierit, zeci de mii de săteni au putut să-și plătească datorii grele, care apăsau asupra lor de ani întregi, ba chiar să mai pună și ceva deoparte. Prin obștiile de arendare și de cumpărare de pământ, se ține la împlinirea unor visuri care pe altă cale era peste putință de atins. Așa era cumpărarea înceată a moșiilor mari care sunt de vânzare; împuținarea, cu vremea, a arendașilor, mai ales străini, care, fără să aducă niciun folos, secătuiau proprietatea mare și împiedicau apropierea între proprietari și țărani. Apoi așezarea celei mai de aproape legături între pământul țării și apărătorii lui, ceea ce este cea mai puternică chezășie de tărie pentru viitor. În sfârșit, sădirea în țărănime a dorinței de întovărășire și de înțelegere obștească, poate singurul chip care în scurtă vreme o va ajuta să scape de epitropisirea[54] altora și să intre în viața statului ca părtașă luminată și cunoscătoare și de drepturile, și de datoriile ei.

Este însă lămurit că asemenea dorințe nu pot mulțumi pe toată lumea: unii socotesc că schimbările le-ar strica interesele lor; alții cred că prefacerile prea mari în alcătuirea vieții politice ar putea să primejduiască țara. De aceea, mulți nu au încredere, iar unii chiar se împotrivesc lucrării începute pentru înălțarea satelor.

Teama şi neîncrederea lor ar avea oarecare temelii dacă ar fi vorba de lucruri cu totul noi şi de răsturnarea rostului treburilor obşteşti. Dar ce noimă poate avea lupta pe care o duc şi contra băncilor populare, a obştiilor şi a cooperativelor economice? Aceste aşezăminte nu sunt îndreptate contra nimănui. Băncile scapă pe ţărani de camătă şi le pun la îndemână banii trebuitori. Obştiile le dau putinţă să ia în arendă ori să cumpere moşii. Cooperativele le dau putinţă să cumpere maşini, seminţe ş.a. şi să-şi desfacă grânele şi vitele cât se poate mai bine.

Înverşunarea cu care sunt urmărite aceste aşezăminte, prigonirile pe faţă contra lor, silniciile cu care sunt apăsaţi începătorii şi sprijinitorii lor dovedesc cu prisosinţă că, precum adesea au idei greşite unii din cei de jos, asemenea au şi unii din cei de sus care socotesc în orbirea lor, că ar fi vreun bine pentru ţară dacă mulţimea ar rămâne în stare de slăbiciune.

Chestia fiind astfel pusă pe faţă şi fără înconjur datoria Ligii este lămurită; a-şi încorda puterile pentru a îndrepta părerile greşite ale unora şi altora, a zădărnici prigonirile, a sprijini în toate chipurile întărirea sătenilor şi a muncitorilor şi meseriaşilor din oraşe. Şi să fim singuri că lucrarea aceasta va fi încoronată de izbândă. Niciodată râurile nu se întorc spre izvoarele lor. Oamenii cu idei învechite vor trece, încercările lor vor înceta împreună cu ei; ba vor vedea cu ochii lor starea cea nouă de lucruri şi vor înţelegere cât de greşiţi au fost când s-au împotrivit.

Liga va trebui să urmărească cu luare aminte chipul cum trăiesc aşezămintele economice de până acum. Pe aceasta, ea va căuta să se pună în legătură cu aceia care mai cu deosebire s-au îndeletnicit şi se ostenesc cu facerea şi cârmuirea lor, preoţi, învăţători şi săteni fruntaşi, pentru a cunoaşte greutăţile anume cu care are de luptat fiecare din ei. Îi va ajuta cu sfatul, cu ştiinţa şi cu priceperea sa.

Pentru aceasta ar fi dorit ca secţiile din judeţe ale Ligii să alcătuiască în oraşul cel mai mare câte o cancelarie de primit ştiri, la care cei ce ar avea nevoie de sfat şi de sprijin să ştie că se pot îndrepta.

Din această cancelarie ar face parte cu deosebire acei părtaşi ai Ligii din partea locului care cunosc anume legile privitoare la băncile populare, la obştii şi la cooperative. Asemenea birou ar fi de mare preţ şi prin aceea că ar putea afla pe unde cârmuitorii aşezămintelor săteşti nu merg bine din greşeală sau din neştiinţă, şi ar putea din vreme să-i deştepte şi să-i îndrepte.

În caz când îndrumătorii ar suferi lovituri pe nedrept din pricina lucrării lor, Liga are datoria de a-i sprijini până li se va face dreptate.

Liga va căuta să cunoască bine pe cei mai destoinici şi mai binevoitori pentru mişcarea de propăşire a mulţimii ca să-i sprijine şi să-i încurajeze. La timpurile potrivite, cunoştinţa aceasta va fi de preţ pentru înfăptuirea unei lucrări şi mai rodnice cu oameni încercaţi şi care vor putea fi întrebuinţaţi cu cel mai mare folos, potrivit destoiniciei ce va fi dovedit fiecare.

Liga se va sili să îndemne, să încurajeze şi să ajute încercările bune. Sunt cunoscute greutăţile de care se lovesc, de pildă, mai ales acei care vor să facă o

obște sătească, numeroasele forme ce au de îndeplinit, multele cheltuieli ce au de purtat. Liga îi poate ajuta cu sfaturile sale, le poate înlesni împlinirea formelor, îi poate învăța cum și unde pot găsi bani la o nevoie. Ea poate de asemenea să le dea sfaturi noi, să le arate căi pe care lucrarea lor nu se poate arăta cu folos și la care ei poate nu se gândiseră. Ea poate încă să-i întoarcă de pe o cale greșită, să le arate piedicile sau chiar primejdiile unor încercări rău chibzuite sau mai presus de puterile lor.

Precum vedem, pe tărâmul acesta Liga are înaintea sa un frumos câmp de lucrare și desigur noi nu putem să arătăm aici tot ce se poate face; dar Liga va ști în fiecare an să găsească ea însăși noi chipuri de a pune în mișcare munca ei.

V

Toată lumea știe că o bună parte, dacă nu chiar cea mai mare parte din relele de care suferă satele, vin din cauză că legile la țară se pun în lucrarea prea puțin sau chiar deloc. Legi bune s-au făcut totdeauna, dar prea adesea au rămas pe hârtie, ori s-au întors contra acelora pe care erau menite să-i ocrotească.

Nu Liga, societate fără putere de cârmuire, este chemată să pună în lucrare legile; dar prin marele său număr de părtași, prin putința ce are de a ști ce se petrece în toate părțile țării, ea poate sluji pentru a face să cunoască unde și când se calcă legile și se fac nedreptăți prea strigătoare și să atragă luare aminte a celor în drept și, la nevoie, să le aducă la cunoștința obștească. Este sigur că o lucrare de acest fel, stăruitoare, dreaptă și bine cumpănită, va ajunge să facă a se cunoaște de toată lumea, prin fapte, starea de lucruri de la țară, așa cum este în adevăr, și va ajuta astfel să se îndrepte cei greșiți și să se pună pe gânduri cei nărăviți.

Trebuie însă ca în această parte a lucrării sale, ca și în toate de altminteri, Liga să pornească cu cea mai mare înțelepciune, pentru ca nu cumva, voind să facă binele, să facă mai mult rău. Trebuie să se ferească de a se sgândări partea rea a omului, de a încuraja nemulțumirile, de a da loc la nădejde zadarnică uneori. Când Liga va avea să vorbească, vorba ei trebuie să fie dreaptă, curată și cumpănită. Să se ferească de cuvinte tari, de învinovățiri contra oricui ar fi. Să se păzească de a cădea în făgăduieli deșarte. Apucăturile acestea nu sunt bune pentru o societate care caută să lucreze cu folos, iar nu să se îmbete cu vorbe. Cea mai de căpetenie putere a Ligii trebuie să fie încrederea ce ea va câștiga de la oameni. Lumea poate fi înșelată la început prin vorbe neadevărate; încrederea însă se căpătă temeinic numai prin adevăr și prin munca curată pentru a face binele. Nu atâțând pornirile cele rele, nu cu ajutorul urii, a răzbunării, se pot face lucruri mari. Trebuie, din contră, să se deștepte simțul de obștească răspundere, de înfrățire, care leagă pe toți cetățenii aceleiași țări prin iubire și-i face să se ajute între ei. Numai așa se poate atinge țelul Ligii, care este un țel de iubire și de înfrățire, iar nu de ură.

VI

Liga poate însă să ajute mult la atingerea scopului său, ținând între toți părtașii săi o necontenită legătură de idei și de simțiri. Cine are o idee bună, cine descoperă un rău oarecare, cine are o îndoială sau o nedumerire să arate celorlalți, pentru ca mai mulți la un loc să încerce a face ceea ce unul singur nu poate face. Tot așa, când vreunul are prilej să descopere un talent ori o putere de înțelegere neobișnuită, care s-ar pierde într-un loc neprielnic, să le vestească pentru a li se da chipul pe cât posibil să se lumineze și să se arate, căci acesta este cel mai bun și mai prețios capital al nației.

Cu un cuvânt câmpul de lucrare al Ligii este frumos și nemărginit până într-atâta încât va fi peste putință ca fiecare din noi să-l cuprindă în întregime. Să facă însă fiecare atâta cât poate, după mijloacele sale, și atunci vom putea zice că ne-am făcut datoria.

(„Liga Deșteptarea“, nr. 1 din 7 octombrie 1912.)

40.

Obștiile sătești de arendare

Cât trăiește omul, învață. De aceea, omul bătrân știe mai multe decât cel tânăr, și tot așa un sat ori o țară care a văzut sau a pățit multe e mai cu minte decât dacă nu a știut să învețe nimic din cele ce li se întâmplă.

Mi-au venit acestea în minte, citind ceva într-o gazetă despre obștiile sătești pentru arendare de moșii.

Sunt mulți ani de când eu am avut prilejul să trăiesc cam mult printre țărani, și multe am auzit din gura lor asupra păsurilor și dorințelor lor, unele drepte și cuminți, altele mai alături cu drumul. Dar pot zice că nicăieri în țara asta nu mi s-a întâmplat să nu aud pe oameni plângându-se că n-au pământ și că de aceea nu au cu ce trăi.

Nu e vorbă că printre cei care se plâng așa, sunt și de aceia care au câte 15 și 20, ba și 30 de pogoane; dar care om se mulțumește vreodată cu ceea ce are? Cel care are bani mulți vrea să aibă și mai mulți; și tot așa e și cu cel care are pământ cât de mult. E adevărat iarăși că și pământul puțin, un pogon, ori două, ori trei, mai ales când e pământ mănos, cum e acela al țării noastre, ar putea la nevoie să hrănească o familie, dacă ar fi lucrat ca prin alte țări. Dar despre asta poate vom mai vorbi altădată.

Sătenii noștri nu fac altceva decât să se gândească mereu cum să facă și cum s-o întoarcă pentru ca să poată să-și mărească peticul de pământ pe care-l au, ori pe care nici nu-l au. Și, Doamne, multe păreri anapoda mai pot ieși din capul acesta pe care l-a dat Dumnezeu omului ca să cugete și să cunoască adevărul!

Unii vor ca statul să vândă țăranilor moșiile sale; dar aceștia nu se gândesc că oamenii se înmulțesc mereu, pe când pământul nu se întinde și că, după ce se vor isprăvi de vândut moșiile statului, cei care nu vor fi încăput în ele tot fără pământ vor rămânea. Și așa a și fost; pentru că moșiile statului s-au vândut mai toate, iar cele care au rămas sunt doar ca o fărâmătură pentru cei care cer mereu pământ. Alții cred că moșiile cele mari ale proprietarilor ar trebui vândute în bucăți mici, și dacă ei nu vor voi să le vândă de bună voie, să-i silească statul. Oamenii aceștia nu se gândesc că după cum e stăpân pe bătătura lui cel mai din urmă sătean, tot așa e și proprietarul pe moșia sa, și că precum nu poți sili pe badea Stan ca să-și vândă căsuța lui, ca să mărească grădina vecinului, tot așa nu poate nimeni sili pe

un proprietar să-şi vândă moşia lui, dacă el are trebuinţă să nu o vândă. Doar de aceea avem legi şi judecători în ţara asta, pentru ca oricine să poată să-şi păzească în linişte avutul său, şi cel mare ca şi cel mic, cel bogat ca şi cel sărac.

Ce să mai vorbesc despre cei care nici nu mai stau atâta la gânduri şi ar pofti, fără multă vorbă, să-şi împartă pe degeaba averea altora? Pe limba oamenilor cinstiţi, asta se cheamă tâlhărie, şi nicăieri pe lume nu se găsesc ţări în care să trăiască oamenii în felul tâlharilor. Şi pe urmă uită cei care se gândesc la asemenea nebunii, că ceea ce ar face ei altora ar avea dreptul şi alţii să le facă lor, şi atunci nu ar mai fi chip de trăit pe lumea asta.

Dar din câţi caută să vadă cum să o scoată mai bine la capăt, puţini sunt cei care se vor fi gândit tocmai la aceea ce era mai uşor şi mai înţelept. Ca să ai pământ, trebuie să-l cumperi; ca să-l cumperi, trebuie să ai bani; şi ca să ai bani, trebuie să-i pui deoparte; şi dacă singur nu poţi aduna destui, să te întovărăşeşti şi cu alţii, care au aceeaşi nevoie ca şi tine.

Când îi trebuie cuiva o pereche de boi, adună ban cu ban ca să-şi cumpere. Nimănui nu i-a trecut însă prin minte să aştepte ca statul să-i dea boi, nici să se ducă la primar, să-i zică: de vreme ce vecinul Ion are patru boi, să-i dea lui doi dintr-înşii. Băncile săteşti pentru asta sunt făcute, ca să ajute pe oameni să-şi adune economiile lor şi ca la o vreme de nevoie să-i şi împrumute de la dânsa cu ceea ce mai lipseşte.

Era aproape de mintea omului că tot aşa trebuia să facă şi cei care aveau nevoie de pământ; dar se vede că tocmai pentru că era aşa de uşor să se gândească la asta, de aceea le-a trebuit oamenilor atâta vreme până să-şi facă obştiile săteşti.

Sunt abia 9 ani de când pentru întâia dată s-au unit oamenii dintr-un sat şi s-au hotărât să pună mână de la mână ca să ieie în arendă, pe seama lor, o moşioară care până atunci era ţinută de un arendaş străin. Au tras ei multe necazuri până ce să ajungă să li se dea moşia, pentru că, drept vorbind, proprietarul nu mai auzise până atunci că ţăranii să fi luat pe undeva moşii în arendă. Se temea că nu vor fi în stare să plătească arenda. Dar greutăţile au trecut, ţăranii au luat moşia, o lucrează bine, scot bani buni pe dânsa şi plătesc proprietarului regulat ca ceasornicul. Asta era în anul 1903. Câtă cale s-a străbătut de atunci!

Chiar în anul acela, s-au mai făcut alte două obştii, aşa că la sfârşitul anului erau în ţară trei obştii, care ţineau 10.000 de pogoane şi plăteau arendă 95.000 lei.

Dar pilda aceasta s-a întins repede. Când au auzit oamenii de prin alte părţi de izbânda celor ce începuseră, s-au pus şi ei pe lucru. De altă parte, proprietarii, erau încurajaţi de buna înţelegere pe care o vedeau că domneşte între stăpânii moşiilor şi sătenii care le luaseră în arendă şi de cinstea şi regula cu care se plăteau arenzile. Mulţi au început să fie bucuroşi să-şi arendeze moşiile oamenilor cu care trăiau la un loc, în loc să le dea vreunui arendaş necunoscut, de multe ori străin de neam, care nu avea durere de inimă nici pentru moşie, nici pentru oamenii trăitori pe dânsa. Şi aşa, până la sfârşitul anului 1911, cele trei

obștii se făcuseră 378 și aveau în arendă 567.000 pogoane și plăteau 9.230.000 lei pe an. Câteva sute de mii de suflete de țărani și-au văzut astfel asigurată viața, spre deplina mulțumire și a lor și a proprietarilor.

Aici dar este scăparea. Iacă mijlocul ca să aibă oamenii pământ, mijloc ușor și înțelept care este spre binele tuturor.

Cu economie și cumințenie se poate avea pământ, nu altfel. Fiecare are să adune para cu para tot ce prisosește din câștigul lui, să pună la bancă, ca să capete și dobândă, și să-și facă suma pentru ca îndată ce se va găsi primprejur vreo moșie de dat cu arendă, să poată intra și el în obștea care se va face pentru a o lua. Niciun gologan să nu mai meargă la cârciumă, nici pe zorzoane femeiești. Zi și noapte să se chibzuiască omul ca să nu facă nicio cheltuială de prisos și să prindă putere cât mai multă.

Așa va veni cât de curând ziua, când peste tot vom vedea numai pe săteni luând locul arendașilor. Atunci câștigurile de azi ale arendașilor vor rămâne în mâinile sătenilor. În ziua aceea, toată lumea va fi mulțumită: și sătenii, și proprietarii, și toți cei care se bucură să vadă în țara lor domnind belșugul pentru toți, pacea și buna înțelegere.

(„Liga Deșteptarea“, nr. 3 din 21 octombrie 1912.)

41.

Țăranii arendași

Acum câteva zile am scris în această foaie câteva rânduri despre obștiile sătești de arendare, dar lucrul acesta mi se pare să adaug ceva pe lângă cele ce am mai spus.

Și mai întâi am să zic o vorbă mare: Dacă cineva mi-ar da mie puterea ca acum chiar să arendez ori să vând țăranilor toate moșiile din Țara Românească, eu mai bine aș vrea să li le arendez decât să li le vând. Mai târziu însă, s-ar schimba socoteala.

Să mă lămuresc, pentru că fără îndoială se vor mira de o asemenea vorbă aceia care știu că la foaia aceasta scriu tot oameni care sunt buni prieteni ai sătenilor.

Eu zic că vreau mai bine ca sătenii să fie mai întâi arendași, și pe urmă proprietari: mai întâi pentru că e mai lesne să ajungă arendași decât proprietari, și pe urmă, pentru că, așa cum stau lucrurile în ziua de azi, câțiva ani de arendășie vor da țăranului putința ca să se facă pe urmă proprietar, putință pe care astăzi nu o are decât foarte rareori.

Și socoteala e foarte ușoară.

Ca să cumperi pământ trebuie să ai bani, și ca să ai bani, trebuie să-i poți câștiga.

Poate azi țăranul să câștige în scurtă vreme atâția bani câți îi trebuie ca să cumpere câteva pogoane de pământ, mai ales cu prețurile la care a ajuns pământul?

Dacă are ceva pământ al lui, de la părinți, ori de la 1864[55], ori cumpărat de dânsul, pământul acela abia îi dă atâta cât să trăiască el cu nevasta și copiii lui. Abia dacă scoate de pe el una peste alta trei sferturi de chilă de grâu prost și plin de neghină ori o chilă de porumb, care de multe ori rămâne necopt și se strică. Se înțelege că nu ar fi așa dacă oamenii de la noi ar ști, ca cei de pe aiurea, cum să lucreze pământul și cum să scoată din el foloase mari. Pe aiurea o familie întreagă trăiește din belșug, și pune și ceva de o parte, dintr-un pogon de pământ, pentru că acolo țăranul știe să scoată 600 lei mai mult pe an dintr-un pogon, iar nu 40 și 50 ca la noi. Și pricina este că sătenii noștri, cu toate că fac plugărie de când sunt pe lume, ei și părinții lor, nu știu să o facă. Nu ară bine, nu seamănă la vreme, nu aleg și nu îngrijesc sămânța, nu îngrașă pământul, nu se îngrijesc să pună hrană pentru vite, și câte altele încă nu știu ei să facă! Cum

să scoată foloase mari în felul acesta? Munca pământului în ziua de azi, când pământul s-a împuținat, când gurile s-au înmulțit, cere și ea știință și socoteală, și încă multă. E mai greu să știe cineva să lucreze un petic de pământ decât să facă un cleşte. Dar fierarul trebuie să învețe mult până să știe să facă un cleşte, pe când țăranul socoate că nu are nevoie să învețe nimic ca să cunoască rostul muncii câmpului. Se poate una ca asta?

Acum 48 de ani, când răposații Cuza și Kogălniceanu – Dumnezeu să-i ierte pentru binele ce au făcut – au dat pământ țăranilor, toată lumea socotea că de acum s-a sfârșit cu nevoile lor, și că la țară nu va mai fi decât belșug și voie bună. Și în adevăr, 11 pogoane pentru un fruntaș, 4% pogoane pentru un codaș (în Moldova 5% și 2% fălci) – era pământ, nu glumă. În alte țări, cine are 11 pogoane se socoate ca proprietar mare și stă bine de tot. Dar la noi, după împroprietărirea de la 1864, sătenii au rămas mai tot atât de săraci ca și mai înainte, și a fost mai rău când lumea s-a înmulțit, pământul s-a împuținat pentru că s-a împărțit la mai mulți. Pricina este pe de o parte că sătenii nu au știut cum să-și lucreze pământul ce li se dăduse, ca să scoată din el tot folosul ce putea da, și pe de alta că erau prea săraci și nu aveau mijloacele ca să-l lucreze cum trebuie, chiar dacă ar fi știut. Pentru că nu e destul să fie cineva proprietar. Ca să fii proprietar ca lumea, trebuie să ai cele ce trebuie: să ai vite bune, să le poți îngriji și hrăni bine, să le adăpostești cum trebuie, să ai uneltele și mașinele care se cer pentru a face lucrarea cu tot rostul ei, așa cum se face azi, și să ai și ceva bani, pentru sămânță și pentru celelalte cheltuieli, pe care le cere munca.

Dar țăranii de la 1864 nu au avut nici bani, nici știința cum să-și lucreze pământul, și de aceea tot săraci au rămas.

Și iaca de ce ziceam mai sus că, dacă aș avea puterea azi să mai fac o dată ceea ce au făcut Cuza și Kogălniceanu la 1864, nu aș mai împărți pământ; sau, mai bine zicând, aș împărți, dar cu altă socoteală, ca să nu se mai întâmple și acum ca la 1864. Și anume, nu aș da pământ de veci, decât după ce m-aș fi silit mai întâi ca țăranii să-și învețe meseria lor de plugari, măcar cât de puțin, și ca să-și fi agonisit mai întâi destui bani pentru ca, după ce vor cumpăra pământul, să aibă cu ce-l lucra și îngriji cum se cade.

Dar cum să învățăm pe atâta lume meseria ei? Căci doar nu o să trimitem la școală un milion de oameni, tineri și bătrâni. Și cum o să-i îmbogățim? Căci țăranul doar din pământ scoate banul.

Aici vin la vorba pe care am zis-o de la început. Trebuie să facem pe țărani arendași. Cu asta, toate ies bine: vor învăța și plugăria și vor face și parale.

Zic că vor învăța plugăria, pentru că e lesne să spui țăranilor care vin să ceară o moșie în arendă, că nu le-o dai decât dacă vor lucra-o cum se cuvine, în chip folositor și pentru el, și pentru moșie. Proprietarul are dreptul să pună un asemenea lucru în contractul de arendare, pentru că el are nevoie ca moșia lui să fie îmbunătățită, iar nu stricată de arendaș. Cine nu știe că un arendaș rău, care

lucrează o moșie fără pricepere sau numai cu lăcomia de a scoate bani așa, că nu mai dă mai nimic multă vreme? Din contră, o moșie bine lucrată, pe care semănăturile s-au făcut cu rânduiala cuvenită, care s-a îngrășat, pe care s-a pus semănături care îmbogățesc pământul, cum e fasolea, mazărea, trifoiul, se îmbunătățește, spre folosul și al proprietarului, și al arendașului.

Moșiile care se arendează astăzi la obștiile țărănești, așa se arendează. La toate se pune în contract că obștea să aibă un agronom, adică om cu știință bună de meseria plugăriei, și că lucrarea moșiei să se facă după povățuirea lui. Agronomul este dar un fel de șef și de învățător în același timp. Regulile pe care le pune și pentru lucrarea moșiei sunt totdeodată învățături pentru membrii obștiei, pentru ca aceștia pot să vadă ce deosebire este între chipul cum lucrau mai înainte și cum lucrează acum. Totdeodată văd și folosul mai mare pe care-l au muncind așa cum îi învață agronomul, în loc de a face așa cum au apucat ei de la părinți. Arendășia va fi dar o școală, și cea mai bună școală pentru săteni, căci vor vedea cu ochii lor cu cât e mai bine să asculte de povețile celor mai învățați decât dânșii.

Și să fim siguri că învățăturile acestea nu se pierd. Nu sunt oamenii așa de îndărătnici și strâmți la cap cum îi ponegresc unii. Ori pe unde obștiile de arendare au avut câte un agronom priceput, e o minune să vezi frumoasa regulă cu care se lucrează moșia, foloasele cele mari ce se dobândesc și mulțumirea cu care oamenii urmează sfaturile agronomului îndată ce s-au încredințat că sunt spre binele lor. Mi-aduc și eu aminte de un lucru pe care l-am văzut însumi, și care dovedește că sătenii noștri nu stau la gânduri ca să se îndepărteze de obiceiuri vechi, îndată ce văd că pot folosi ceva. Acum 20 de ani văzusem o moșie mare din Ilfov, pe care sunt 9 sate. Niciun singur om nu punea lucerna, deși vitele mureau de foame. Acum patru ani am fost din nou pe acolo și am văzut că cei mai mulți săteni aveau pusă lucerna, și cei ce nu puseseră se găteau să pună și ei. A fost destul ca unul sau doi să încerce și să le iasă bine, pentru ca toți ceilalți să se ia după dânșii.

Așadar, iată înlăturată una din cele două greutăți mari de care am vorbit: neștiința oamenilor se poate vindeca dacă vor trece câțiva ani prin încercarea arendășiei.

Rămâne cealaltă: sărăcia. Dar aceea încă și cu mai mare cuvânt putem fi siguri că se va învinge, căci cine ia o moșie în arendă o ia nu numai ca să câștige proprietarul arenda, dar ca să câștige și el. Precum arendașii de azi câștigă, ba unii fac averi mari din arendășie, tot așa vor câștiga și țăranii, când vor lua locul lor. Ba eu sunt încredințat că ei vor câștiga și mai mult: pentru că munca lor va fi prețuită mai drept, așa încât ea va avea un preț pe când astăzi nu e așa. Am făcut uneori socoteala cât costă pe un țăran un pogon luat de la arendaș, și am găsit că, cu toate învoielile, resfeturile[56] și sarcinile ce i se pun, îl ridică la un preț astfel, că e mai mare decât ceea ce poate produce pogonul acela; așa că

munca omului rămâne pe degeaba şi nici pentru viaţa lui nu-i rămâne nimic. Se înţelege că nu va mai fi aşa când oamenii vor fi arendaşi ai moşiei întregi şi vor plăti proprietarului aşa cum îi plăteşte arendaşul de azi, atunci munca lor va fi răsplătită, din ceea ce vor câştiga pe fiecare an vor putea pune totdeauna ceva deoparte precum pun toţi cei care fac parte din cele 378 de obştii de arendare care sunt astăzi. Şi iacă cum în câţiva ani oameni, care azi nu au nici după ce bea apă, vor avea câte un capital agonisit. Şi atunci se înţelege că, având şi bani şi ştiinţa de a munci bine pământul, va fi venit şi vremea de a cumpăra pământ, iar nu numai de a-l lua în arendă.

După cum văd că merg lucrurile pe la obştile care stau bine acum, eu cred că cel mult zece ani vor fi de ajuns până ce chiar un sat sărac astăzi să ajungă a se gândi la cumpărare de pământ; pe când aşa cum stau acum cele mai multe din ele, câte oare s-ar simţi în stare să facă asta?

Am avut dar dreptate când spuneam mai sus că deocamdată mai bucuros sunt să văd pe săteni că năzuiesc să ia pământ în arendă decât să-l cumpere.

(„Liga Deşteptarea“, nr. 8 din 25 noiembrie 1912.)

42.

Despre arendarea moşiilor

În nicio ţară nu se întâmplă, aşa de des ca la noi, ca proprietarii să-şi arendeze moşiile. Pe aiurea mai totdeauna proprietarul îşi caută singur moşia. Nu se vede nicio moşie la care proprietarul să nu aibă nici măcar o căsuţă, în care moşie proprietarul are case şi gospodării mari şi bune, pentru că de obicei el locuieşte acolo şi iarna, şi vara, ca să-şi caute singur de averea lui.

Dacă însă se întâmplă ca cine ştie din ce pricini proprietarul să nu-şi poată îngriji moşia, el o împarte în trupuri mici şi o arendează la locuitori de pe moşie. Arendarea aceasta se face de cele mai multe ori pe termene aşa de lungi, încât bucata de pământ trece în arendă din tată în fiu.

Nicăieri însă nu se face ca la noi, ca moşiile să se arendeze în trup întreg la câte un arendaş venit de pe aiurea. Arendarea nu se face pe timp aşa de scurt ca la noi, adică numai pe cinci ori zece ani. Iar mai anii trecuţi, când în Franţa câţiva proprietari au voit să facă aşa, toată lumea a fost îngrijorată, ca de un lucru foarte rău.

Şi e lesne de înţeles că arendăşia, aşa cum se face la noi, este în adevăr un lucru foarte rău.

Să zicem că un proprietar are o moşie de 1.000 de pogoane şi că moşia aceasta poate să dea folos, an peste an, câte 60.000 lei pe an.

Va să zică, dacă ar putea să-şi caute moşia el singur, ar avea un folos de 60.000 lei pe an.

Dacă nu poate, să zicem că se învoieşte cu sătenii de pe moşia lui, ca să o muncească ei, şi să ia ei tot folosul moşiei de lei 60.000, să oprească ei 30.000 lei pentru munca lor, iar restul de 30.000 să-l ia proprietarul. Asta ar fi o tocmeală bună şi dreaptă, pentru că şi proprietarul ar primi partea ce i se cuvine pentru averea lui, şi sătenii ar fi răsplătiţi pentru munca lor. Ba ar mai fi şi un alt bine mare care s-ar face, că toţi sătenii aceştia ar avea unde să-şi întrebuinţeze munca lor şi şi-ar câştiga astfel traiul pentru ei şi pentru familia lor.

Toată socoteala asta, bună şi dreaptă, se strică dacă proprietarul, în loc să-şi arendeze moşia la ţărani, o dă unui arendaş străin. Anul acesta are să plătească o arendă, să zicem, de 40.000 lei şi trebuie să mai scoată din moşie şi câştigul lui, pentru că nimeni nu are să lucreze degeaba. Pentru aceste două lucruri, venitul de 60.000 lei al moşiei nici nu va fi de ajuns. Care arendaş se mulţumeşte să câştige

pentru el mai puțin decât dă el proprietarului? Prin urmare, când este un arendaș pe moșie, ea trebuie să dea mai mult decât când nu este, pentru că trebuie să se îndestuleze și proprietarul, și arendașul. Pe când altminteri, este numai proprietarul. Și fiindcă moșia nu poate să dea decât 60.000 lei pe an, arendașul trebuie să mai caute venituri și din altă parte.

I-ar fi ușor să mărească venitul moșiei, îmbunătățind-o; pentru că este știut că moșiile de la noi nu dau atâta folos cât ar trebui. Pe aiurea, pământul este cu mult mai puțin mănos decât la noi și cu toate astea o moșie de 1000 de pogoane dă mult mai mult decât 60.000 lei pe an. Dar pe acolo o asemenea moșie are îmbunătățiri mari, vite bune, mașini de lucru, iar cel care o caută are capital destul ca să nu se scumpească și să o poată lucra bine și temeinic, să are bine și la vreme, să aibă sămânță bună, să facă îngrășăminte și așa mai departe. Pe acolo, o moșie este ca o grădină și de aceea nu 60.000 lei dă pe an, ci de două ori, ba și mai mult.

Tot atât ar putea să dea și la noi, dacă ar fi lucrată și îngrijită ca pe aiurea. Dar poate arendașul de la noi să facă ceea ce trebuie pentru asta? Nicidecum. Mai întâi că niciodată el nu are bani, pentru că el abia are cu ce plăti arenda și să-i mai rămână ceva ca să urnească lucrările din loc. Ba, de multe ori, și pentru astea trebuie să se împrumute și să plătească dobândă, pe care tot din moșie trebuie să o scoată.

Dar, mai presus de toate, arendașul nu poate să îmbunătățească moșia, pentru că asta cere cheltuială mare, și el, peste 5 ori 10 ani, trebuie să plece de pe dânsa. Până atunci nu are vreme nici să-și scoată cheltuielile, necum să mai câștige ceva. Prin urmare, arendașul nu are niciun zor să îmbunătățească moșia și de aceea se vede la noi acest lucru rușinos, că pe moșii mari nu se găsesc nici zece capete de vite și niciun coșar pentru câteva chile de grâne.

Apoi atunci, dacă arendașul nu-și poate scoate câștigul prin îmbunătățirea moșiei, ce trebuie el să facă? Face ceea ce fac toți.

Mai întâi secătuiește moșia: pune grâu peste grâu, nu îngrașă și scoate tot ce poate, fără să se îngrijească deloc dacă după plecarea lui moșia va fi sărăcită de tot și dacă în loc de 60.000 lei cât da mai înainte, ea nu va mai da nici 40.000. Va să zică proprietarul este păgubit, pentru că i se strică moșia.

Dar cu atâta nu se mulțumește arendașul și, după cum câștigă în socoteala proprietarului, el caută să câștige încă și mai mult în socoteala sătenilor, care, fiind siliți să lucreze pe moșie, trebuie să se învoiască cu dânsul. De acolo vine că învoielile se scumpesc mereu sau, cu alte cuvinte, că munca oamenilor este plătită din ce în ce mai rău, așa că, în pilda pe care am dat-o mai sus, în loc ca locuitorii muncitori pe moșie să primească 30.000 lei, ei nu primesc nici jumătate.

Va să zică, venirea arendașului pe moșie aduce pagubă și proprietarului, și sătenilor. Și nici nu putea să fie altfel. Moșia dă ceea ce poate să dea, iar la

împărțeala folosului, în loc să fie numai proprietarul şi sătenii, vine şi arendaşul. De unde să-şi ia el partea lui, decât din ceea ce se cuvenea celorlalți doi?

Iacă pentru ce am spus eu că nu trebuie să mai fie arendaşi şi că locul lor trebuie să se silească sătenii ca să-l ia ei.

Dar despre aceste lucruri am să mai vorbesc încă.

(„Liga Deșteptarea“, nr. 10 din 9 decembrie 1912.)

NOTE

1. *in petto* (lat.), în secret.

2. *Dimitrie A. Teodoru* (1866–1910), publicist și poet. Studii de istorie și geografie la Paris. Funcții în Ministerul Cultelor și Instrucțiunii. În tinerețe a fost militant și publicist socialist, membru al cercului de la Iași grupat în jurul lui I. Nădejde. A fost membru al Partidului Național Liberal. Scrieri: *Poezii*, *Știința pentru știință și artă pentru artă*.

3. Isaac Newton este un exemplu de om de știință cu o profundă credință religioasă.

4. *Andrei Șaguna* (1808–1873), mitropolit al Ardealului. Unul din președinții Adunării Naționale de la Blaj (3–15 mai 1848). A întemeiat Asociația Transilvaniei pentru Literatură Română și Cultura Poporului Român (ASTRA), fiind primul ei președinte.

5. *Melchisedec Ștefănescu* (1832–1892), episcop și istoric. A studiat la Academia duhovnicească din Kiev, unde a obținut titlul de magistru în teologie și litere. Profesor la Seminarul de la Socola, Iași, la Seminarul din Huși. Ieromonah la Lavra Pecerska din Kiev. În anul 1865 a fost numit episcop eparhiot al eparhiei Dunării de Jos cu reședința la Ismail. Din anul 1879, episcop al Romanului. Unionist. Ministru al Cultelor (1860). A inițiat împreună cu M. Kogălniceanu, legea secularizării mănăstirești. Lucrări: *Cronica Hușilor și a Episcopiei cu aseminea nume, Cronica Romanului și a Episcopiei de la Roman*.

6. *Neofit Scriban* (1808–1884), arhiereu. Profesor de istorie, elină, retorică și filosofie la Seminarul de la Socola. A fost profesorul de limba elină a lui Ion Creangă. Locțiitor de episcop la Argeș. Lucrări: *Testamentul Vechi studiat duce la cel Nou ori evidenții intrinsece că Sacra Scriptură este însuflată de Dumnezeu pentru scularea și mântuirea omenirii*, *Cuvinte bisericești rostite la diferite ocazii*, *Încercări poetice. Discursuri politice. Memoare și scrisori politice*, *Unirea și neunirea Principatelor*, *Foloasele Unirii Principatelor.*

7. *Atanasie Mironescu* (1856–1931), mitropolit primat al Bisericii Ortodoxe Române (1909–1911). Membru de onoare al Academiei Române. Profesor de Morală la Facultatea de Teologie din București (1887–1897). La 28 iunie 1911 s-a retras din scaun. Lucrări: *Etica evoluționistă și etica creștină. Studiu critic asupra eticei lui Herbert Spencer*, *Manual de Teologie Morală*, *Morala pentru copii*, *Psaltire tradusă din evreiește de preoții Vasile Radu și Gala Galaction*, *Sfânta Episcopie a eparhiei Râmnicului Noului Severin în trecut și acum*, *Istoria Mănăstirii Cernica*.

8. *Adevărul*, cotidian. A fost înființat în 1888 de Alexandru Beldiman. A apărut la București de la 15 august 1888 până în 1914 și între 1919–1937. A reapărut în 1946. În 1951 a fost suspendat de regimul comunist. În primele zile de după Revoluția din 1989, ziarul *Scînteia*, oficios al Partidului Comunist Român, și-a schimbat denumirea mai întâi în *Scînteia Poporului*, iar apoi în *Adevărul*.

9. *Constantin Mille* (1861–1927), jurnalist. Scriitor. Avocat. Deputat independent. Militant al Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România (PSDMR). A activat pentru

apărarea drepturilor omului. Proprietar și director al ziarelor *Adevărul* și *Dimineața*. Scrieri: *Dinu Millian*, *Scrisori către țărani*, *Letopisiți*.

10. *Constantin Chiricescu*, profesor la Facultatea de teologie din București. Din cauza partizanatului său a fost exclus din învățământ. Lucrări: *Privire asupra instituției sinodale în diferite biserici ortodoxe de răsărit*.

11. *Nicolescu Nifon* (1858–1923), episcop. Profesor de religie în București. Arhiereu-vicar la Mitropolia Ungrovlahiei. Episcop al Dunării de Jos (înscăunat pe 26 martie 1909). A păstorit până la 1 ianuarie 1922, când s-a retras din scaun.

12. *Conon Arămescu Donici* (1837–1922), mitropolit-primat (ales la 12 februarie 1912). Episcop al Hușilor (1902–1912). În 1918 se retrage din scaun, după ce este obligat să semneze în timpul ocupației germane a Bucureștiului o proclamație prin care cerea armatei române refugiate în Moldova să nu mai lupte împotriva trupelor Triplei Alianțe. În timpul păstoririi sale s-a publicat *Biblia* sinodală (1914).

13. Amintind de 122 de ani de când s-au proclamat drepturile omului, Haret are în vedere marea revoluție franceză de la 1789. Haret nu admitea salturile revoluționare în societate.

14. Spiru Haret a publicat articolul *Societatea corpului didactic primar și Liga învățământului* în *Convorbiri Didactice*, nr. 7–8 august–septembrie 1900, pp. 231–273. Acest articol a fost republicat în *Operele lui Spiru Haret*, vol. VII.

15. În ediția de față indicele analitic va fi publicat în *Operele lui Spiru Haret*, vol. XII.

16. *Mamona* personifică, în scrierile biblice, bogăția, banii.

17. Junimiștii făceau parte din Partidul Conservator. Prin referirea directă la junimiști, Haret urmărește să sublinieze atitudinea duplicitară a lui P.P. Carp, junimist și șef al Partidului Conservator.

18. Haret se referă la mitropolitul Atanasie, care a renunțat la scaun în 1911.

19. *crânerie* (fr.), îndrăzneală nesăbuită, fanfanoradă.

20. *Nicolae Dobrescu* (1874–1914), istoric. Membru corespondent al Academiei Române. Profesor de Istoria Bisericii Române, la Facultatea de Teologie din București. Lucrări: *Studii de Istoria Bisericii Române contemporane. Istoria Bisericii din România (1850–1895), Întemeierea mitropoliilor și a celor dintâi mănăstiri din țară. Contribuțiuni la Istoria Bisericii Române*, *Istoria Bisericii Române din Oltenia în timpul ocupațiunii austriece (1716–1739)*, *Viața și faptele lui Antim Ivreanul mitropolitul Ungrovlahiei.*

21. *Pavel Dmitrievici Kiseliov* sau Kiseleff (1788–1872), general rus. Între 1829 și 1834 a condus administrația militară rusească a Țării Românești. Președinte plenipotențiar al Divanurilor Moldovei și Țării Românești. A contribuit la reorganizarea administrativă a celor două Principate. Regulamentul Organic a fost elaborat de un grup de boieri munteni și moldoveni sub autoritatea sa. Ca ambasador al Rusiei la Paris, în perioada 1856–1862, a sprijinit unirea Principatelor Române.

22. *Miron Cristea*, pe numele de mirean Elie Cristea (1868–1939), patriarh al Bisericii Ortodoxe Române (1925–1939). Episcop al Caransebeșului. Mitropolit-primat. Prim-ministru al României (1 februarie 1938 – 6 martie 1939). Membru al Academiei Române. Doctor în filologie cu teza *Viața și opera lui Eminescu*.

23. *lapsus linguae* (lat.), greșeală de vorbire.

24. *Petru cel Mare (*1672–1725), țar al Rusiei (1682–1725). A promovat reforme prin care a transformat Rusia într-o mare putere. A făcut o lungă călătorie în Vestul Europei, iar la întoarcere în Rusia a inițiat o serie de reforme de modernizare a statului. A încurajat dezvoltarea industriei și a comerțului. În timpul său orașele rusești s-au mărit și burghezia a

devenit o categorie socială influentă. A dat un decret prin care interzicea purtarea bărbilor și îi obliga pe curteni să se îmbrace după moda europeană.

25. *Calinic Miclescu* (1822–1886), mitropolit. Membru în Divanul ad-hoc. În anul 1875 este ales mitropolit-primat. În timpul său a fost recunoscută autocefalia Bisericii Ortodoxe Române.

26. *Iosif Naniescu* (1820–1902), mitropolit al Moldovei și Sucevei (1875–1902). Membru de onoare al Academiei Române. A fost călugărit de episcopul Chesarie al Buzăului. A urmat cursurile Seminarului din Buzău și ale Colegiului Sf. Sava. Profesor de religie. Episcop al Argeșului. În timpul păstoririi sale ca mitropolit s-au terminat lucrările de construire a catedralei mitropolitane din Iași, în anul 1887, care fuseseră începute de Veniamin Costachi. Sub îndrumarea și cheltuiala sa a apărut la Iași *Revista teologică* (1883–1887).

27. *Le Tartuffe, ou L'Imposteur*, piesă de teatru scrisă de Molière care descrie ipocrizia claselor dominante, motiv pentru care a fost contestată violent în epocă. Piesa prezintă prototipul individului hotărât să parvină prin orice mijloace.

28. Bănuim că Haret se referă la ziarul *Conservatorul*.

29. Campania contra Mitropolitului primat Atanasie a avut loc în perioada 1909–1911.

30. *Libél*, scriere satirică, pamflet.

31. Bănuim că Haret se referă la ziarul *Adevărul*.

32. Ziarul *Adevărul* era considerat evreiesc, alături de ziarele *Dimineața*, *Lupta*.

33. *Don Salluste*, personaj din piesa *Ruy Blas* de Victor Hugo.

34. *Iago*, personaj din piesa *Othello* de William Shakespeare.

35. *hic et nunc* (lat.), aici și acum.

36. *Bătălia de la Waterloo* a avut loc la 18 iunie 1815, în apropierea localității Waterloo din Belgia, la 18 kilometri sud de Bruxelles. Confruntarea a avut loc între armata franceză condusă de împăratul Napoleon și armata celei de-a Șaptea Coaliții, aflate sub comanda ducelui de Wellington și a feldmareșalului von Blücher. Bătălia s-a încheiat cu victoria decisivă a Coaliției, victorie ce pecetluiește practic sfârșitul Imperiului napoleonian.

37. *Da sè*, întocmai.

38. *Pimen (Petru) Georgescu* (1853–1934), mitropolit al Moldovei. Episcop al Dunării de Jos. Profesor la Institutul Teologic din București. Membru de onoare al Academiei Române.

39. Vezi nota 11.

40. *Teodosie Atanasiu* (1851–1927), episcop de Roman. A tradus *Omiliile* Sfântului Ioan Gură de Aur (9 volume).

41. *Nicodim Munteanu* (1864–1948), patriarh al Bisericii Ortodoxe Române (1939–1948). În anul 1909 era arhiereu-vicar al Mitropoliei Moldovei, cu titlul, „Băcăuanul". Episcop de Huși. Mitropolit al Moldovei. Membru de onoare al Academiei Române.

42. *Evghenie Humulescu* (1870–1931), arhiereu. Arhimandrit la catedrala mitropolitană București. La 14 mai 1910, Sf. Sinod l-a ales arhiereu-vicar al eparhiei Argeșului. Locțiitor de episcop al Argeșului (mai 1917 – iulie 1919, aprilie 1920 – martie 1921 și martie – iunie 1923).

43. *Gherasim Timuș* (1849–1911), episcop. Profesor de limba ebraică și studiul biblic al Vechiului Testament la Facultatea de Teologie din București (1884–1893). Decan. Episcop de Argeș (1894–1911). Lucrări: *Călătorie la Locurile Sfinte*, *Note și meditațiuni asupra Psalmilor*, 3 vol., *Dicționar aghiografic cuprinzând pe scurt viețile sfinților*.

44. Corect este *Tant de fiel entre-t-il dans l'âme des dévots* (fr.), Atât de multă amărăciune intră în sufletele devotaților. Formularea îi aparține lui Nicolas Boileau-Despréaux.

45. *maîtres-chanteurs* (fr.), maeștrii cântăreți.

46. Se referă la Ghenadie Petrescu, fost mitropolit-primat al Bisericii Ortodoxe Române.

47. *Mariu Teodorian Carada*, scriitor și jurnalist. Nepotul lui Eugeniu Carada. S-a convertit la catolicism. Scrieri: *Eugeniu Carada (1836–1910)*, *Efemeridele. Însemnări și amintiri.*

48. *eleimosină*, milostenie.

49. *rodomontadele*, fanfaronadă.

50. *épater le bourgeois* (fr.), a epata burghezul.

51. *le parti pris* (fr.), partizanat, lipsă de imparțialitate.

52. *ad hominem* (lat.), la persoană.

53. *Stânca Tarpeiană* este locul din Sparta de unde se aruncau copiii nou-născuți ce nu erau perfect sănătoși.

54. *epitropisire*, tutelare.

55. Haret se referă la legea reformei agrare din 1864.

56. *resfeturi*, rușfeturi. Rușfetul reprezintă o sumă de bani sau dar adus unei persoane pentru a obține ceva în mod ilegal. Sensul dat de Haret este cel de obligație suplimentară în muncă sau în natură, prestată de țărani pe moșia boierilor.

CUPRINS

Introducere / 5

37. Învățătorii și politica / 27
(Articolul I) / 27
(Articolul II) / 36
(Articolul III) / 45

38. Criza bisericească / 53
Prefață / 53
Introducere / 54
Chestia legii sinodale / 55
Chestia fostului Episcop Gherasim al Romanului / 83
Procesul de la Sinod / 117
Urmări și concluzii / 152

39. Ce voim și cum voim să lucrăm / 161
40. Obștiile sătești de arendare / 169
41. Țăranii arendași / 173
42. Despre arendarea moșiilor / 177

Note / 181